

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

19. YÜZYILDA BATI'DA KADIN HAKLARI HAREKETİNİN
TARİHSEL GELİŞİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ÜMRAN KARAASLAN

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

KOCAELİ-2015

19. YÜZYILDA BATI'DA KADIN HAKLARI HAREKETİNİN
TARİHSEL GELİŞİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÜMRAN KARAASLAN

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: PROF. DR. YASEMİN ÖZDEK

KOCAELİ-2015

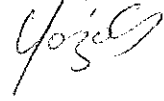
KABUL VE ONAY SAYFASI

Ümran Karaaslan tarafından hazırlanan "19. Yüzyılda Batı'da Kadın Hakları Hareketinin Tarihsel Gelişimi" adlı bu çalışma jürimizce Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Ünvanı, Adı-Soyadı ve Kurumu

İmzası

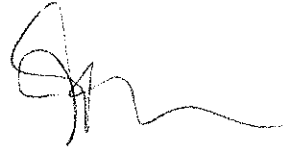
Jüri Üyesi: Prof. Dr. E. Yasemin Özdek – Kocaeli Üniversitesi

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Emek Bayrak – Kocaeli Üniversitesi

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Fatma İrem Çağlar Gürgey – Özyeğin Üniversitesi

Sınav Tarihi: 15.09.2015

Enstitü Yönetim Kurulu'nun Onay Tarihi ve Karar Numarası: 16.09.2015 / 16

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladım bu çalışma sırasında yardımını gördüğüm ve müteşekkir olduğum çok insan var. İsmi anamadığım ama desteğini çokça gördüğüm arkadaşarımdan ve yakınlarımdan özür dileyerek, öncelikle değerli danışman hocam Yasemin Özdek'e çok teşekkür etmek istiyorum. 'Kadın hakları' üzerine bir tez çalışması yapmak istediğimi kendisine ilettiğimde, hareketin birinci dalgasını çalışmamı önermesiyle birlikte böyle bir konu üzerine yoğunlaşmaya karar verdim. Tez yazım sürecinde bana önerdiği düzeltmeler çalışmayı iyileştirmemde gerçekten de çok yol gösterici oldu. Tezimi ilk savunuşum sonrasındaki düzeltme önerilerinin ardından, çalışmanın değişikliklerinde ve motivasyonumun iyileşmesinde danışman hocamın önemli yardımları için ayrıca teşekkür etmek isterim.

Bu çalışmanın ilk savunma sınavı sırasındaki eleştirileri için değerli jüri üyeleri İrem Çağlar ve Emek Bayrak'a da ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Çalışmadaki üslûp ve metodoloji hatalarıma dair eleştirileri ve yardımları için İrem Çağlar'a büyük bir teşekkür borcum var. Onun eleştirileri olmaksızın çalışmam çok eksik olacaktı. Ayrıca tezimde gördüğü hatalara dair ayırdığı değerli zaman ve yardımları için Emek Bayrak'a çok teşekkür ederim.

Son olarak büyük teşekkürüm, çok büyük desteği için bu dünyada en değer verdiğim varlığa, Ali'ye gitmelidir. Yalnızca varlığıyla sağladığı kocaman yardımları için; ondan çaldığım zamanlarda bana gösterdiği büyük anlayış için ve açıklamanın benim için güç olduğu çok daha fazlası için...

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
KISALTMALAR	v
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM:

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ BAKIMINDAN 19. YÜZYILDA BATI'DA KADINLARIN GENEL DURUMU

1. TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ KAVRAMI.....	4
2. 19. YÜZYILDA KADINLARIN KONUMUNA TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ PERSPEKTİFİNDEN BAKIŞ	7
2.1. Kamusal Alan / Özel Alan İkiliği Çerçevesinde Kadının Konumu	8
2.2. Çalışan Kadınların Konumu.....	12
2.3. Kadınların Bedenlerinin Denetlenmesi	15
2.4. Kadına Karşı Şiddet Bakımından Genel Görünüm.....	19
3. KADIN HAKLARI HAREKETİNİN ORTAYA ÇIKTIĞI EKONOMİK VE POLİTİK KOŞULLAR	21
3.1. Kapitalizmin Gelişmesi ve Kadın Hareketi.....	21
3.2. Sosyalist Akımların Kadın Hareketine Etkisi	24

İKİNCİ BÖLÜM:

KADIN HAKLARI HAREKETİNİN DOĞUŞU VE MÜCADELESİ

1.GENEL OLARAK KADINLARIN HUKUKÎ STATÜSÜ.....	28
2.OY HAKKI HAREKETİ	29
2.1. Amerikan Kadınların Oy Hakkı Mücadelesi	31
2.2. İngiliz Kadınların Oy Hakkı Mücadelesi	34
3.EĞİTİM HAKKI İÇİN MÜCADELE	37
4.EKONOMİK HAKLAR İÇİN MÜCADELE.....	41
4.1. Sendikalaşma.....	42
4.2. Annelik İzni Talepleri	44

5.BOŞANMA VE VELAYET HAKKI MÜCADELESİ	47
6.KADINLARIN MÜLKİYET VE MİRAS HAKLARINI EDİNMELEİ.....	50
7.YASAYLA KORUNMA HAKKI	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

19. YÜZYIL DÜŞÜNCE VE SİYASETİNDE KADIN SORUNU

1. LIBERAL FEMİNİZMİN ÖNCÜLERİ	57
1.1. Mary Wollstonecraft	58
1.2. John Stuart Mill.....	61
1.3. Diğer Öncülere Örnekler.....	64
1.3.1. Theorigne de Mericourt.....	65
1.3.2. Sylvia Pankhurst.....	66
1.3.3. Hedwig Dohm.....	67
2. 19. YÜZYIL SOSYALİST DÜŞÜNCESİNDE KADIN SORUNU	69
2.1. Flora Tristan.....	70
2.2. Clara Zetkin.....	72
2.3. Karl Marx ve Friedrich Engels'te Kadın Sorunu	78
SONUÇ.....	86
KAYNAKÇA.....	94
ÖZGEÇMİŞ.....	108

ÖZET

Toplumsal cinsiyet eşitliği kavramının hukukî boyutu günümüzde çeşitli uluslararası belgelerle ifade edilmektedir. 19. yüzyılda kadınların konumları incelendiğinde ise toplumsal cinsiyet eşitliğine uzak bir durum göze çarpmaktadır. Örneğin, 19. yüzyıl özelinde –bu durumun istisnalarıyla birlikte– kadınlar daha çok özel alanla, erkekler ise kamusal alanla özdeşleşmektedirler. Bu yüzyılda kadınların ev içi üretimden çıkıp ücretli iş yaşamına katılımları fabrikaların çoğalmasıyla birlikte artmasına rağmen, kadın işçilerin erkek işçilere göre daha az ücrete lâyık görüldükleri ve sendikalaşma noktasında da kadın işçiler aleyhine çeşitli engeller çıkarıldığı göze çarpmaktadır. 19. yüzyılda kadınların gebelik önleyici doğum kontrol metotlarına çoğunlukla erişemedikleri, gebelik sonrası metotlara ilişkin ise yasaklama ve cezalandırma politikalarıyla karşılaştıkları söylenebilir. Aile içi şiddet ise, bu yüzyılda kadınlar tarafından yoğun biçimde deneyimlenmiştir. 19. yüzyılda kadınlar özellikle İngiltere ve ABD’de yoğun biçimde oy hakkı mücadelesi vermişlerdir. Ayrıca, batılı kadınlar medenî ve sosyal haklar noktasında da erkeklerle eşitsiz konumlarını bu yüzyılda önemli bir biçimde sorgulamışlardır. 19. yüzyıl liberal ve sosyalist düşüncelerinde kadın sorununun ele alınışı kadın sorununun düşünsel yönünü anlamak için önemlidir. Liberal cenahta Mary Wollstonecraft ve John Stuart Mill liberal bir perspektiften kadınların ikincilliğine itiraz etmişlerdir. Sosyalist cenahta Clara Zetkin ve Flora Tristan işçi kadınların sorunlarını yoğun biçimde tartışmışlardır. Sosyalist düşüncenin gelişimine kaynaklık eden Karl Marx ve Friedrich Engels’in kadın sorununa yaklaşımlarında sınıf çelişmesini önemsedikleri söylenebilecektir. Yine de bu düşünürler ortaya koydukları eşitlik fikriyle kadın sorununun çözümüne katkı sağlamışlardır. Genel olarak değerlendirildiğinde, 19. yüzyıl kazanımları 20 ve 21. yüzyıl kazanımlarından henüz çok uzaktır. Ancak 19. yüzyıldaki mücadelenin kadın hakları bağlamındaki sonraki yüzyıllardaki kazanımlara da öncülük ettiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: 19. Yüzyıl, Batı, Kadın Hakları, Feminizm

ABSTRACT

Legal aspect of gender equality concept is stated various international documents in present world. When the position of women in the 19th century is analyzed, it stands out away from gender equality. For example in the 19th century, women were identified with private sphere –although there were some exceptions- while men were identified with the public sphere. Despite women’s participation in the paid work has increased by the proliferation of factories, female workers were seen as be worthy of less charged than men and when unionization points compared to male workers and female workers; it is seen that the position was against female workers. In the 19th century, women mostly could’t get preconception birth control methods and about postconception birth control methods is that they were faced with prohibition and punishment policies. In that century, domestic violence was experienced by women very deeply. In the 19th century, women intensively fought for the right to vote especially in England and in the USA. In addition to this, women mordantly questioned the unequal position of women and men of civil and social rights in that century. The approach of women question in the 19th century’s liberal and socialist thought is important to understand the spiritual aspects of that question. Mary Wollstonecraft and John Stuart Mill made an objection to women’s otherness by a liberal perspective. At the socialist wing; Clara Zetkin and Flora Tristan discussed women worker’s problems extensively. Marx and Friedrich Engels’s ideas, the source of the socialist thought, were essentially about the class struggle not the women’s question. Nevertheless, they contribute to the solution of woman question by putting forward this idea as the general thought of equality. The achievements of the 19th century’s gains are too far away the gains of 20 and 21 centuries. However, the women’s movement in the 19th century pioneered the gains at the centuries ahead.

Key Words: 19th Century, West, Women’s Rights, Feminism

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AWSA: American Women Suffrage Association (Amerikan Kadınlara Oy Hakkı Topluluğu)

CEDAW: Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi)

IWW: Industrial Workers of the World (Dünya İşçi Birliği)

NAWSA: National Women Suffrage Association (Ulusal Kadın Oy Hakkı Hareketi)

WSPU: Women's Social and Political Union (Kadınların Toplumsal ve Siyasal Birliği)

TDK: Türk Dil Kurumu

GİRİŞ

Bu çalışmada 19. yüzyılda Batı’da kadın hakları hareketi incelenmektedir. Bu çalışmada öncelikle çok önemli iki noktayı oluşturan ‘19. yüzyıl’ ve ‘Batı’ kavramlarının içeriklerinin bir açıklaması yapılmalıdır. Eric Hobsbawm 1789-1914 yılları arasını uzun 19. yüzyıl olarak nitelendirmektedir (Aktaran: İnsel, 2003: s. 7). Bu çalışmada da 19. yüzyıl; 1800-1900 yıllarını kapsayan zaman aralığı olarak değil, bir bütünlük oluşturması sebebiyle Fransız İhtilali ve Birinci Dünya Savaşı arasındaki dönemi ifade etmektedir. Batı ile ise Kıta Avrupası, Birleşik Krallık ve Amerika kıtasının kuzeyi (Amerika Birleşik Devletleri/ ABD) kastedilmektedir.

‘19. yüzyıl’ ve ‘Batı’ kadın hakları hareketinin anlaşılabilmesi açısından gerçekten de özel önemdedir. 19. yüzyılda Batı’nın ekonomik ve politik koşulları kadın mücadelesinin anlaşılabilmesi bakımından çok önemlidir. 19. yüzyıl öncesinde Avrupa’da bir süredir gelişen kapitalist üretim biçimi 18. yüzyılın sonlarında meydana gelen Sanayi Devrimi ile birlikte toplumsal yapıyı ve toplumsal ilişkileri derin bir biçimde etkilemiştir. Fabrikalarla yeni bir üretim biçiminin doğuşu ve ardından fabrikaların çoğalması, kadınların da ücretli iş yaşamına dâhil olarak ev içi üretimin dışına çıkışına olanak sağlamıştır. Bununla birlikte de kadınların finansal bağımsızlığı başlamıştır denilebilecektir.

Fransız Devrimi ile ise, modern toplumsal yapının doğuşu olarak adlandırılabilir bir sürece girilmiştir. Mutlak monarşinin yıkılıp, cumhuriyetin kurulmasıyla tebâa hukukundan yurttaşlık hukukuna geçiş gerçekleşmiştir. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’yle birlikte insan hakları nosyonu da bir kez daha tanımlanmıştır. Fransız İhtilalinin sosyal ve politik koşulları kadınların da konumlarını sorgulamalarına olanak sağlamıştır. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi de İnsan ve Yurttaş Hakları Bidirgesi gibi insan hakları nosyonunu kavramsallaştırmaktadır. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesine karşı da kadınların insan hakları kavramının kadınları da kapsayacak şekilde genişletilmesi için Duygular Bildirgesi’ni yayımladıkları görülmüştür.

Ayrıca, 19. yüzyıl Aydınlanma Çağı'nın hemen ardına tekabül etmektedir. Bu sebeple bu yüzyılda gelişen fikirler ve hareketler Aydınlanma ideolojisinden etkilenmiştir denilebilecektir. Kadın hakları hareketi de Aydınlanma Çağı'ndan etkilenmiş modern bir harekettir. Modern değerlerle birlikte fatalizmden uzaklaşmaya başlanmış; aileye sıkı bağlılık, dini otoritelerin kayıtsız şartsız kabulü gibi geleneksel tutumlar sorgulanmıştır. Aklın ve bilimin öncülüğüne dair yeni modern inanışla birlikte kadınlar da ailede, toplumda ve siyasette geleneksel konumlarını sorgulamaya başlamışlardır (Yılmaz ve Aslan, 2001: s. 93).

İnsan hakları kavramı insanların kendilerini gerçekleştirmede ve yeteneklerini geliştirmede özgür oldukları bir dünya tasavvurunu ele almaktadır. Bu anlamda ideal bir dünyada insan haklarının yanı sıra kadın hakları, çocuk hakları ya da dezavantajlı farklı grupların haklarının ayrıca tartışılmasına gerek olmayacağı; ancak, böyle ideal bir dünyada yaşamadığımız için hakların somut olarak belirlenmesine ve güvence altına alınmasına ihtiyaç bulunduğu söylenmektedir (Berktaş, 2004: s. 1). Kadın hakları hareketi özünde eşitlikçi bir insan hakkı hareketidir de. Bu hareket, kadınların erkeklere göre dezavantajlı, ötekileştirilmiş ve ikincil konumlarından ve ezilip sömürüldükleri noktasından hareket eder (Çakır, 2008: s. 415).

Kadın hakları hareketinin anlaşılabilmesi için toplumsal cinsiyet eşitliği kavramı önemlidir. Toplumsal cinsiyet eşitliği kavramı tezin ilk bölümünde açıklanmaya çalışılmıştır. 19. yüzyılda batılı kadınların konumlarının da toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Yüzyılın kendine özgü koşullarında, kadınların sosyolojik konumları; kamusal alan/ özel alan ikiliği, çalışan kadınların durumları, doğum kontrolü ve kadına yönelik şiddet bakımından açıklanmaya çalışılmıştır. Toplumsal cinsiyet çalışmalarında önemle üzerinde durulan kamusal/özel ayrımının 19. yüzyıldaki durumu, kadın özgürlüğü ve kadınların hak mücadelesi bakımından tespit edilmeye gayret edilmiştir. Kadına yönelik şiddet olgusu ise, ailenin kutsal kurgusuna karşılık ev içi şiddet bakımından 19. yüzyıldaki batılı kadınların deneyimleri üzerinden araştırılmıştır. Doğum kontrolünün bu yüzyıldaki durumu, gebelik önleyici doğum kontrol metotlarının ortaya çıkışıyla birlikte 'kürtaja ve –bu yüzyılın kendine özgü ve meşru kabul edilip, uygulanan bir doğum kontrol metodu olan– bebek öldürmeye duyulan ihtiyacın ne

ölçüde azaldığı' ve 'gebelik sonrası doğum kontrol metotlarına da erişimin kadınlar açısından ne ölçüde mümkün olduğu' sorgulamalarıyla anlaşılmaya çalışılmıştır.

Kadınların konumuna etki edebilecek olan ekonomik ve politik koşullar kapitalizm ve sosyalizmin kadın hareketine etkisi bağlamında incelenmiştir. Biri bir üretim biçimi ve ekonomik sistem (kapitalizm) diğeri ise yüzyıl özelinde bir ideoloji olan (sosyalizm) iki olgunun kadınların konumunu, kadın mücadelesini nasıl ve ne ölçüde etkilediği, kadın hareketinin 19. yüzyılda Batı'daki serüvenini anlayabilmek için önemlidir. Bu sebeple bu çalışmada, ekonomi politiğin kadınlar açısından görünümü üzerinde de durulmaya gayret edilmiştir.

Kadınların verdikleri mücadelenin hukukî yönü, eşit haklar talepleri ise tezin ikinci bölümünde anlatılmaya çalışılmaktadır. Bu bölümde oy hakkı mücadelesinin daha yoğun olarak verildiği ABD ve İngiltere örnekleri üzerinden oy hakkı hareketi incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca medenî haklar mücadelesi de, kadınların eğitim, boşanma, velâyet, mülkiyet ve miras haklarına ilişkin mücadeleleriyle açıklanmaktadır. Ekonomik haklar mücadelesi başlığında ise kadınların sendikalaşma ve annelik durumuna ilişkin talepleri konu edinilmiştir. Yasayla korunma hakkı başlığında seks işçiliği kurumunun kadınlar açısından ne anlama geldiği açıklanmaya çalışılmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde ise kadın hakları hareketinin 19. yüzyıl düşüncesinde ve siyasetindeki konumu incelenmektedir. Yüzyılın kadın hakları adına önemli düşünceler üretmiş şahsiyetleri olarak Mary Wollstonecraft, John Stuart Mill, Hedwig Dohm, Clara Zetkin ve Flora Tristan daha ayrıntılı olarak incelenmeye gayret edilmiştir. Ayrıca Théroigne de Méricourt ve Sylvia Pankhurst'ün siyasal aktivizmlerinden örnekler verilerek kadın hakları mücadeleleri anlatılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM:
TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ BAKIMINDAN
19. YÜZYILDA BATI'DA KADINLARIN GENEL DURUMU

1. TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ KAVRAMI

Feminist teori ve kadın hakları çalışmalarının önemle üzerinde durduğu toplumsal cinsiyet terimi, aslında ikinci dalga feminist hareket olarak nitelenen 1970'ler sonrası feminist hareketin literatüre kazandırdığı bir kavramdır.¹ Bununla birlikte, toplumsal cinsiyet kavramı kadınlık ve erkeklik durumu ile bu duruma ilişkin siyasal ve sosyal sonuçları, biyolojik farklılıktan daha özel bir biçimde açıklayabilme iddiasında olduğundan, 19. yüzyıl özelinde kadınların hak mücadelesinin anlaşılabilmesi açısından da önem taşımaktadır.

Simone de Beauvoir'ın *Le Deuxième Sexe* (İkinci Cins) (1949) isimli eserinde ifade ettiği 'kadın doğulmaz, kadın olunur' iddiası toplumsal cinsiyet kuramcılarının sıklıkla argümanlarını gerekçelendirmek için kullandıkları bir dayanak hâline de gelmiştir.² Çünkü Beauvoir'ın iddiası, toplumsal cinsiyet kavramıyla açıklanmak isteneni anlatmaktadır. Toplumsal olarak kadınlık rollerinin biyolojik olmadığını; yâni doğuştan gelmediğini, öğrenildiğini açıklamaktadır.

En temel kullanımında toplumsal cinsiyetin zaten kadınlarla eş anlamlı olduğu ifade edilmektedir (Scott, 2007: s. 9). Toplumsal cinsiyetin, cinsiyeti olan bir bedene zorla kabul ettirilmiş bir toplumsal kategori olduğu iddia edilmektedir (Scott, 2007: s. 11). Toplumsal cinsiyetin kültürel olarak inşa edildiği ve cinsiyetlere özgü olarak, 'doğal' kabul edilen pek çok davranışın ise toplumsal cinsiyetlendirilme ile öğrenildiği açıklanmaktadır (Eckert ve McConnell-Ginet, 2003: s. 17-18).

¹ Toplumsal cinsiyet kavramının tarihsel olarak ortaya çıkışına ilişkin bkz. Mathieu, 2015: s. 76-86; bkz. Scott, 2007.

² Örneğin, bir toplumsal cinsiyet kuramcısı olan Robert W. Connell (1987); Beauvoir'ın iddiasının, 1960'ların sonlarında yeni feminizm diye adlandırdığı akım ortaya çıktığında toplumsal cinsiyet araştırmacılarınca merkeze yerleşen görüş olduğunu söylemektedir (Connell, 1998: s. 59). Yine bir toplumsal cinsiyet kuramcısı olan Judith Butler, *Gender Trouble* (Cinsiyet Belası) (1990) isimli eserinin toplumsal cinsiyet kavramını açıklamak üzere oluşturduğu bölümünün giriş kısmında Beauvoir'dan tam da bu alıntıyla başlamaktadır (Butler, 2014: s. 43).

Kadın-erkek eşitsizliğine ve cinsiyet rollerine ilişkin pek çok durum toplumsal cinsiyet kavramıyla ilgilidir. Örneğin, cinsiyet rollerine dair, cinsiyete dayalı işbölümü, işbölümünün toplumsal cinsiyet ilişkilerinden kaynaklanan biçimi olarak tarif edilmektedir (Kergoat, 2015: s. 87). Toplumsal cinsiyet eşitliğine ihtiyaç duyulmasının nedeninin ise, toplumsal cinsiyetin asimetrik oluşu olduğu söylenebilir (Eckert ve McConnell, 2003: s. 20). Toplumsal cinsiyet asimetriktir: yani cinsiyet arasında eşitsiz bir durumu ifade etmektedir. Kadın-erkek ilişkilerindeki toplumsal cinsiyet düzenlemelerine ilişkin asimetrik durum, kadınların dezavantajlı konumlarının da bir açıklamasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla kadın-erkek eşitsizliği sorununun açıklaması kadınlarla erkelerin biyolojik özelliklerinde değil, toplumsal cinsiyet olarak adlandırılan ve eşitsizliğin sebebi olan kültürel bir inşâda bulunmaktadır. Bu sebeple de toplumsal cinsiyet eşitliği kavramı, kadınları erkeklere göre dezavantajlı kılan toplumsal koşulların dönüştürülmesi ve iyileştirilmesi gerektiğini bilince çıkarır. Kadınların zayıf toplumsal konumu; bir başka ifade ile toplumsal cinsiyet normları, kadınların ikincilliğine neden olmaktadır.

UNESCO'nun (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) bir dökümanındaki tanımla, toplumsal cinsiyet eşitliği; kadın erkek eşitliği anlamına gelir ve tüm insanların cinsiyet farkı gözetilmeksizin kişisel becerilerini geliştirmede özgürlüğe sahip olmaları gerektiğini savunur. Kadınlar ve erkekler, toplumsal cinsiyet eşitliği uyarınca eşit haklara ve fırsatlara sahip olmalıdırlar (UNESCO, 2000: s. 5).³

Dünya kültürünün bugün geldiği noktada, toplumsal cinsiyet eşitliği kavramına hukukî bir perspektiften bakılacak olursa, uluslararası hukuk, kadın-erkek eşitliğinin; bir başka ifade ile toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi için uluslararası belgelerle kadınların dezavantajlı konumunun giderilmesini güvence altına almaya çalışmaktadır. Bu belgelere örnek olarak, Birleşmiş Milletler tarafından 1979 tarihinde kabul edilen Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler tarafından 1967 tarihinde kabul edilen

³ UNESCO'nun toplumsal cinsiyet eşitliğine dair yayımladığı belge için bkz. <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001211/121145e.pdf>

Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Bildirgesi, 2011 tarihinde kabul edilen, İstanbul Sözleşmesi olarak da anılan Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi ve Kadına Yönelik Şiddetin Yok Edilmesi Sözleşmesi örnek gösterilebilir.⁴ Adı geçen uluslararası sözleşmeler toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin giderilebilmesi için, özel bir ayrımcılık türü olan kadına yönelik ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını hedeflemektedir. Örneğin, CEDAW'ın birinci maddesi kadına yönelik ayrımcılığın bir tanımını vermektedir: “İşbu sözleşmeye göre, ‘kadınlara karşı ayrımcılık’ deyimi kadınların, medeni durumlarına bakılmaksızın ve kadın ile erkeğin eşitliğine dayalı olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya diğer sahalardaki insan hakları ve temel özgürlüklerinin tanınmasını, kullanılmasını ve bunlardan yararlanılmasını engelleyen veya ortadan kaldıran veya bunu amaçlayan ve cinsiyete bağlı olarak yapılan herhangi bir ayırım, mahrumiyet veya kısıtlama anlamına gelecektir.”⁵ Gerçekten de toplumsal cinsiyet eşitliği, kadına yönelik ya da cinsiyete dayalı her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılması ile sağlanabileceği iddia edilebilecek bir olgudur.

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin ya da eşitsizliğinin özellikle bu çalışmanın konusu olan 19. yüzyıl özelindeki durumu da CEDAW'ın birinci maddesiyle tanımladığı ayrımcılığı, kadına yönelik ayrımcılığın görünümünü konu almaktadır. Zirâ kadınlar, bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de açıklanacağı üzere, 19. yüzyıl içerisinde siyasal hakları, medeni hakları, çalışma ve eğitim hakkını, erkeklerle eşit ücret hakkını kazanabilmek için çeşitli mücadeleler gerçekleştirmek zorunda kalmışlardır.

⁴ CEDAW, orijinal açılımıyla, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women isimli metnin tam metnine ulaşmak için bkz.

<http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm> Declaration on the Elimination of Discrimination against Women isimli belge için bkz. <http://www.un-documents.net/a22r2263.htm> İstanbul Sözleşmesi tam metni için bkz.

http://www.magdur.adalet.gov.tr/dosyalar/istanbul_sozlesmesi.pdf Declaration on the Elimination of Violence against Women orijinal isimli sözleşme için bkz.

<http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r104.htm>

⁵ Bu çalışmada geçen uluslararası belgelerden alıntılarda Türkçeye çeviri Defne Orhun tarafından yapılmıştır. (Ayata ve Eryılmaz Dilek ve Emrah Oder, 2010: s. 105).

2. 19. YÜZYILDA KADINLARIN KONUMUNA TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ PERSPEKTİFİNDEN BAKIŞ

Bu başlık altında, 19. yüzyılda kadınların konumuna dair, toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından genel bir inceleme yapılmaya çalışılıp; toplumsal olarak kadın ve erkek eşitliği/eşitsizliğine dair dönemin küçük bir panoraması yansıtılmaya çalışılacaktır.

Bir önceki başlık altında da ifade edildiği gibi, toplumsal cinsiyet eşitliğini düzenleyen ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi için hukukî koruma öngören çeşitli uluslararası belgeler bulunmaktadır. Örneğin, CEDAW’ın üçüncü maddesi “[t]araf devletler özellikle politikada, sosyal, ekonomik ve kültürel sahalarda olmak üzere bütün alanlarda, erkeklerle eşit olarak insan hakları ve temel özgürlüklerinden yararlanmalarını ve bu hakları kullanmalarını garanti etmek amacıyla, kadının tam gelişmesini ve ilerlemesini sağlamak için yasal düzenleme dâhil bütün uygun önlemleri alacaklardır” düzenlemesini içermektedir. CEDAW’ın yedinci maddesi de doğrudan doğruya kadınların oy kullanabilme ve seçilebilme haklarını güvenceye almayı amaçlayan bir düzenleme getirmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin 19. yüzyıldaki görünümüne ilişkin –bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha ayrıntılı olarak değinileceği üzere– kadınların pek çok siyasî, sosyal ve medenî haktan mahrum olmaları da göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin, çoğu Batılı ülkede kadınların oy hakkını kazanabilmesi 20. yüzyılda ancak gerçekleşebilmiştir. Kadınların 19. yüzyılda Batı’da eğitim hakkı, çalışma hakkı, boşanma ve miras hakkı gibi sosyal ve medenî haklara sahip olmaları erkeklere kıyasla dezavantajlı olmaya devam etmiştir.

19. yüzyıl özelinde insan hakları kavramı da kadınlar açısından tartışılmaya başlanmıştır. Bu noktada bir insan hakları savunucusu olan Olympe de Gouges’u anmak yerinde olacaktır. Geouges, Fransız İhtilali sonrası; 1790 yılında yayımlanan İnsan Hakları Deklarasyonuna karşı, Kadın Hakları Deklarasyonunu kaleme almıştır (Cliff, 1984: s. 24). Gouges, İnsan Hakları Deklarasyonu’yla neredeyse madde madde hesaplaşarak, kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiğine dikkat çeker. Kadın Hakları Deklarasyonu’nda “Ulusal Meclis’e ulusun kadın

temsilcilerinin de seçilmesi gerektiği”ni, kadınlar ve erkeklerin yasa önünde, özel ve toplumsal yaşamda tam eşitliğini savunur (Cliff, 1984: s. 24-25). Gouges’un başkaldırısı da, toplumsal cinsiyet eşitliğine dair bir vurgu olarak okunabilir.

Genel bir değerlendirme ile 19. yüzyıldaki toplumsal cinsiyet düzeninin kadın erkek eşitliğinin sağlanabilmesine uzak olduğu yorumu yapılabilir. Yukarıda da değinilen ve alıntılar yapılan belgelerle düşünüldüğünde, toplumsal cinsiyet eşitliğine dair uluslararası hukukun gözünden 19. yüzyılda kadınların toplumsal konumuna bakışla bu durum görülebilmektedir. Bununla birlikte, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin özel görünümleri, örneğin; kadınların oy hakkından yoksunluğu, eğitim ve çalışma hakkına ulaşmada erkeklerle eşitsiz konumları; ya da ekonomik haklar, boşanma, velâyet ve miras haklarına sahip olamamaları da bu yüzyılda toplumsal cinsiyet eşitliğine/eşitsizliğine ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, toplumsal cinsiyet ve kadınların toplumsal olarak konumuna dair daha ayrıntılı açıklamalar sunulmaya çalışılacaktır.

2.1. Kamusal Alan / Özel Alan İkiliği Çerçevesinde Kadının Konumu

Batı siyasal düşüncesinin düalizmlerinden biri olarak kabul edilen bir kavramsal ayırım kamusal alan ve özel alan ayırımı olup, esasen bu iki kavram da çok sayıda anlam taşımaktadır. Ancak kamusal alan ve özel alan ayırımının ifade ettiği anlamlardan birisi de, siyaset felsefesi açısından kamusal alanın siyasal toplum olarak içeriğine kavuşması, özel alanın ise aile ve akrabalık ilişkilerini ifade etmesidir (Tannenbaum ve Schultz, 2011: s. 37). Kamusal kelimesi Latince etimolojik kökeninde, yetişkin erkek popülasyon anlamına gelen *pube* kelimesinden türetilmiştir. *Publicusun* (kamusal) *pubesun* kontrolü altında olan bir alan olarak ifade edilmesi kamusal alanın toplumsal cinsiyetlendirilme ile oluşmuş tarihsel arka planını görebilmek açısından önemlidir (Hawkesworth, 2006: s. 2).

Toplumsal cinsiyet çalışmalarında ise, kamusal alan/ özel alan ikiliğinin toplumsal cinsiyet eşitsizliği ya da erkek egemenliğinin temeli olarak öne çıkarılması, 1970’lerin feminizminin benimsediği bir tutumdur. Bu tutuma göre, toplumsal cinsiyete dayalı hiyerarşik bir kamusal alan/ özel alan ayırımı, tüm

toplumlarda kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkiyi anlayabilmek bakımından oldukça önemlidir (Acar-Savran, 2009: s. 103). Çünkü kamusal alan/ özel alan arasındaki ayırım, siyasi düşünce bağlamında oldukça eski bir ayırımdır ve özel olanla kamusal olanın sınır çizgileri dönemlere göre değişiklikler göstermiştir ama buna rağmen hükümetin hep kamusal alanda olması ile ev içinin hep özel alan olması bir süreklilik hâindedir (Lamoureux, 2015: s. 215). Özel alanın kadın hareketi için bir önemi de, “[ç]ocukları kimin okuldan aldığı ve yemeği kimin hazırladığı hayati politik bir meseledir" (Philips, 2012: s. 121) denilerek ifade edilen biçimiyle, özel alanın kadınlarca yürütülen işlerinin aslında özel değil, politik olduğu ifade edilerek açıklanmaktadır. Carol Hanisch’in ‘özel olan politiktir’ sloganı da, kadınların özel alanda mâruz kaldıkları ayrımcılığın politik bir mesele olduğunu vurgulamaktadır.⁶

Bu bağlamda, feminist teorisyenler, kamusal alanın toplumsal cinsiyetlendirilme ile oluşturulmuş, cinsiyete dayalı eril kurgusuna sıklıkla vurgu yapmaktadırlar (Hawkesworth, 2006: s. 2). Bu sebeple, ev, özel alan ya da ‘evcimenlik ideolojisi’⁷, ‘ayrı alanlar öğretisi’⁸ olarak bilimsel literatürün formüle ettiği kadınlık durumuna ilişkin olgular, toplumsal cinsiyet çalışmalarında olduğu kadar feminist tarih araştırmalarında da önemli yer tutmaktadır.⁹ Kamusal alan/ özel alan ayırımının ataerkil kurgulanışı da, özel alan kavramının, kadın hareketini incelerken, bu hareketin gelişimini, etkilerini ve geleceğini anlamak için özel bir öneme sahip olmasına neden olmuştur. Toplumsal cinsiyetin 19. yüzyılda doğal olarak kabul edilen cinsiyete dayalı işbölümüne göre normlaştırılması, bu yüzyılda özel alan ve bir anlamda da ev kavramını incelemeye değer kılmaktadır. 19. yüzyıla ilişkin şu atasözü durumun küçük bir özeti gibi okunabilir: “Devlet erkeğin, aile kadının.” Bu bağlamda çalışma hayatı ve bununla birlikte dünya erkeğin, ev işleri ve çocuklar kadınıdır (Bock: 2004: s. 99). Virginia Woolf’un 20. yüzyılda öldürülmesi

⁶ Carol Hanisch’in feminist teorisyenler ve kadın hakları savunucularınca sıkça kullanılan sloganına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Hanisch, Aliefendioğlu, Erişkin, 2013.

⁷ Evcimenlik ideolojisi olarak tercüme edilebilecek olan terim, orijinal dilinde “the ideology of domesticity” ya da “cult of domesticity” olarak kavramsallaştırılmıştır. Evcimenlik ideolojisine dair bkz. Boardman, 2000; Francus, 2012.

⁸ Ayrı alanlar ideolojisine dair bkz. Lamoureux, 2015: s. 217.

⁹ Kamusal/özel ayırımı için bkz. Fraisse ve Perrot, 2005; s. 301-412. Philips, 2012; s. 115-146. Scott, 2013; s. 40-42. Berkday, 2003; s. 37-42, 59. Acar-Savran, 2009; s. 97-158.

gerektiğini deklare edeceği¹⁰ “evdeki melek” imgesi de 19. yüzyılda Viktoryen dönem İngiliz şair Coventry Patmore’un onu makbul kadın ve eş olarak tarif ettiği şiirinde varlığını bulmuştur (Aktaran: Kılıç, 2012: s. 42). Gerçekten de evdeki melek imgesi kadınların var olan özel varlığının ve olmayan kamusal varlığının etkili bir ifadesiydi. Kadın denildiğinde bir anlamda kadının aileyle bütünleşmiş varlığı ifade ediliyordu. Ev ve buna bağlı olarak da çocukların büyütülüp, yetiştirilmesinin kadınların kamusal hayata katılımının önündeki engelinin büyüklüğü; 1890’larda İngiltere’de bir kadının hayatının on beş yılını hamilelik ve çocuk yetiştirmeye geçiriyor oluşundaki örnekle okunabilir (Mitchell, 2006: s. 68).

Kamusal alan/ özel alan ayrımı incelenirken ev işlerinin kadınlar tarafından yerine getiriliyor oluşu; kadınların ev içi emeği de göz önünde bulundurulmalıdır. Sosyalist feministler ev işlerinin toplumsal olarak ne denli önemli olduğunu açığa çıkarmanın gerekli olduğunu vurgulamışlardır (Çakır, 2007: s. 464). Sosyalist feminist Fraser’a göre sosyalist feministlerin ev işlerinin toplumsal konumuna yönelik yaklaşımını “kadınlarca gerçekleştirilen ya da onlarla özdeşleştirilmiş ücretli-ücretsiz, etkinlikleri sistematik biçimde değersizleştiren cinsiyete dayalı toplumsal işbölümü” diyerek açıklamaya çalışır (Fraser, 2013: s. 78). Bir başka sosyalist feminist Hartmann’a göre ise kadınların evle ilgili sorumlulukları, işgücü piyasasındaki aşağı konumlarını pekiştirmektedir (Hartmann, 2006: s. 47). Ev işlerinin önemini politik bir sorun olarak gündeme getirmenin önündeki engellerden birisi de aile kurumuna yüklenen anlamla birlikte, ev işlerinin bir sevgi ilişkisi içinde karşılıksız görülüp, mesai saati olmayan, günlük yaşamla iç içe geçerek kadınların karşılıksız olarak ürettikleri bir emek biçimi oluşudur. Bu sebeple de ev içinde, kadınlar tarafından yapılan işlerin bütün manevî ve duygusal boyutlarıyla emek harcamak olarak kabul edilmesinin yolunun bu emeğin, ev içi (karşılıksız) biçimiyle ücretli bakım işlerinde harcanan emek arasındaki sürekliliğinin kurulmasından geçtiği iddia edilmiştir (Çakır, 2007: s. 465).

Feminist bir yazar olan Michel, 19. yüzyılda ev işlerinin yerine getirilişinin, kamusal alan/ özel alan ayrımının içeriğinin oluşumunda belirleyici olduğunu

¹⁰ Virginia Woolf, “evdeki meleği” öldürmenin bir kadın yazarın görevi olduğunu söylemiştir. Bu konuda bkz. Kılıç, 2012: s. 42; Woolf, 1966: s. 284-289.

söylenmektedir (Michel, 1994: s. 51). Onun kuramına göre, zorlu rekabetçi kapitalizmin tek yaşama şansı, temel birikimi sürekli kılmaktır. Bu da, kapitalizmin varlığını sürdürebilmesi için meta üretiminden elde edilen kârlara, sürekli biçimde meta dışı üretimden elde edilen bir birikimin¹¹ eklenmesi demektir. Kocanın ve çocukların emek güçlerinin piyasada satılabilmesi için, kadınların, bunu meta dışı bir üretim biçimi olan ev içi emeğiyle, yeniden üretmeleri gerekmektedir. Ayrıca, kadınların karşılığı ödenmeyen emek biçimini alan çalışması ve gerektiğinde sömürülmek üzere bekletilen yedek işçi ordusunu besleme durumları olmasaydı, sermaye birikiminin çok zor gerçekleşebileceği; belki de hiç gerçekleşmeyeceği de söylenmektedir (Michel, 1994: s. 51).¹²

Bununla birlikte 19. yüzyıldaki ev, ev işi gibi olgulara, kadınların evdeki rollerine ve özel alanda kadınların konumlarına ilişkin farklılıklar olduğu da iddia edilmiştir. Bu iddiaya göre, cinsiyete dayalı işbölümü tüm insan toplumları için derin bir düzeyde etkili olmasına rağmen, bu işbölümünün dışavurumu büyük farklılıklar göstermektedir. 19. yüzyıl kadınlığı incelenirken ev imgesinin aslında bir örnek olmadığı, farklı bir okumanın da mümkün olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca yine bu iddiaya göre, ‘ayrı alanlar’ kavramı cinsiyete dayalı işbölümünün bir çeşididir. 19. yüzyıldaki ev kavramı yalnızca aileyi değil ama aile ve ev halkının çeşitli şekillerini de kapsamaktadır. Bu sayede de ev hem ekonomik faaliyetleri içine alabilmektedir, hem de bu faaliyetlerin tam karşısı olabilmektedir (Davidoff, 2012: s. 104). Aslında bu dönem geçerli olarak anlatılan bu ev tanımı pek çok kavramın şekillenmesi bağlamında da önemlidir. Evin 16. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar süren yapılanmasında ve görüntüsünde, ev kavramının; yurttaşlık anlayışı da dâhil olmak üzere, ekonomi ve modern devlet kavramı, yapı ve kurumlarının gelişimiyle kopmaz şekilde iç içe geçtiği iddia edilmektedir (Davidoff, 2012: s. 104-105).

Ayrıca İngiltere’de orta sınıfın 19. yüzyıldaki ev idealinin özellikle üst sınıftan pek çok aile için geçerli olmadığı ve İngiltere’nin büyük kırsal malikânelerinin bir ‘ev sıcaklığı’na sahip olmaktan ziyade kamuya açık mekânlar olduğu da tarihsel bir bilgi olarak sunulmaktadır. Dönemde, üst sınıfa mensup

¹¹ Sylvia Federici bunu “ilksel birikim” olarak nitelendirmektedir (Federici, 2011: s. 171)

¹² Michel’in görüşlerine karşıt bir başka görüş için bkz. Scott, 2005.

kadınlar, aynı sınıfın erkeklerinden farklı özelliklerde olmakla birlikte, kendi rollerini kamusal görevleriyle birlikte yürüterek bu malikânelerin yöneticiliğini üstleniyorlardı. Bu malikânelerde hizmetçi olarak çalışanlar ve mâlîkanelerde yaşayan yoksul akraba kadınlar ise çocukların annelik görevlerini üstlenmek de dâhil olmak üzere, ev işlerini yürütüyorlardı (Davidoff, 2012: s. 106). Tüm bu bilgiler de, kadınların birörnek bir biçimde evde ev işlerini yürüten bireyler olduğu kabulünün geçerliliğini sorgulanır kılmaktadır. Yâni, 19. yüzyılda hâkim olan ya da kadınların çoğunluğu için geçerli olan düzen dışında farklı ev kadınlığı biçimleri de olduğu görülebilmektedir.

Ayrıca kamusal alan/ özel alan ayrımının 19. yüzyılda çok keskin olmadığına, bu iki alan arasında geçişkenlik olduğuna dair görüşler de bulunmaktadır. Kamusal alanın tamamen eril, özel alanın da tamamen dişil olmadığını iddia eden bu görüşe göre, kadınlar salon evlerin sayesinde dış dünyaya açık kahlrlarken; erkekler de özel alanın çok dışında kalmıyorlardı. Çünkü babanın yetkileri aile üzerinde bir ağırlık olarak konumlanmaktaydı (Fraisie ve Perrot, 2005: s. 303).

Kamusal alan/ özel alan dikotomisine dair farklı görüşlerle birlikte, 19. yüzyılda, genel olarak ev işlerinin cinsiyete dayalı işbölümüyle konumlanması ve çocuk yetiştirme kadınlara sorumluluğunda oluşu dolayısıyla kadınların özel alanla özdeşleşmelerini görmek mümkündür. Kamusal alan daha çok erkeklere özgüken, özel alan ise ağırlıklı olarak kadınlara özgü görülmektedir. Bununla birlikte her iki alan arasındaki sınırın çok keskin olmadığı, geçişkenlikler olduğu ve özel alandaki kadın imgesinin de birörnek olmadığı görülmektedir.

2.2. Çalışan Kadınların Konumu

19. yüzyılın Sanayi Devrimi'nin sonuçlarına dayanan kendine özgü koşulları, işçilerin çalışma koşullarını etkiliyordu. Bu çalışma koşulları kadın işçileri de doğrudan doğruya etkilemekteydi. 19. yüzyılın ağır çalışma koşullarının kadınlar açısından özel sonuçları vardır. İşverenler kadınlar ve çocuklara daha kolay boyun eğdirebiliyorlar ve 'yedekte bekleyen bu iş gücü'nün varlığı, işverenlere, onlara daha az para ödeyerek çalıştırma imkânı sunuyordu (Rowbotham, 2011: s. 58).

19. yüzyılın kadın işçiye olağanüstü bir önem kazandırdığı da söylenmiştir (Scott, 2005: s. 383). Aile ile iş yerinin kadınlar için keskin bir şekilde 19. yüzyılda ayrılışını açıklayan tarihsel bilgiye de kuşkuyla yaklaşılmaktadır. Üretimin çiftlikten fabrikaya, ev sanayiinden fabrikaya, küçük ölçekli zanaatten ve ticari faaliyetlerden büyük ölçekli kapitalist girişimlere aktarılmasıyla ilgili şematik bir modele dayanan hâkim yoruma karşı bir itiraz dile getirilmiştir. Sanayileşmenin kadınları evcimenlik ile ücretli çalışma arasında bir tercih yapmaya zorlayarak ev ile iş arasında bir ayrılmaya neden olduğu savını destekleyen güçlü bir kanıt olmadığı öne sürülmüştür (Scott, 2005: s. 377; s. 381).

Daha ekonomik bir analizle, bu durum şöyle açıklanmaktadır: ev ile iş yerinin ayrılmasının; bir başka ifadeyle ayrı alanların oluşumunun, kadınları marjinal, düşük ücretli işlere hapsederek kadın sorununa neden olduğunu söylemenin mümkün olmadığını ama kadınların ücret dağılımındaki adaletsizliğe ilişkin konularının işverenlerin işe alma kararlarıyla biçimlendiği söylenmektedir. Buna göre, kadınların nerede çalıştıkları ve ne yaptıkları önlenemez bir sınai sürecin meyvesi değil, ama kısmen emek maliyetleriyle ilgili hesaplamaların sonucudur (Scott, 2005: s. 381). Bu iddia kadın işçilere dair ‘yedekte bekleyen ucuz işgücü’ (Rowbotham, 2011: s. 58) tanımıyla uyumaktadır. Çünkü, bu iddiaya göre işverenler kadınları ucuz çalıştırdıkları için, kadınların ucuz bir emek gücü olarak görülmesi gerçekleşmiştir. Ücret dağılımındaki eşitsizliğin temel nedeni, işverenlerin tavrıdır.

Kapitalizm savucusu iktisatçıların temel ilkelerinden birisi, erkek ücretlerinin sadece kendi varlığını sürdürmesine değil, ailesini geçindirmeye de yetecek kadar olması gerekirken, bir kadının ücretinin ise çocuklarına bakma zorunluluğu da hesaba katılmak üzere, kendisini geçindirmeye yetecek kadar olması gerektiğiydi. Örneğin, Fransız iktisatçı Jean-Baptiste Say “aile desteğine güvenebilen ve bu yüzden kendi ücretiyle geçinmesi gerekmeyen bazı kadınlar bulunabileceği için kadınların ücretinin her zaman asgari geçim düzeyinin altına çekilebileceğini” ileri sürmüştür (Aktaran: Scott, 2005: s. 383-384).

Kapitalist üretim biçimine hizmet etmeyi amaçlayan bu iktisâdi teoriye göre, kadınlar anlamlı bir ekonomik değer üretmiyordu. Erkek işçinin ücreti ailenin asgari geçimini kapsıyordu, oysa kadın işçinin ücreti yalnızca kendisinin dahi asgari geçimini sağlayamayacak düzeydeydi. Kadınların evde ürettikleri -çocuk bakımı; evin temizliği ve yemek yapmak gibi- emek de, ücret politikalarında bu teoride hiç hesaba katılmıyordu. İş yerinde ürettikleri emekse erkeklerinkiyle eşit üretkenlikte olsa dahi erkeklerin emekleriyle aynı ücrete lâyık görülüyordu. Kadınların ne ev içi emeğinin ne de ücretli çalışmasının ekonomik dönüşümde değer kazandıran bir emek olarak algılanmaması durumu söz konusuydu (Scott, 2005: s. 384).

Bir adaletsizlik örneği olarak da okunabilecek olan kadın ve erkek işçiler arasındaki ücret eşitsizliği, kimi zaman kadınların erkeklerden daha az üretken olduklarının kanıtı gibi sunuluyor, kimi zaman da kadınların erkeklerden daha az üretken oldukları 'gerçeğinin' bir sonucu gibi aktarılıyordu. Örneğin bir gazeteci ve ekonomist olan Eugène Buret 1840'ta, "[s]anayinin bakış açısından kadın eksik bir işçidir" diye yazmıştır. İşçi gazetesi *L'atelier* de kadınların yoksulluğuyla ilgili bir makalede "[k]adınlar erkeklerden daha az üretken oldukları için..." diye başlayıp, bu tutumu açıklamaya çalışıyordu. 1890 yılında da sosyalist bir ekonomist olan Sidney Webb kadın ve erkek ücretleri arasındaki farklılıklarla ilgili uzun bir inceleme yapmıştı. Ona göre de, "[k]adınlar sadece daha az ürettikleri için değil, ürettikleri şeylere pazarda genellikle daha düşük bir değer verildiği için de erkeklerden daha az kazanırlar" demek durumu açıklıyordu. Ancak bu değere her zaman rasyonel bir biçimde ulaşılmıyordu, örneğin sanayide, üretimin erkek ve kadınlarca aynı olduğu iş kollarında da ücretler arasında adaletsizliğin mevcut olmasıyla bu durumu örneklendiriliyordu (Scott, 2005: s. 384-385).

İşçi kadınlar için önemli bir başka problemin de sendikalaşamama olduğu söylenebilir. Burjuva kadınların çalışma hakları için mücadeleleri ise biraz daha farklı bir boyuta sahiptir. Burjuva kadınlar için bu mücadele daha çok uzman meslek sahibi olabilmek için veriliyordu. Örneğin, 1861 yılında, 37 yaşında bir ilkokul öğretmeni olan Julie Dubie kadınlar için yasak olan bakaloryayı verebilmek için ilk defa izin alabildi. 1890 yılına gelindiğinde, Fransa'da kırk bin kadar kadın ilkokul öğretmeni yetişmiştir. 1897 yılında ise hukuk doktoru bir kadın avukat olabilmek

için mücadele veriyordu ve 1890 yılında ise mücadelecisi olan bu kadın ilk kadın avukat olmuştur. 1883 yılında ise ilk kadın doktorlar hastanelere kabul edilmişlerdir (Tekeli, 1982: s. 78).

2.3. Kadınların Bedenlerinin Denetlenmesi

Feminist hareketin öznelerince iddia edildiği biçimiyle kadınların bedenlerinin denetlenmesinin önemli bir yönü, üremeye dair haklardan kadınları mahrum bırakmayı hedefleyerek gerçekleştirilmektedir (Arthur, 1998: s. 79). Kadınların biyolojik farklılıklarının bir yönü olan üreme kapasitesi, annelik kurumunu oluşturmaktadır. Bu biyolojik özellik şüphesiz ki babalık kurumunun kurulumunda da öncüdür. Ancak, farklılığın kadınları etkileyen yönü annelik olduğu için, kadın mücadelesinde daha çok yer işgal eden de annelik kurumu olmuştur. Doğum kontrolü feminist teorisinin önemli alanlarından biri olmakla birlikte, annelik feminist araştırmacılarca çokça incelemeye tâbi tutulmamış, kadınların annelikten uzaklaşması ise onlara daha özgür ve iyi bir yaşamın kapılarını açacağına ilişkin bir fikirle savunulmuştur. Bununla birlikte bu fikrin sorgulanmaya başlandığı ve feminist teorisinin anneliğe ilişkin düzenlemeler üretme çabalarında olduğu da görülmektedir (Çağlar, 2011: s. 915). Doğum kontrol hakkı ve kürtaj hakkı ise, kadınların anne olmama hakkını korumak için merkezi bir önemde olarak tanımlanıp, doğum kontrol ve kürtaj hakkına ilişkin yasal kısıtlamaların kadınların eşitliği yönünde bir engel oluşturduğu kadın hakları savunucularınca söylenmiştir (Pillard, 2007: 945). Yalnızca anne olmayı reddetmek değil, daha fazla çocuk sahibi olmayı istememek de doğum kontrolünün gerekçeleri arasında gösterilebilir. Tarihin hemen her dönemi ve 19. yüzyıl da kadınların doğum kontrolüne ilişkin deneyimlerine sahne olmuştur. Çünkü kadınların deneyimlerinde cinsellik ve üreme her zaman birbirinden ve toplumsal cinsiyetten ayırt edilemeyen unsurlar olagelmışlerdir (MacKinnon, 2003: s. 213).

Doğum kontrolüne ulaşmaya dair kadınlar açısından, önemli bir gerçekliğin de kürtaj hakkı olduğu söylenebilir. Kürtaj hakkının savunulmasında 'eşitlik argümanı' bir dayanak noktasıdır. Eşitlik argümanına göre kürtaj hakkı, kadınların anneliğe ayıracakları zamanın kadınlar tarafından kontrolüne olanak sağlamakta ve

çocuk bakımı ve yetiştirilmesi gibi sebeplerle kadınların, eğitim, iş hayatı ve politik yaşamda geri kalmalarına karşı bir koruma işlevi görmektedir (Siegel ve Siegel, 2013: s. 163). Ayrıca bir kürtaj hakkı savunucusuna göre; kadınlar kürtaja karar verme yetkisinde olmalıdır; ancak, fetüsün bir canlı olup olmadığı tartışmasından bağımsız olarak kadınların yaşama ve ölüme karar verme hakkına sahip olmasının da mâkul olabileceği sorgulanmalıdır. Bu sorgulama yapılmalıdır; çünkü kürtaj tartışmasında çoğu kez fetüsün yaşam değeri kadınınkinden daha fazladır (MacKinnon, 2003: s. 215).

Kürtaj hakkının sağlanmasının gerekliliğine ilişkin başka bir gerekçe olarak da, yasadışı kürtajın hijyenik olmayan güvensiz koşullarda yapılması dolayısıyla, kadınlara verebileceği olası zararların önlenmesi gösterilebilir. Dünya Sağlık Örgütü'nün güvensiz kürtaja ilişkin bir istatistiğinde¹³ güvensiz kürtajda ölüm oranının tüm dünyada, ABD'deki sıhhi bir kürtajdan üç yüz elli kat daha fazla olduğu, Sahra Altı Afrika'da ise sekiz yüz kat daha fazla olduğu söylenmektedir. Kürtajın yasaklanmasının sosyolojik olarak yasadışı ve güvensiz kürtaja zemin hazırlayabileceğini göz önünde tutmak önemli görünmektedir.¹⁴

Doğum kontrolü denilen olgunun, rasyonel bir biçimde uygulanmaya başlayışı 19. yüzyıla dayandırılmaktadır (Mitchell, 2006: s. 50). Rasyonel uygulamadan kasıt aslında gebeliği önleyici doğum kontrol metotlarıdır. Bu metotların kökeni 19. yüzyıla dayandırılıyor olsa da; doğum kontrolünün kadınları 19. yüzyıl Avrupası özelinde en çok etkileyen iki metodu vardı: kürtaj ve yeni doğan bebeği öldürmek. Bu iki metottan biri; kürtaj, bugün pek çok kişinin de ifade ettiği gibi hak olarak tanınması gereken bir olgu olarak karşımıza çıkıyor. Burada sağ görüşü ayrı tutmak gerekiyor, çünkü sağ ideoloji; tecavüz ya da ensest gibi istisnalar haricinde kürtajı bir cinayet gibi algılıyor (MacKinnon, 2003: s. 213). Ancak, kürtaj günümüzde bebek öldürmeye yüklenilen anlamla karşılığını bulmamaktadır. Devlet desteğiyle kürtaj hakkının kadınlara sağlanması da bebek öldürmek gibi bir cinayet

¹³ Güvensiz kürtaj dolayısıyla kadınların uğradığı fiziksel zarar ve kadın ölümlerine dair Dünya Sağlık Örgütü'nün yayımladığı istatistik için bkz.

http://www.who.int/reproductivehealth/publications/unsafe_abortion/induced_abortion_2012.pdf

¹⁴ Kürtajın yasaklanmasının ya da güvenli kürtaja ulaşımın zor olmasının güvensiz kürtaja ve güvensiz kürtajın zeminini oluşturduğu zararlara yol açışına dair Dünya Sağlık Örgütü'nün raporu için bkz. http://www.who.int/reproductivehealth/publications/general/lancet_4.pdf

olarak görülmemektedir. Bebek öldürme ise, çağdaş zihinlerce bir cinayet gibi görülebilir, ancak 19. yüzyıla özgü koşullar onu, Avrupa’da pek çok bölgede, kadınların normal kabul ederek başvurdukları bir doğum kontrol metodu hâline getirmiştir. Bununla birlikte, fiilen gerçekleştirilen bu uygulamaları yâni, kürtajı ve bebek öldürmeyi, 19. yüzyıl içinde pek çok devlet ceza yasalarınca suç kabul ediyordu. Ancak bu suçlarla yargılananlara ilişkin şöyle bir gerçeklik de vardı; sanık kadınların büyük çoğunluğu yoksul ve nikâhsız kadınlar ya da hizmetçilerdi (Arnaud-Duc, 2005: s. 95).

19. yüzyıl sonlarında pek çok hükümet doğum oranını yüksek tutmakla ilgileniyor ve nüfusu artırma kaygısı taşıyordu, bu dönemde popüler feminizmin bir ifadesi olarak kürtaj sayısı da artmıştır. Ancak, 19. yüzyıl Avrupası özelinde, kürtajın yasaklanmasına ilişkin hukukî düzenlemeler de yapılıyordu. Örneğin, Fransa’da 1791 tarihinde çıkarılan bir yasa kürtaj yapan bir kişiye yirmi yıllık bir pranga cezası verilmesini öngörüyordu. 1810 tarihli bir yasa ise hem kürtajı yapana, hem operasyona razı olsun ya da olmasın kadına hapis cezası öngörüyordu. Bu yasa ayrıca yeni doğan çocuğa yönelik, bebek öldürmeyi cinayet olarak tanımlıyor ve bu suçun ölümle cezalandırılabilceği hükmünü düzenliyordu (Arnaud-Duc, 2005: s. 94).

Ancak, 19. yüzyılda da hukukun literâtüre dayalı kanunî yönünden ayrı bir de uygulama yönü vardı. Uygulamada ise sıradan insanlardan oluşan jüriler de çok ağır cezalar vermiyordu. Uygulamanın bu yönü teoriyi de yeni bir temellendirmeye değiştirmiştir. 21 Kasım 1901 tarihli bir yasaya göre, bebek öldürme suç olmaktan çıkıp kabahat sınıfına sokuldu ve bu yeni yasal durum bebek öldürmeye ilişkin davaların da jürilerce değil de sulh yargıçlarınca görülmesi anlamına geliyordu. Bu düzenlemenin sebebi Fransız hükümetinin hafifletici nedenlerin ve beraatin sayısını azaltmak istemesiydi. Fransa’da evlilik dışı bir ilişki sonucu dünya gelmiş bir bebekle evlilik birliği içinde doğmuş bir bebeğin öldürülmesi arasında bir fark yoktu. Ancak Avrupa’nın çoğu ülkesi bu konuda ikili bir ayrıma gidiyor ve bebek öldürmenin arkasındaki sebebin annenin onurunu kurtarmak olması halinde ceza indirimi uygulanmasını öngörüyordu (Arnaud-Duc, 2005: s. 95).

19. yüzyılın ortalarına kadar ABD’de ise pek çok eyalet kürtajı yasal olarak onaylıyordu. Devletin kürtaj hakkını onaylaması, hastanelerde kadınların sıhhi kürtaja ulaşabilmesini sağlıyor ve güvensiz kürtajı tercih etme oranını da azaltıyordu. American Medical Association 1840’ların sonunda kürtaj karşıtı tutumunu açıklamıştır. Gerekçesi ise, kürtajın kadınlar açısından evliliklerinin gerektirdiği sorumluluğa aykırılık oluşturacağı için tehlike taşıyor oluşuydu (Levit ve Verchick, 2006: s. 128). 1840’lar itibari ile eyaletler kürtajı cezalandıran yasalar yapmaya başladılar. Ayrıca, kürtajı cezalandırma ve engelleme girişimleri ABD özelinde ırkçılıkla eşgüdümlü olarak görünür oluyordu. Kürtajın yasaklanmasına gerekçe olarak üst-orta sınıftan beyaz kadınlar arasında doğurganlık oranının azalıyor oluşuna rağmen, siyah kadınlarda yüksek doğum oranlarının mevcut oluşu gösteriliyordu. 1873 yılında Amerikan Kongresinde kabul edilen *Comstock Act* kürtajı ya da doğum kontrolünü teşvik edici herhangi bir yazı, makale ya da bilgilendirmeyi federal bir suç olarak ilân ediyordu. Yüzyılın dönümünde ise tüm eyaletler annenin sağlığına ilişkin gerekli olan özel durumları saklı tutmak koşuluyla yasalarıyla kürtajı engelliyordu (Levit ve Verchick 2006: s. 129). Buna karşın, sivil toplum örgütlerinin çabalarıyla kürtajın önündeki yasal engellere itiraz eden girişimler vardı. 1870’ler ABD’inde Ahlâki Eğitim Dernekleri ‘kendi kendinin sahibi’ ve ‘cinsel arzunun rasyonelleşmesi’ gibi kavramlar geliştirmişlerdi. Aktivist Lucinda Chandler de hukuk ve eğitime dair bu kampanyadaki en ısrarlı seslerden birisi durumundaydı (Käppeli, 2005: s. 463).

Kürtaja ihtiyacı azaltacak olan sıhhi doğum kontrol yöntemlerinin 19. yüzyılda çoğu kadın için ulaşımının kolay olmayışı; kürtaja ve bebek öldürmeye duyulan ihtiyaçla okunabilmektedir. Bununla birlikte 19. yüzyıl, kadınların fetüsü rahimlerinde taşırken tüm yaşamlarını etkileyecek olan, anne olmayı ya da bir çocuğa daha sahip olmayı tercih etmeme anlamına gelen kürtaj hakkına dair devletlerin yasaklama ve cezalandırma politikalarına sahne olmuştur. Kadınların beden denetimlerine dair bir başka tarihsel gerçekliği daha vurgulamak yerinde olacaktır, 19. yüzyılda geliştirilen, mâkul olarak adlandırılabilir; gebelik önleyici doğum kontrol yöntemlerinin (Mitchell, 2006: s. 50) yine kadın bedeninin denetimiyle iç içe olduğu görülebilecektir. Çünkü gebelik önleyici doğum kontrol

metotları da, hep kadınların bedenlerine yönelik olmuş ve “kobay olarak kullanılan” yine kadınlar olmuştur (Mitchell, 2006: 50-51).

2.4. Kadına Karşı Şiddet Bakımından Genel Görünüm

Bu başlık altında kadına yönelik şiddetin 19. yüzyıldaki görünümü genel olarak açıklanmaya çalışılacaktır. Kadına yönelik şiddetin anlaşılabilmesi için, toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin bir tanımını yapılmalıdır. Buna göre, kadınların ve erkeklerin toplumsal rollerinden kaynaklı olarak yaşadıkları tür şiddet ve bu şiddetin yaşandığı tüm mekânlar toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin kapsamını oluşturmaktadır (Altınay ve Arat, 2007: s. 16). Birleşmiş Milletler tarafından 1993 yılında kabul edilen, Kadınlara Yönelik Şiddetin Yok Edilmesi Bildirgesi¹⁵ birinci ve ikinci maddeleriyle, kadına yönelik şiddeti; toplumsal cinsiyete dayalı bir şiddet çeşidi olarak geniş ve çok katmanlı bir biçimde tanımlamaya çalışmaktadır. Bildirgeye göre kadına yönelik şiddet, yalnızca fiziksel şiddeti içermemekte; toplumsal cinsiyete dayalı şiddet anlamına gelebilecek her hareketi kapsamaktadır. Buna göre toplumsal cinsiyet sebebiyle şiddet anlamına gelebilecek bir davranış; kadınların fiziksel, cinsel ya da psikolojik olarak zarar görmeleriyle sonuçlanabilecek kamusal ya da özel yaşamda gerçekleşen şiddet biçimlerini içermektedir.

Kadına yönelik şiddetle mücadele eden kadın örgütlerinin büyük bir çoğunluğu kadınların en güvensiz olduğu yerin ‘ev içi’ olduğunu söylemekte, tüm kadına yönelik şiddet olaylarının büyük çoğunluğunun kadınlara eşleri tarafından uygulandığını ifade etmektedirler (Altınay ve Arat, 2007: s. 16). Bu sebeple, ailenin kutsal kurgusuna karşı bir de ‘aile içi şiddet’ olgusu bulunmaktadır. Uluslararası hukuk mevzuatınca aile içi şiddeti kapsamlı bir biçimde düzenleyen bir belge olan İstanbul Sözleşmesi üçüncü maddesinin ‘b’ fıkrasıyla da ‘aile içi şiddet’in bir tanımını vermektedir. Sözleşmenin tanımı şöyledir: “ ‘aile içi şiddet’ aile içerisinde veya hanede veya mağdur ve faille aynı evi paylaşırsa da paylaşmasa da eski veya şimdiki eşler veya partnerler arasında meydana gelen her türlü fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik şiddet eylemi anlamına gelir.” Bu bağlamda, sözleşmenin

¹⁵ Orijinal ismi *Declaration on the Elimination of Violence Against Women* olan bildirgenin tam metni için bkz. <http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r104.htm>

tanımı aile içi şiddeti geniş bir biçimde yorumlamakta, aynı evde yaşama ya da şiddet sırasında halen evli ya da birlikte olma şartını aramamaktadır.

Kadınların aile içi şiddet bakımından durumlarına 19. yüzyıl özelinden bakıldığında da 19. yüzyılın kadınların, ailelerinde erkeklerden şiddet görmelerine sahne olduğu söylenebilecektir. 19. yüzyılda aile içi şiddetin aslında ne kadar da yoğun olarak kadınlar tarafından deneyimlendiği, Viktoryen dönem İngiltere’inde boşanma yasallaştığında, boşanma başvurusunda bulunanların yüzde sekseninin kadınlardan oluşması ve bu kadınların da büyük çoğunluğunun ‘dayak sebebi’yle boşanma talep etmesinde görülebilir (Dauphin, 2005: s. 408). Bir de işçi kadınların yaşadığı ev içi şiddet 19. yüzyılın fabrikalaşma sürecinde önemlidir. İşçi sınıfından kadınlar için işyeri cinsel taciz anlamına gelirken, aile de işçi kadınlara şiddetle iç içe bir yaşam öngörmekteydi (Dauphin, 2005: s. 426).

Fiilen ayrılmış bir kadın için ise şöyle bir gerçeklik vardı: pek çok ülkede erkek; yâni koca, karısını eve dönmeye mecbur edebilmek için zor kullanma hakkına sahipti, bir başka ifadeyle şiddet hukuk yoluyla da meşrulaştırılıyordu. Silahlı güce de başvurma hakkına sahip bir mübaşirin eşliğinde, kocaların karılarını eve geri getirmesini sağlamak üzere çok sayıda mahkeme emri çıkmıştı. Ayrıca hâkimler, kocanın isteğiyle gerekçeleri incelemeksizin bir kadının gelirinin hacedilmesine, giysilerine el konulmasına karar verebiliyordu. Örneğin Almanya 1900 yılına kadar bu zorlamalara izin vermiştir. Ancak 1900 yılında kocanın zor kullanabilme ‘hakkı’ yerine, kocaya evlilik yaşamının yeniden başlamasını talep eden davalar açabilme hakkı tanındı. Çoğu hukuk düzeni, erkeklere ‘evliliğin meşru amacına’ uyması ve ‘ciddi saldırı’ niteliği taşıması koşuluyla karılarına şiddet uygulama izni vermekteydi (Arnaud-Duc, 2005: s. 98-99).

Hukuk kimi zaman, kadınlara yönelik fiziksel şiddeti yasallaştırırken, kimi zaman da ayrılmak isteyen karılarına karşı erkeklere zor kullanma yetkisi vererek psikolojik ve ekonomik şiddet türünü öngörmekteydi. 19. yüzyılda aile ve evlilik demek bir anlamda kadınlar için şiddet de demekti.

3. KADIN HAKLARI HAREKETİNİN ORTAYA ÇIKTIĞI EKONOMİK VE POLİTİK KOŞULLAR

Kapitalizmin gelişiminin ve 19. yüzyılın popüler ideolojilerinden olan sosyalist akımların kadın hareketini etkileyen özel görünümüleri olmuştur. Ekonomi politiğin kadın hareketine etkisi üst başlığı altında bölümlenen çalışmanın bu kısmında, ayrı ayrı kapitalizm ve sosyalizmin kadın mücadelesiyle ilişkisi alttaki iki başlık altında açıklanmaya çalışılacaktır.

3.1. Kapitalizmin Gelişmesi ve Kadın Hareketi

17. yüzyılda İngiltere’de ve 18. yüzyılda Fransa’da Burjuva Devrimleri olarak tarihe geçen gelişmeler yaşanmıştır.¹⁶ Burjuva Devrimlerinin feodal düzenin yıkılmasında etkili olduğu ve sanayileşmenin önündeki engelleri kaldırdığı bilinmektedir. Kapitalist dönemde el işçiliğinin yerini sanayiye dayalı üretim ve ticaret almış ve bunun tüm dünyaya yayılması, sermayenin biriktirilmesini sağlamıştır (Yeliseyeva, 2009: s. 31). Kapitalizm, 19. yüzyılda etkin bir ekonomik sistem ve siyasî durum hâline gelmiştir. Çalışmanın devam eden kısmında, bu durumun kadınlar açısından ortaya çıkardığı sonuçlar incelenmeye çalışılacaktır.

Sanayileşmenin ortaya çıkardığı yeni durumlardan birisi üretimin fabrikalarla sürdürülmesi ve küçük ölçekli işletmelerden ayrışması olmuştur. Üretimin aileden kamusal alana taşınmasıyla birlikte ise ev ile işin birbirinden ayrıldığı ve kadınların ev ile özdeşleştirilip üretimin dışında bırakıldığına dair bir görüş bulunmaktadır (Çakır, 2007: s. 416). Bu görüşe göre kadınların 19. yüzyılda özel alandaki konumlarının açıklaması hem kapitalizm hem de ev ve işyeri arasındaki ayrımın belirginleşmesidir.

Bu görüşün aksine, sanayileşmenin, kadınların ücretli iş yaşamına katılımını artırdığına dair fikirler de bulunmaktadır. Bunu örneklemek üzere, Alman sosyalist kadın mücadelesinin öncülerinden Clara Zetkin’in şu açıklaması da (1893) gösterilebilir: “Kapitalist girişimci daha önceleri erkek işçi çalıştırmak zorunda

¹⁶ İngiltere ve Fransa’da Burjuva Devrimi için bkz. Yeliseyeva, 2009: s. 9-25; 49-80.

kaldığı yerlerde artık sadece kadın işçi istihdam edebiliyor. Kadına iş vermeyi seviyor, çünkü kadın emeği ucuz, erkek emeğinden çok daha ucuz” (Foner, 2012: s. 74).¹⁷

Ayrıca sanayileşmenin daha çok işçiye ihtiyaç duyuyor oluşunun da kadınları ücretli iş yaşamına daha çok dâhil ettiği söylenmiştir. Yâni, bu görüşe göre de sanayileşme pek çok kadını ücretli emek piyasasına dâhil etmiştir. Örneğin, İngiltere’de 19. yüzyılda pek çok işletmede çalışanların genellikle üçte ikisini kadınlar ve çocukların oluşturduğu ve bu durumun kapitalizmle doğrudan bağlantılı olduğu söylenmiştir (Yeliseyeva, 2009: s. 106). Ancak bu piyasada kadınlar ve erkeklerin eşit koşullarda çalışmadığını ve eşit koşullarda sendikalaşamadıklarını da görebilmekteyiz. Kadınlar daha düşük ücretli işlerde çalıştırılmak isteniyorlardı. Dolayısıyla; kadınlar, erkeklerle eşit ücretler alarak çalışmıyorlardı ve sendikalaşma erkek işçiler (daha yoğun olarak) arasında sürüyordu. 19. yüzyılda Fransa’da, Paris’te kadın ve erkek işçilerin ücretleri arasında, kadın işçiler aleyhine yarı yarıya fark vardı ve Fransa’nın taşrasına gidildiğinde bu fark üçte bir oranına geliyordu (Guilbert’ten Aktaran: Tekeli, 1982: s. 77). Örneğin ABD’de o dönemde, sendika yöneticilerinin tamamı erkeklerden oluşuyordu (Michel, 1994: s. 58). Ayrıca aynı dönemde yine Fransa’da erkek işçilerin kadın işçileri rakip olarak gördüklerinden sendikalara almak istemediklerini ve kadın işçilerin ayrı olarak örgütlenmelerinde de onlara destek olmadıkları görülmektedir. Kadın işçiler için sendikalaşma sorununun temel problem olduğu da iddia edilmektedir (Guilbert’ten Aktaran: Tekeli, 1982: s. 78).

Friedrich Engels’in *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats* (Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni) (1884) isimli eserinde ifade ettiği üzere, kapitalizmin doğduğu yüzyılda sınıflı toplum yapısı da yerleşikleşmişti. Orta sınıfların bu dönemde gelişmesi ile birlikte, aile ve ev yaşamına verilen önem de güçlendi. Engels’in ifadesiyle; sınıflı toplumlarda modern evlilik kurumuyla birlikte kadın ve erkek eşitsizliğinin belirginleşmesi söz konusudur (Engels, 2013, s. 90). Bu durum da 19. yüzyılda gelişen kapitalizmin kadınlarının konumuna bir etkisi olarak ifade edilmiştir.

¹⁷ Clara Zetkin tarafından paragrafta anlatılan görüşün güncel bir savunusu için bkz. Scott, 2005.

Almanya’da, kadın hareketinin işçi hareketi ile iç içe olduğunu gözlemliyoruz. Örneğin Zetkin, Berlinli işçi kadınların temsilcisi olarak katıldığı Enternasyonel İşçi Kadınlar Kongresi’nde (1889) şöyle söylemektedir: “Biz kadınlar, ilkesel duruş açısından, kadınların çalışmasına getirilecek herhangi bir kısıtlamayı kesin olarak protesto ediyoruz. Davamızı genel olarak proleteryaninkinden ayırmak istemediğimiz için herhangi bir özel talepte bulunmayacağız. Genel olarak emeğin kapitalistlerden talep ettiğinden başka, hiçbir şekilde koruma istemiyoruz” (Foner, 2012: s. 67). Zetkin’in bu açıklamasının da aslında kapitalizmin gelişimiyle bir bağı olduğu söylenebilecektir. Kapitalizmin gelişmişlik düzeyinin az olduğu ülkelerde kadın mücadelesinin görünümünün daha çok sosyalist biçimde örgütlendiğini, oysa gelişmiş kapitalist ülkelerde ise daha çok oy hakkı hareketi biçiminde görüldüğünü iddia eden görüş (Tekeli, 1982: s. 68) Alman kadın hareketi üzerinden örneklenebilir. Çünkü 1870’lere kadar kapitalizmin ve sömürgeleştirmenin daha az gelişmiş olduğu Almanya gerçekten işçi kadın hareketinin yoğun olduğu bir ülkeyken, örneğin İngiltere oy hakkı mücadelesinin aktif olarak verildiği bir ülkedir.

Kapitalizmin gelişmesi ile birlikte kadınların ev içi emeğinin ‘görünmezliği’ de tartışılmaktadır. Kapitalizmin üretim biçimi olan endüstriyel üretim, kadınlar ile erkekler arasındaki iktidar farkına ve kadınların da karşılığı ödenmeyen ev emeğinin doğal bir aşağılık kisvesi altına gizlenip kapitalizme ‘işgücünün karşılığı ödenmeyen kısmını’ büyük ölçüde genişletebilme ve kadınların emeğini biriktirebilmek için erkeklerin ücretini kullanabilme olanağı sağlamıştır (Federici, 2014: s. 170-171). Kapitalizmin gelişimi, cinsiyete dayalı işbölümünün ve kadınların ev içinde hapsolmuş, görünmez emeğinin değersizliğini olağan göstermenin hem kaynaklarından hem de araçlarından biri olmuştur. Federici’nin ifadesiyle ‘ilksel birikim’ kapitalizmle, kadınların erkek işgücünün hizmetçileri hâline gelmesinin ifade ettiği anlamdır. Yeni bir erkek egemenliği düzeninin kuruluşu, kapitalist gelişimle böyle bir boyut alıyordu (Federici, 2014: s. 170).

Kadın hareketinin kapitalizm ile ilişkisi, Amerikan kadınların mücadelesinde de özel bir boyut kazanıyordu. Avrupa’da, örneğin Fransa ve Almanya’da kadınlar mücadelelerini proleteryanın mücadelesiyle özdeşleştiriyorlardı. Ancak, ABD’de,

sosyal bir mücadele olarak sahneye çıkan kadınların özgürlük mücadelesi ‘siyah esirlerin’ kurtuluş mücadelesiyle özdeşleştiriliyordu. ABD’de 1820’lerden itibaren kapitalizm gelişmeye başlamıştı. Gelişen kapitalizme paralel bir şekilde toplumsal yapıda dikey ilişkiler güçleniyor ve ilişkiler hiyerarşikleşiyordu. Amerikan toplumunda kapitalizmin yükseldiği bu dönemde geçerli olan hiyerarşide, en üstte büyük toprak sahipleri, tüccarlar ve sanayileşme ile birlikte güçlenen sanayiciler, onların altında çiftçiler ve beyaz zanaatkârlar, onların da altında gündelikçiler ve işçiler ve onların da altında hizmetçiler ve çıraklar yer almaktaydı. Bu hiyerarşik sistemin en altında ise, siyah esirler ve yerliler vardı. Kapitalistleşme ise, hizmetçi, çırak ve işçi olarak çalışan kadınlar ile esirlerin durumunu giderek daha da kötüleştiriyordu (Tekeli, 1982: s. 75-76).

Bir grup Amerikan kadın ise, esaretin kaldırılmasının gerçekleştirilmesi için düzenlenen bir kongrede kadın olmaları dolayısıyla delege olarak kabul edilmediler. Bunun üzerine kadınlar, 1848’de New York Seneca Falls’da, ilk Kadın Hakları Konvansiyonu’nu topladılar. Bu kongrede Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi modeli üzerine oluşturulmuş bir deklarasyonu kabul etti kadınlar. Bu deklarasyon uyarınca, siyah kölelerle birlikte kadınlar da kurtarılmaya muhtaçtı (Tekeli, 1982: s. 76). ABD’de kadınlar, gelişen kapitalizmle birlikte kurtuluş mücadelesini bir anlamda siyah esirlerin esaretinin son bulmasıyla birlikte gerçekleştirmek istiyorlardı.

3.2. Sosyalist Akımların Kadın Hareketine Etkisi

Sosyalist akımlar denildiğinde bu başlık altında, 19. yüzyılda çeşitli batılı ülkeler özelinde işçi kadınların mücadeleleri, kadınların da mücadele ettiği sosyalist hareketler ve kadınların örgütlendiği sosyalist birliklerden genel olarak bahsedilecektir. Ayrıca kadın özgürleşmesini savunan sosyalist düşüncenin kimi öncülerinin de fikirlerine kısaca değinilecektir. Sosyalist akımların kadın hareketine etkisi böyle bir düzlemde ele alınmaya çalışılacaktır.

İşçi kadınların mücadelelerinin genel hatlarını yansıtan bir tarihçinin şu fikri önemli görünmektedir: “Onlar, boşanma yasalarına, eğitim olanaklarına ya da yasal ve politik eşitliğe karşı değillerdi; ancak, mülksüz sınıfın kadınları, kadın haklarının

kazanımının genel olarak işçilerin haklarının tanınmasına bağlı olduğunun farkındaydılar. İşçi kadınlar için işsizlik, enflasyon ve açlık gibi sorunlar, boşanma, eğitim ve yasal statü gibi sorunlardan daha büyük bir ivediliğe sahipti” (Racz’dan Aktaran: Cliff, 1981: s. 26). Alıntılanan ifadede, işçi kadınların taleplerinin burjuva kadınlardan ayrılan noktaları üzerinde durulmuştur ve bu alıntıyla işçi kadınların aslında temelde ekonomik hakları elde etmeyi istedikleri görülmektedir. Ancak bu, işçi kadınların medenî ve sosyal hakların kadınlara tanınmasına karşı oldukları anlamına da gelmemektedir. Örneğin, işçi kadınlar da burjuva kadın hareketi çıkışlı oy hakkı mücadelesine katılmışlardır. Ayrıca sosyalizmin kadınlar açısından görünümünün bir diğer yönünün de bu anlamda, Karl Marx ve Friedrich Engels’in *Manifest der Kommunistischen Partei* (Komünist Manifesto) (1848) isimli eserlerinde ‘küçük burjuva sosyalizmi’ olarak tarif ettikleri tutuma benzediği iddia edilmiştir. Bu iddianın gerekçesi ise, kendilerini sosyalist sayan kadın özgürlüğü hareketinin en radikal üyelerinin bile bireysel özgürlüğün ön şartı olarak kolektif gelişmeden çok bireysel gelişmeyi vurgulamış olmalarıdır (Cliff, 1984: s. 219).

Kadınların sosyalist hareketlere aktif olarak katılımına bir örnek olarak, Fransa’da sosyalist bir devrim olan, 1871 Paris Komünü’nde kadınların mücadelesi gösterilebilir. 1871 Paris Komünü’nün doğuşu işçi sınıfının tarihsel zaferlerinden biri olarak görülmektedir. Marx da Paris Komünü için “[a]sıl olarak bir işçi sınıfı hükümetiydi” demiştir (Cliff, 1981: s. 39-40). Tüm bu devrim sırasında kadınların da erkekler gibi aktif siyasal bir rol oynadığı, döneme ilişkin tanıklıklardan anlaşılabilir. Kadınların mücadeleye katılımının büyüklüğünü, Paris Komününe tanıklık etmiş bir kişinin şu ifadeleri anlamaya yardımcı olabilecektir: “Zayıf cins bu acınası günlerde utanç verici biçimde davrandı. Komün’e katılanlar – ki böyleleri çoktu– tek bir amaca sahipti: erkeklerin kusurlarını abartarak kendilerini onlardan üstün göstermek... Her yerdeydiler; cıyak cıyak sesleriyle bağırıyorlar, çağırıyorlar, kışkırtıyorlar... centilmenin terzisi, centilmenin gömlekçisi, çocuklarının öğretmeni... hertürden hizmetçiler. Bu kadınların, bu yoksullarevi kaçkınlarının Jan Dark’a öykünmeleri ve kendilerini onunla kıyaslamaları son derece komikti... Komün’ün son günlerinde bu şirret cadalozlar barikatlarda erkeklerden daha uzun süre direndiler” (Aktaran: Cliff, 1981: s. 43). Gözlemci kadınların mücadeleye katılımından duyduğu rahatsızlığı ifade etmeye çalışsa da, kadınların bu sosyalist

mücadeledeki etkinliği de ifadelerden çıkarılabilecek sonuçlardan biridir. Çünkü ifadelerden örneğin, kadınların barikatlarda erkeklerden daha uzun süre direnmiş olduğunu görebiliyoruz.

Sosyalist bir kadın örgütü olan Paris'i Savunma ve Yaralılarına Yardım için Kadınlar Birliği ise, I. Enternasyonal'e katılan Fransız kadın üyelerin örgütüydü. Örgütün kadınları oldukça aksiyonerdi. Sosyalist ve enternasyonalist kimliğini bildirileriyle açıklamaktan çekinmiyorlardu. Örgütün kurucusu olan Elizabeth Dimitrieff, ekonominin sosyalist tarzda yeniden örgütlenmesi için sahipleri Paris'ten kaçan ya da sahipleri bir şekilde ihmâl ettikleri için çalışamaz durumda olan işletmelerin kooperatif üretimiyle yeniden şekillendirilmesi gerektiğine ilişkin görüşünü Paris Komünü'nün Emek ve Borsa komisyonuna iletmiştir (Cliff, 1981: s. 46).

1871'de Paris Komünü yenilgiye uğradığında, işçi hareketi de merkezini Fransa'dan Almanya'ya kaydırmıştı. 1870 yılından itibaren Almanya'da kapitalizmin hızlı bir gelişme göstermesi kadınları süratli bir şekilde emek gücüne dâhil etmeye başlamıştı. Tekeli'nin ifadesiyle, kapitalizmin geliştiği ülkelerde kadın hareketi oy hakkı hareketi görünümdeyken, kapitalizmin daha az geliştiği ülkelerde sosyalist çizgide gelişen kadın hareketinin oldukça etkin olduğunu görebilmekteyiz. Buna örnek olarak da 1870 yılına sanayileşmede daha geri bir aşamada olan Almanya'da sosyalist kadın hareketinin kuvvetli oluşu gösterilmektedir (Tekeli, 1982: s. 68).

II. Enternasyonal tarafından gerçekleştirilen, 1893 Züriç ve 1907 Stuttgart Kongrelerinde kadın sorunu yine gündem maddelerinden biriydi. 1907 Kongresi ise kadınlara oy hakkı tanınmasını oy birliğiyle kabul etti. 1907 Kongresi ayrıca, aynı yıl yine Stuttgart'ta toplanacak olan I. Enternasyonal Sosyalist Kadınlar Kongresini destekleme kararı aldı. I. Enternasyonal Sosyalist Kadınlar Kongresi'ne 12 ülkeden, 50 delege katılmıştı. Kongrede kurulması kararlaştırılan Enternasyonal Kadın Örgütü'nün sekreterliğine Clara Zetkin getirilmemişti ve Zetkin'in çıkardığı Alman işçi kadınlara ilişkin dergi de, Kadın Enternasyonal'in resmî yayım organı olarak kabul edildi. II. Kadın Enternasyonal ise, 1910 yılında toplandı. Günümüzde Dünya Kadınlar Günü olarak kutlanan 8 Mart bu kongrede, 1857 yılında 40.000 New

York’lu kadın işçinin greve gittiği gün tam da o tarihte 8 Mart’a denk gelmiş olduğu için Enternasyonal Kadınlar Günü olarak ilan edilmiştir. Ertesi yıl 8 Mart geldiğinde ise, Avrupa’da tüm ülkelerde kadın işçiler eşit işe eşit ücret ve oy hakkı taleplerini dile getiren, savaş karşıtı olduklarını ilân eden büyük gösteriler düzenlediler (Tekeli, 1982: s. 85). Bu noktada sosyalist mücadelenin kadın hakları hareketine etkisi üzerine söylenebilecek şeylerden birisi de, 8 Mart’ın bugün hâlâ farklı çevrelerden, sınıflardan ve sosyalizasyonlardan pek çok kadın için birleştirici bir mücadele ruhunu ihtiva ediyor olmasıdır denilebilecektir. Temelde sosyalist mücadele ile ilk kez ortaya çıkan 8 Mart Dünya Kadınlar Günü, artık yalnızca işçi kadınlar için değil tüm kadınlar için özgürleşme yolunda bir mücadele alanı sunmaktadır. Bu işçi kadınların ve sosyalist kadın mücadelesinin kadın özgürleşmesine katkısı olarak okunabilecektir.

Bununla birlikte sosyalist mücadelede kadınların rolü ve mücadelenin kadın özgürleşmesine etkisi birörnek de değildi. ABD’de, işçi kadınlar için iki örgüt içinde bambaşka koşullar vardı örneğin. 1869 yılında kurulan Emek Şövalyeleri Örgütü, her din ya da politik görüşten, yerli ya da yabancı, siyah ya da beyaz, güneyli-kuzeyli, kadın-erkek, nitelikli-niteliksiz tüm Amerikan işçileri için ortak bir liderlik ve örgütlenme oluşturmuştur (Aktaran: Cliff, 1981: s. 58). Emek Şövalyeleri’nin elli bin civarında kadın üyesi vardı ve bu örgüt kadın üyelerini kadınların tam eşitliği ve eşit işe eşit ücret ödenmesi için mücadeleye teşvik eden bir örgüttü. Emek Şövalyeleri varlığını uzun süre koruyamamıştır. Onun çöküşü sürerken, yükselişe geçen başka bir örgüt olan Amerikan Emek Federasyonu 1881 yılında kurulmuştur. Amerikan Emek Federasyonu ise, kadın işçileri dışlıyor ve çok niteliksiz veya yarı nitelikli diye yaftalayarak kadın işçileri örgütlenmenin dışında bırakmak istiyordu. Kadın üyelere özel olarak, sınavlar, yüksek giriş ücreti ve uzun çıraklık süresi öngörerek kadınlar örgütten uzak tutulmaya çalışılıyordu (Cliff, 1981: s. 60-61).

İKİNCİ BÖLÜM:

KADIN HAKLARI HAREKETİNİN DOĞUŞU VE MÜCADELESİ

1. GENEL OLARAK KADINLARIN HUKUKÎ STATÜSÜ

Aristoteles'e göre, ruh beden üzerinde, akıl duygu üzerinde, erkek de kadın üzerinde egemendir. Tanrısal ruh ile ilişkili olan saf akıl (nous) yalnızca erkeklere özgüdür ve yeryüzündeki her şeyden üstündür (Aktaran: Berktaş, 2010: s. 1). Batılı bir filozof olan Aristoteles'in ifade ettiği bu tavrın aslında 19. yüzyıla değin egemen hukuk anlayışını önemli ölçüde şekillendirdiği söylenebilir. Çünkü hukukun değişik zamanlarda, çeşitli bölgelerdeki görünümüne bakıldığında; antik dönemden moderniteye değin gerçekten de erkek egemenliğinin, erkeklerin kadınlar üzerindeki hâkimiyetinin bir yansıması olduğu fark edilmektedir.¹⁸ Örneğin, bu çalışmanın da inceleme alanı olan 19. yüzyıl özelinde hukuk düzeni, ataerkil bir iktidarın uzlaşmaz bir ifadesidir (Perrot, 2005: s. 440).

19. yüzyılda kadınların hukuk karşısında konumları; kız evlat, eş ya da anne olarak ikincil figürler şeklinde varlıklarının anlamlılaştığı kabulüyle ortaya çıkmaktadır (Arnaud-Duc, 2005: s. 80). Bunlara ek olarak hukuk bu durumu, yâni kadınlara ve erkeklere cinsiyetleri bağlamında eşitsiz muameleyi, kadınların kendi biyolojik doğalarına karşı korunmak istediklerini; bir başka ifade ile kadınların doğaları gereği korunmaya ve eşitsiz muameleye ihtiyaçları olduğunu ileri sürerek haklı göstermeye çalışıyordu (Arnaud-Duc, 2005: s. 80). Ancak 19. yüzyılın hukukuna özgü bu durum, feminizmin gelişmesine olanak sağladı. Çünkü kadınlara karşı bu tutum, kadınların kendi işlerini halletme kapasitesi kazandığını gösterdiği andan itibaren meşruluğunu yitirmeye başlıyordu. Bununla birlikte, şöyle bir gerçeklik de bulunmaktaydı: pek çok kadın da dayatılan bu ideale, hukuku kadınların kendi dünyalarına değil de erkeklerin dünyasına ait gören ve burjuva anneye dayanan bir müşfiklik ve sevecenlik modeline bağlılık hissetmekteydi. Varlıklı kadınlar güvenli statülerinden vazgeçme gereği duymamaktaydılar. Ancak, 19. yüzyılın sonunda kendilerini özgürleştirdiklerinde de davranışları üzerindeki kimi kısıtlamaları reddetmek için bunu yaptılar, yâni özgür statülerinden vazgeçmeyi

¹⁸ Bu durumu ve hukukun tarihsel olarak ataerkil yönünü anlatan bir çalışma için bkz. Barzilai, 2004.

reddettiler (Arnaud-Duc, 2005: s. 81). Bu noktada şunu açıklığa kavuşturmak bağlama uygun görünmektedir: kadınlar –Viktoryen dönem örneğinde– dayatılan kadınlık modeline bir dönem itaat etmişlerse de, özgürlük bir kez elde edildiğinde bundan da vazgeçmek istememişlerdir. İkircikli bir tutum olarak da okunabilecek bu tavrın gösterdiği ise aslında kadınların güçlendikçe özgürlüklerinin ellerinden alınmasının zorlaşmasıdır.

Kadınların hukukî statüsü bağlamında yasal eşitlik, hem kadınların oy hakkı ile temsil edilme hem de eğitim hakkı, çalışma hakkı, miras hakkı, boşanma hakkı, velayet hakkı ve yasayla korunmayı isteme hakkı gibi sosyal ve medeni haklarını da kapsamaktadır. Bu hakların elde edilmesi için kadınların mücadeleleri çalışmanın devam eden bölümlerinde anlatılacaktır.

2. OY HAKKI HAREKETİ

On sekizinci yüzyılın sonuna gelindiğinde hiçbir kadın, siyasal eşitliğe sahip değildi. Kadınların seçme ve seçilme hakları yoktu. Kadınlara oy hakkı tanınması için yayımlanan en kapsamlı yazı olduğu iddia edilen bir yazıyı (Bock: 2004: s. 150); Helene Lange, *Cosmopolis* dergisinde *Frauenwahlrecht* (1896) başlığıyla yayımladı. Kadınlara oy hakkı vermek için, Fransa 1946 yılına kadar beklemiştir ve İsviçre 1971 yılında kadınlara oy hakkını ancak tanıyabilmiştir. Bu iki ülke örneği ve Lange'nin kadınlara oy hakkı tanınması üzerine yazdığı ve bu konudaki en kapsamlı yazının tarihi üzerinden de kadınların siyasette seçme hakkını elde edişinin, tarihin bugününe yakın bir dönemine ait olduğunu ve politikanın da aslında erkeklere ait bir alan olarak varlığını sürdürmüş tarihsel konumunu görebiliyoruz.

Avrupa'da diğer pek çok ülke ve ABD 19. yüzyılın ilerleyen dönemlerine ve 20. yüzyılın başlarına kadar kadınlara oy hakkını tanımamıştır. Batı'nın tarihinde kadınların seçme hakkına ilk kez sahip oldukları ülke olan Yeni Zelanda'da ise kadınlara 1893 yılında oy hakkı tanınmıştır; ancak, bu hak yalnızca seçme hakkını kapsayan bir hak olmuştur. Seçilme hakkı ise Yeni Zelanda'da kadınlara 1919 yılında ancak tanınabilmiştir (Bock, 2004: s. 150).

Burjuva ve küçük burjuva kökenden gelen uzman meslek sahibi kadınlar, miras, velayet, boşanma hakkı; üremeye dair haklar gibi haklara erişebilmek istiyorlardı. Bunun için de hukuk önünde erkeklerle eşit bir konuma gelebilmek ve hukukî eşitsizliği yok edebilmek gereğine inanıyor ve bunun da öncelikle siyasal bir hak olan oy hakkına sahip olmaları ile gerçekleşebileceğini düşünüyorlardı. Çünkü onlara göre kadınlara yönelik ayrımcılıkları öngören yasaların ortak özellikleri; hepsinin erkekler tarafından çıkarılmış olmalarıydı. Bu sebeple de, kadınlar şâyet oy hakkına sahip olurlarsa yasaları kadınlar lehine düzeltebilme imkânına da sahip olacaklarına inanıyorlardı (Tekeli, 1982: s. 79).

Kadınların oy hakkı uğruna gerçekleştirdikleri mücadeleden bahsederken erkekler için de eksiksiz, tüm erkekleri kapsayan bir oy hakkının yakın bir tarihte ancak tanındığını belirtmek gerekmektedir. Bu, kadınların oy hakkı için mücadelelerini ve onu elde edişlerini anlayabilmemiz açısından farklı bir bakış geliştirmemize yardımcı olabilecektir. Çünkü demokrasi teorisi, azınlıklara anlamlı bir varoluş biçimi sunma vaadinde bulunurken, bu cinsiyetler eşitliğini kapsadığı gibi aynı cinsiyetler arasındaki eşitsizliklerin de ne denli ortadan kalktığını demokrasinin bir gelişmişlik göstergesi olarak anlatır. Bir toplumda demokrasinin gelişmişlik durumu ve kadınların özgürlüğü, o toplumdaki eşitliğin görünümüyle de bağlantılıdır.¹⁹ Örneğin, İngiltere’de 1884 tarihli reform yasasıyla erkeklerin oy kullanma hakkının genişletilmesi sağlanmışsa da bu yasayla da erkeklerin yaklaşık % 63-68 kadarı oy kullanabiliyordu. Bu da tıpkı kadınların tarihin çok uzun bir süresince oy hakkını elde edememiş olması gibi bir adalet sorunu olarak okunabilir. Ayrıca, kadınların oy hakkı hareketi, öncü bir süfrajete olan Francis Willard’ın Yeni Zelanda’da kadınlar oy hakkını elde ettiklerinde sarf ettiği “Yeni Zelanda’da ne muhteşem erkekler var” sözlerinden de okunabilecek bir şekilde yalnızca kadınlara değil, erkeklere de yönelmek zorunda kalmıştır. Çünkü kadınlara oy hakkı verilmesine karar verebilecek olanların tamamı erkeklerdir (Bock, 2004: s. 150). Bununla birlikte, oy hakkı hareketinin toplumsal olarak erkeklere yönelik bir boyutu daha vardı. Şöyle ki; oy hakkı hareketi kadınlar tarafından ancak bunu elde etme şansları olduğunu görebildikleri zaman gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu da aslında

¹⁹ Toplumsal cinsiyet eşitliği ve demokrasi ilişkisi için bkz. Beer, 2009; Inglehart ve Norris ve Welzel, 2004; Gould, 2004: s. 139-158; Berktaş, 2003: s. 62-63.

erkeklerle yönelik bir demokratikleşme hareketi başladığında mümkün oluyordu. Örneğin, İngiltere’de 1831 tarihli seçim yasası reformu sürecinde, reform kriterlerine uygun kadınlara da oy hakkı sunulması talep edilmiştir. Talep mülk sahibi olan kadınların da aynı durumdaki erkeklerle getirilen iyileştirmeden faydalanabilmeleri idi. Kadınların oy hakkını elde etme şanslarının ancak erkeklerle yönelik bir demokratikleşme olduğunda mümkün olduğu da ifade edilmiştir (Bock, 2004: s. 151).

ABD’li Theodore Stanton, *The Woman Question in Europe* (Avrupa’da Kadın Sorunu) (1884) isimli eserin önsözünde Avrupa’da kadınların seçme ve seçilme hakkına ilişkin mücadelenin dönemin en iyi gelişmesi olduğunu söylüyordu; ancak, gerçekte o dönemde Avrupa’da ciddi bir süfraj hareketi yalnızca İngiltere’de vardı. Zaten Theodore Stanton’ın editörlüğünü yaptığı eserin içindeki makaleler de, onun bu iddiasını doğrulamamaktadır.²⁰ Çünkü eserdeki makalelerde Avrupa’daki feminist hareketin temelde farklı mücadeleleri anlatılmaktadır. Oy hakkının ise Avrupa’da yoğun olarak yalnızca İngiltere’de ciddi bir mücadele alanı olduğunu eserde ifade edilmektedir (Stanton, 2015: s. 1-30). Yani, aslında Kıta Avrupası’ndaki feministlerin başka öncelikleri vardı (Bock, 2004: s. 149). Avrupa’daki oy hakkı mücadelesinin en etkin gerçekleştirildiği ülke İngiltere’dir. ABD de İngiltere gibi oy hakkı mücadelesinin yoğunluğu anlamında önemli bir ülkedir. Bu çalışma özelinde Batı’nın tarihinde kadınların oy hakkı mücadelesi anlatılırken mücadelenin daha yoğun olarak gerçekleştiği iki ülke olan İngiltere ve ABD’de 19. yüzyıl özelindeki oy hakkı hareketi incelenecektir.

2.1. Amerikan Kadınların Oy Hakkı Mücadelesi

ABD’de kadınlara oy hakkı talebi kamusal olarak ilk kez Seneca Falls toplantısında 1848 yazında Elizabeth Cady Stanton tarafından kaleme alınan *Declaration of Sentiments* (Duygular Bildirgesi) (1848) isimli belgeyle gerçekleştirilmiştir (Bock, 2004: s. 152; Donovan, 2014: s. 29). Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi’ne karşı, kadın haklarını savunmak üzere oluşturulan

²⁰ Eserin güncel baskısı için bkz. Stanton, 2015.

Duygular Bildirgesi aynı zamanda ‘doğal haklar doktrinini’ kadınlar için uyarlayan en erken tarihli belgelerden biridir. Duygular Bildirgesi’nin ilk iki maddesi de yönetilenlerin kanunlara rıza göstermesi ve kadınların oy hakkına sahip olamayışıyla ilgilidir (Donovan, 2014: s. 31).

Ayrıca, Amerikan oy hakkı mücadelesi içinde, Avrupa’dakinin aksine yalnızca bekâr kadınlara değil, evli kadınlara da oy hakkı talep ediliyordu. Örneğin, John Stuart Mill Avam Kamarasına kadınlara oy hakkı talep eden dilekçesini sunduğunda, evli olmayan kadınlara erkeklerle eşit oy hakkı talep etmişti. ABD’de evli kadınlar için erkeklerle eşit oy hakkı talep edilmesi gibi özgül bir durum olarak siyahların kurtuluş mücadelesiyle kadınların kurtuluş mücadelesi arasında bir yakınlık vardır. Örneğin, 1867/68 yılları arasında ABD’de siyah erkeklere oy hakkı verilmesinin gündemde olduğu bir dönemde kadınlar siyahların kurtuluşu ile kadınların kurtuluşu arasında bir yakınlık görmüşlerdir (Bock: 2004: s. 152).

Ohio Eyaleti’nde Kadın Hakları Konvansiyonu üyelerinden olan bir kadın 1850 yılında, Bağımsızlık Bildirgesi’nde ve Amerikan hukuk sisteminin tüm teorisinde, kadınlara kölelikle eşit bir statü tanınıp, kadınların politik varoluşunun engellendiğini söylemiştir. Amerikan hukuk sisteminin kadınların özgürleşmesini engelleyişini de Amerikan Hukukuna Giriş isimli kitabın yazarının “[k]adınlar hükümetin kuruluşunda ve yönetilişinde yer alamamalıdır” cümlesini alıntılıyarak belirtmeye çalışmıştır. Ardından da, kadınların Amerikan hukuk sistemi uyarınca, oy hakkını kullanamadıklarını vurgulamıştır (Aktaran: Lerner, 1997: s. 343). Gerçekten de, Ohio Eyalet Anayasası o tarihte tüm erkekleri eşit kabul eden, erkeklere ‘tanrı-vergisi’ ya da ‘tanrı-kaynaklı’ doğal haklar tanıyan bir anayasaya sahipti. Ancak, kadınlar buna itiraz etmiştir. Tüm hakların, erkeklerin hakları olarak değil, insanların hakları olarak tanınmasını istemek, insan haklarının kadınları da kapsayacak şekilde toplumsal cinsiyete duyarlı olarak yeniden temellendirilmesini istediklerini duyurmak 19-20 Nisan 1850 tarihli Ohio Kadınlar Konvansyonu’nun istekleri arasındadır (Lerner, 1997: s. 345).

Ancak Amerikan iç savaşıyla kadınların mücadelesi zarar görmüştür. Savaş kadınların oy hakkı için mücadelesinin zayıflamasına ve kadınların mücadele

enerjilerinin savaş için tüketilmesine yol açmıştır. Bununla birlikte savaş sona erdiğinde kadınların siyasal aktivizmi yeniden canlanmıştır. Amerikan Eşit Haklar Birliği bu aktivizmin bir sonucu olarak evrensel; yâni yalnızca beyaz erkekleri değil, kadınları ve diğer temsil hakkı olmayan grupları da kapsayan oy hakkını vaat etmekteydi. Amerikan iç savaşının bir sonucu olan on dördüncü Anayasa değişikliği de, 1868’de yürürlüğe girmiştir. Bu yasa yurttaşları ve oy hakkına sahip olanları ‘erkekler’ olarak tanımlıyordu. Kadınlar ABD’de 1868 yılında oy hakkı mücadelesiyle iç içe bir mücadelenin sonucunda çıkarılmış olan bu Anayasada bir kez daha unutulmuştur. Bir grup kadın, on dördüncü Anayasa değişikliğini oy hakkını kazanmalarını sağlayacak şekilde kullanmaya çalışıp, bunu elde edebilmek için hukukî bir mücadele verdilerse de başarısız oldular. Oy hakkı ABD’de o tarihte yalnızca erkekler için geçerliydi (Lerner, 1997: s. 345).

Missouri Kadınlara Oy Hakkı Topluluğu ise daha farklı bir meydan okumayla birlikte ürettiği söylemiyle, kadınların oy hakkını savunmaktan farklı bir şey yapıp, kadınların ‘yurttaş’ olarak tanındıklarından beri Anayasa’nın kadınlara oy hakkını zaten tanıdığını iddia ediyordu. Ekim 1869 yılında gerçekleştirilen kadınlara oy hakkı temalı bir toplantıda, Missouri Kadınlara Oy Hakkı Topluluğu başkanı olan ve topluluk adına bunu savunan Virginia L. Minor, bu tavrın topluluğun resmî pozisyonu olarak kabul edilerek, kadınları fiilen oy haklarını kullanmaya çağırıyordu. Ancak buna ilişkin ilk girişim, yerel seçim yasalarınınca New Jersey’de (Vineland) kadınların oy hakkı kullanma isteklerinin engellenmesiyle; yâni, başarısızlıkla sonuçlandı. Kadınların oy hakkı mücadelesindeki ilerleme kazanımlarını veriyordu ancak ilerleme kadın örgütlerinin istediği hızda değildi. 1913’te yalnızca 9 eyalette kadınların seçme hakkı vardı. Kadınların New York Eyaleti’nde oy hakkını kazanmaları, ancak 1917’de gerçekleşebildi (Lerner, 1997: s. 346).

Amerikan kadın oy hakkı hareketinin en tanınan örgütlerinden birisi eyalet bazında yerel olmayıp, ulusal kadın oy hakkı hareketini yürüten; Susan B. Anthony ve Elizabeth Cady Stanton önderliğindeki Ulusal Kadın Oy Hakkı Topluluğu’dur (National Women Suffrage Association/ NAWSA). Ulusal kadınlara oy hakkı örgütlerinden bir diğeri ise; Amerikan Kadın Oy Hakkı Topluluğu’dur (American

Women Suffrage Association/ AWSA). NAWSA Federal Anayasa'ya ilişkin bir kanun üzerinde çalışırken, AWSA ise kadınlara oy hakkı tanınmasının eyaletler bazında gerçekleştirilmesi üzerine odaklanmıştır. Bu iki örgüt, 1890'da birleşmiş ve NAWSA'nın çatısı altında tek bir örgüt olarak faaliyetlerini yürütmüşlerdir (Lerner, 1997: s. 348).

Amerikan kadınlarının mücadelesi, 1920 yılına gelindiğinde başarıya ulaşmıştır. 8 Ağustos 1920 tarihinde onaylanan, anayasada değişiklik yapılmasına dair kanun, Amerikan vatandaşlarının oy hakkını cinsiyet ayrımı olmaksızın kullanmasını düzenlemiştir (Lerner, 1997: s. 349).

2.2. İngiliz Kadınların Oy Hakkı Mücadelesi

Anna Wheeler ve William Thompson'un birlikte kaleme aldığı *Appeal of One Half the Human Race, Women, Against the Pretensions of the Other Half, Men* (İnsan Irkının Yarıısı Olan Kadınların Diğer Yarıısı olan Erkeklerin İddialarına Karşı Savunması) (1825) isimli eseri, İngiltere'de 1831 tarihli reform yasasından önceki sürece ilişkin seçme ve seçilme hakkını savunan ilk metindir (Bock, 2004: s. 151). Oy hakkı hareketine ilişkin 1825 gibi erken tarihli bir metnin İngiliz süfrajeterler tarafından yazılmış olması, tarihsel bağlamda İngiltere'nin oy hakkı hareketi bakımından önemini gösteren işaretlerden biridir. İngiliz kadınların oy hakkı mücadelesi tarihinde, Harriet Taylor'un *The Enfranchisement of Women* (Kadınlara Seçme Hakkının Verilmesi) (1851) isimli eseri de önemlidir. Bu broşür Taylor tarafından, 1850 yılında gerçekleştirilen Worcester toplantısında yayımlanan Amerikan Kadın Hakları Doktrininden etkilenerek oluşturulmuş ve bu broşürle Taylor, Worcester Deklarasyonu'nun İngiltere'de kamusallaşmasını sağlamıştır (Donovan, 2014: s. 61).

John Stuart Mill'in Avam Kamarasına kadınlara oy hakkı verilmesini isteyen bir dilekçeyi sunmasının (1867) ardından parlamentonun onayına rağmen dilekçenin Başbakan Gladstone tarafından reddedilmesi de (Käppeli, 2005: s. 457) İngiliz süfrajeter mücadelesinin tarihindeki önemli olaylardandır. Mill'in oy hakkı talep edişiyile ilgili olarak, cinslerin eşitliğine inanmayan bir milletvekili bunun erkek

iktidarını sarsacağını düşünerek şöyle söylemiştir: “Aile reisi ile şairin ‘the lesser man’ dediği karısı arasında oy verilecek parti konusunda anlaşmazlık çıkması durumunda saygıdeğer beyefendi ne yapılmasını önerir?” Burada, itirazcı milletvekilinin ‘saygıdeğer beyefendi’ ile kastı Mill’dir (Bock, 2004: s. 102). Milletvekilinin itirazında iki önemli nokta dikkate değer görünmektedir; öncelikle, itirazcı milletvekilinin kadınların oy hakkı sahibi olmasına karşı olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Aynı zamanda oy hakkına sahip olmamalarınınsa kadınların kocalarından ayrı bir partiye oy verme imkânlarını da oluşturmayacağı için, bu durumu kadınların oy hakkı sahibi olmamalarının ideal olan gibi resmetmektedir. Niçin bir kadın kocasından farklı bir partiye oy verdiğinde bu kocasına dair kötü bir hareket olsun? Niçin bir kadın kocasıyla aynı partiye oy versin? Şöyle bir soru da sorulabilir: peki niçin bir koca karısından farklı bir partiye oy verdiğinde bunun karısı için kötü bir şey olabileceği gibi bir soru akıllara gelmiyor? Yalnızca bir milletvekilinin itirazından ibaret olmayıp, dönemin kadın algısına ilişkin de önemli ipuçları barındıran söz konusu karşı çıkış, kadınların zihinlerdeki ikincil konumunu okumaya yardım etmektedir. İngiliz süfrajyet mücadelenin kadınlara yönelik tutumun böyle olduğu bir dönemde verildiği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Ayrıca, İngiltere’de oy hakkı mücadelesi yürüten kadınların, eylemselliklerindeki farklılık başlıca iki ana kola ayrılabilir. Bu oy hakkı mücadelesi verenlerin orijinal dilde ‘suffragists’ ve ‘suffragettes’ kelimelerinin ifade ettiği anlama dair ayrımın incelenmesiyle anlaşılacaktır.²¹

‘Suffragist’ mücadeleyi ‘suffragette’ (süfrajyet) mücadeleden ayıran, oy hakkı için gerçekleştirilen çabaların yumuşak niteliğidir. Suffragist mücadelenin kadınlara oy hakkı için girişimlerine örnek olarak, Barbara Leigh Smith çervesindeki Langham Place isimli grubun 1866 yılında 1499 kişinin imzaladığı bir dilekçeyle yasadaki ‘man’ (adam/erkek) sözcüğünün yerine ‘person’ (kişi/insan) sözcüğünün getirilmesini talep etmesi gösterilebilir (Walters, 2009: s. 103). Suffragist hareket, kadınlara oy hakkını elde etmek için topladığı 1499 imzanın sayısını da zaman için artırdı. Hareket zaman içinde güçlenmekteydi. Yine 1866 yılında Leigh Smith ve

²¹ ‘Suffragists’ ve ‘Suffragettes’ ayrımı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Walters, 2005: s. 68-85. Eserin Türkçeye çevrisinde ise ayrımı karşılamak için ‘Kadınlara Oy Hakkını Savunanlar’ ve ‘Kadınlara Oy Hakkını Militanca Savunanlar’ ifadeleri tercih edilmiştir (Walters, 2009: s. 98-120).

arkadaşları, Elizabeth Garret'ın Londra'daki evinde bir oy hakkı komitesi oluşturmak amacıyla biraraya geldiler. 1867 yılında ise komite Kadınlara Oy Hakkı İçin Londra Topluluğu ismini aldı (Walters, 2009: s. 103). Suffragist mücadele eylem yöntemlerinde şiddete başvurmamış ve eylem biçimlerini örneğin dilekçe hazırlamak ya da komiteler oluşturmakla sınırlı tutmuşlardır.

İngiltere'de oy hakkı hareketinin radikal ve militan kanadını ifade eden süfrajyet mücadele ise, Emmeline Pankhurst ve iki kızının kurucularından olduğu Kadınların Sosyal ve Siyasal Birliği (WSPU/ Women's Social and Political Union) isimli örgütle anılmaktadır (Käppeli, 2005: s. 471). WSPU'nun eylem yöntemlerinin militanca tutumunun, üyelerinin oy hakkı için verdikleri mücadeledeki eylemleriyle cezaevine girmeyi göze almalarında da görülebilmektedir. Örgütün üyeleri seçim çalışmaları sırasında protesto amacıyla camları kırmak gibi sert eylemler gerçekleştirmişlerdir (Rowbotham, 2011: s. 137-138).

WSPU süfrajyet mücadelede en önemli grup olarak görülebilir, ancak; Kadın Özgürlüğü Derneği, Kadınlara Oy Hakkı Arayan Dernekler Ulusal Birliği, Sanatçıların Oy Hakkı Derneği gibi dernekler de 19. yüzyıl İngiltere'sinde süfrajyet mücadelede etkindirler (Walters, 2009: s. 109). Süfrajyetlerin marjinal bulunan eylemlerine örnek olarak: politikacıların kapılarını yumruklamak, toplu halde başbakanlık konutunun bulunduğu sokağa protestoya gitmek gibi eylemleri gösterilebilir. Ardından daha sert eylemlere girişip; mektup kutularını ateşe vermiş ve dükkan vitrinerini parçalamışlardır. Emmeline Pankhurst WSPU'nun bu tutumuna dair "kırık bir pencere camının söyledikleri modern politikada en değerli sözdür" açıklamasını yapmıştır (Walters, 2009: s. 116). WSPU üyesi bir kadın da Ulusal Galeri'de sergilenen Velazquez'in Rokeby Venüsü isimli tablosunu bıçaklayarak tahrip etmesinin gerekçesini "[m]itolojik tarihin en güzel kadınının resmini yok ettim çünkü hükümet de Mrs Pankhurst'ü yok ediyor – modern tarihin en güzel kişiliğini" sözleriyle ifade etmiştir (Walters, 2009: s. 116).

İngiliz kadınların oy hakkı mücadelesinin suffragists mücadeleden, süfrajyet mücadeleye geçişi birdenbire değil aşamalı bir biçimde gerçekleşmiştir. Lydia

Becker örneğinde de görülebileceği gibi her iki eylem biçimi arasında keskin bir ayırmadan ziyade bir geçişkenlik olduğu da söylenebilecektir (Walters, 2009: s. 108).

İngiltere’de 1918 yılında otuz yaş üstü kadınlara oy hakkı verilmiştir. Ancak, kadınların erkeklerle eşit oy hakkını kazanabilmesi 1928 yılında kadınlara erkeklerle aynı koşullarda; yani 21 yaşına basan tüm kadınlara oy hakkı verildiğinde gerçekleşmiştir (Cliff, 1984: s.151).

3. EĞİTİM HAKKI İÇİN MÜCADELE

Erkeklerin ve kadınların yaşam süresince birbirinden oldukça başka sorumlulukları olduğuna dair kanı, kadınlar ve erkeklerin eşit eğitim alabileceği fikrinin yerleşebilmesinin önünde bir engel oluşturmaktadır.²² Erkeklerin pek çok konuda kadınlardan daha yetenekli olduğu; zorlu ve yüksek sorumluluk gerektiren işlere erkeklerin doğaları gereği kadınlardan daha yatkın olduklarına dair fikir de erkeklerin eğitiminin kadınların eğitiminden farklı olması gerektiğine ilişkin inanca bir sebep oluşturmaktadır (Lagemann, 2000: s. 60). Toplumsal cinsiyet düzenlemeleri, kadınların eşit eğitime ulaşabilmesinde 19. yüzyılda da bir engel oluşturmuştur. Bu başlık altında 19. yüzyılda değişik batılı ülkelerde eğitim hakkının görünüşüne ilişkin spesifik örneklerle, kadınların eğitim hakkına sahip olma konusunda yaşadıkları zorluklar ve bu hakkı edinmek ya da iyileştirmek için gerçekleştirdikleri çabalar üzerinden; kadınların yüzyıl özelinde eğitim hakkına sahip olmaları bağlamındaki durumları genel olarak açıklanmaya çalışılacaktır.

19. yüzyıl Avrupa’sına bakıldığında eğitim hakkına ilişkin fırsatların kadınlara değil de, daha çok erkeklere sunulduğu görülebilmektedir (Moses, 1984: s. 83). Yüzyıl içinde ABD’de, batıdaki bölgelerde karma öğrenci kabul eden az sayıda üniversite öncesi eğitim kurumuna karşılık, Harvard, Columbia ve Brown Üniversitesi gibi üniversiteler yüzyılın sonuna değin kadın öğrencileri kabul etmemişlerdir (Madigan, 2009: s. 12). 19. yüzyılın önemli kadın yazarları olarak okunan edebiyatçı Brontë kardeşler ailesinin iki kadın üyesinin, kız çocukları için

²² Kız çocuklar ile oğlan çocukların eğitiminde farklılık olması gerektiği görüşü için bkz. Rousseau, 2011.

eğitim hakkının çok kısıtlı olması ya da bu hakka ulaşılabilse de çoğu kız çocuğu için koşullarının ve hijyen standartlarının kötü olduğu okullarda ancak okumanın mümkün olması dolayısıyla tüberküloz olarak yaşamlarını yitirdiği pek bilinmez. Bront kardeşlerin eğitime ulaşabilmeleri de, babaları Patrick Bront'ın zgrlk fikirde bir adam olmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Yani aslında kadınların kaderleri de bir yönüyle erkeklerin 'adaletine' bağlıdır. Patrick Bront dört kızını Lancashire'deki yatılı okula gönderir. Cowan Bridge School'da, Maria ve Elizabeth Bront; yatakhane de bir yatakta iki çocuğun yattığı, ısıtma sistemi olmayan, çocukların sabahları yüzlerini bir kaptaki donmuş suyla yıkadıkları bu okulda yaşamını yitirir. Okulda hayatta kalmayı başaran Charlotte Bront ve Emily Bront ise eve geri döner ve Anne Bront gibi eğitimlerini evde sürdürürler (Kaya, 2012: s. 1).

Kadınların eğitim hakkına ulaşmada karşılaştıkları eşitsizliklerle birlikte, bu yüzyılda eğitim hakkı için önemli mücadeleler de gerçekleştirilmiştir. Aşağıda bu mücadeleler anlatılacaktır.

Fransa'da Fransız Devrimi sonrasında, 1792 yılında, Etta Palm van Aelder kız çocukları için eğitim hakkının sağlanmasını talep ettiği bir dilekçeyi, kurucu meclise sunmuştur. Yine aynı dönemde, Marquis de Condorcet seçkin kadınların erkeklerle aynı eğitimi almaları gerektiğini ileri srmştir. Condorcet her iki cinsin de ayırım gözetilmeden ortak eğitim görmesini, kadınların her düzeyde eşit eğitim olanağına sahip olması gerektiğini savunmuştur (Cliff, 1984: s. 25). Fransa'da eğitim hakkı için mücadele edenler işçi kadınlardan ziyade burjuva feministlerdir. Ancak bu dönemde, eğitim hakkı için mücadele eden burjuva feministler bir kısım kazanımlarına rağmen mücadelelerinin sonucunda istedikleri hakları elde edememişlerdir. Condorcet giyotinle cezalandırılmış, Aelder de devrimci hükümet tarafından tutuklanmamak için Fransa'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Napolyon yasaları da kadınların elde ettiği tüm kazanımları ortadan kaldırmıştır (Cliff, 1984: s. 26).

Charles-Maurice de Talleyrand-Prigord'un Fransız Devrimi sonrasında kurucu meclise sunduğu reform nerisi de kadınların eğitime ulaşmaları konusunda

önemlidir. Talleyrand'ın önerisine göre, eğitim ve öğretim ortak iyi demektir. Bu ortak iyi herkesçe gerçekleştirilmeli ve her iki cinsiyete de sunulmalıydı. İmparatorluğun her tarafında okul kurulmalı ve loncalar ya da korporasyonlar kamusal eğitimi tekelleştirmemeliydi (Mayeur, 2005: s. 216). Hem kızlar hem de oğlanlar için acele bir şekilde okullar kurulmalıydı. Bu tutum kadınların eğitiminde önemli bir iyileşmeye gidileceği yönünde bir algı oluşturabilecek türdendir. Ancak, Talleyrand da savunduğu eşit eğitim fikirlerine rağmen, kadınların sahip olması gereken eğitim hakkını toplumsal cinsiyet normlarına göre belirlemekteydi. Ona göre –daha ‘doğru’ olarak– oğlan çocuklarının eğitime devam ettikleri bir dönemde, kız çocukları sekiz yaşındayken okuldan ayrılmalı ve kız çocukların eğitimlerine evde devam edilmeliydi. Kız çocuklarının eğitiminden bahsederken amaç yine aynıydı, onları iyi bir aile kurmak üzere yetiştirmek, ayrıca toplumun ve devletin ihtiyaçlarını karşılamak (Mayeur, 2005: s. 217). Bu noktada şu söylenebilir: Talleyrand ortak iyi tanımını yaparken, kadınların kamusal istihdamdan dışlanmalarını erkeklerin ve kadınların karşılıklı mutluluk toplamını artırmanın bir yolu olarak rasyonalize etmektedir. Kadınların eğitiminde, temel bilgiler edinildikten sonra onlara oğlanların öğrendiği matematik, coğrafya gibi seküler bilimlerin öğretilmesi yerine, örgü, dikiş ve yemek pişirme gibi toplumsal cinsiyetlendirme ile kadın işi olarak yapılandırılmış beceriler edindirilmeye çalışılıyordu. Bu noktada geleneksel değerlerin korunmasının kadın özgürleşmesine tercih edildiği gibi bir çıkarım da yapılabilecektir.

Kadınların erkeklerle eşit eğitime ulaşmasında önemli bir eşik de laik eğitim modelinin ortaya çıkışıdır. Fransız Devrimi sonrasında, –bir önceki paragrafta da bahsedilen– Talleyrand'ın Kurucu Meclis'e sunduğu dilekçe laik eğitim modelini öngörüyordu. Ancak Talleyrand'ın eğitim reformu o tarihte teklifi eğitim kurumlarınca benimsenmemiştir. Yüzyılın sonlarında, 1880'lerde laik eğitim ancak görülmeye başlanmıştır. Fransa'da kamu kesimi, Belçika'da daha çok özel sektörün girişimleriyle; Almanya ve İsviçre'de de birkaç okul bu yıllarda laik eğitim modelini benimsemiştir (Mayeur, 2005: s. 214). Ancak, Fransız Devrimi de Aydınlanma da kadınların eğitiminde ciddi bir reform sağlayamamıştır (Arnaud-Duc, 2005: s. 87). Dogmatik fikirlerden uzaklaşmayla birlikte çağdaş eğitim modeli öneriliyordu; ancak, bu önerinin muhatabı kız çocukları değil çoğunlukla oğlan çocukları oluyordu. Aydınlanma İdeolojisinin ve Ateizmin temsilcilerinden olan ve pozitivist

eğitimin önemli savunucularından birisi olarak kabul edilen düşünür Alexandre Deleyre'ye göre kadınların eğitimi geleneksel modelden uzaklaşmamalıydı; kadınlar yalnızca aile bilimini değil kocalarını evde tutmak için, dekoratif sanatları da öğrenmelilerdi (Kafker, 1984: s. 5; Mayeur, 2005: s. 217). Deleyre'nin kadınların eğitimi için öngördüğü sürecin, toplumsal cinsiyetlendirilmeyle oluştuğu anlaşılabilir.

Laik eğitim modeli 19. yüzyıl özelinde, çeşitli ülkelerde erkeklerin eğitimi üzerine, dogmatik eğitim modelinden uzaklaşma anlamında etkiler doğurmuşsa da kadınların eğitimi laik eğitim modelinin gelişmesiyle yaygınlaşmıyordu. Laik eğitim modelinin ortaya çıkışında da, zaten bu modelin oğlan çocukların yanı sıra kız çocuklara da sunulup sunulmayacağı tartışmalıydı (Green, 2005: s. 205). Kadınların eğitimi için kadın okulları işlevi gören kadın manastırları bulunuyordu. Laik eğitim modelinin yaygınlaştırılmak istenmesiyle birlikte Fransız Devrimi'nin ardından bu manastırlar kapatılınca, teoride kadınların eğitiminde bir laikleşmeye gidileceği öngörülebilecekken, gerçekte kadınların çok büyük bir bölümü eğitimlerini zaten evde geçirdiklerinden böyle bir şey gerçekleşemedi. Laik eğitim reformu, kadınların evde eğitim görmesine ilişkin en azından ilk dönemlerinde herhangi bir değişiklik de getiremedi (Mayeur, 2005: s. 214). Fransa'da 1882 yılında laik eğitim modelini şart koşan ve 1886'da da laik eğitim personelini şart koşan bir yasa çıkarılıncaya değin laik kamusal bir ilköğretim olmamasına karşın, okullar pratikte laikleşiyor, öğretmenler dini referansları kullanmaktan tedrici bir biçimde uzaklaşıyorlardı. Ancak bu oğlan çocuklara yönelik eğitimde söz konusuydu, kız çocuklarının eğitiminde durum pek böyle değildi. Kız öğrencilerin büyük bir bölümüne dinî tarikat üyeleri ders veriyordu. Din öğretimini formüle eden ahlâkî ve dinsel öğretim kız çocuklarının eğitiminde temel ilkeydi (Mayeur, 2005: s. 220).

Bu genel tutumla birlikte, kız çocuklara laik eğitim imkânının sunulması için kadınların çabaları da vardı. Örneğin, Elisa Lemonnier isimli bir kadın, 1862 yılında yoksul kız çocukları için mesleki bir eğitim okulu kurup, ardından 1864 yılında da ruhbanlık karşıtı bir gazeteci olan Charles Sauvestre'in karısı Clarisse Sauvestre'in yöneteceği ikinci bir okulu kurmuştur. Bu iki okul dinsel eğitim vermemekte ve dinî eğitimi tamamen ailelere bırakmaktaydı. Melle Marchef-Girard daha sonra College

Sevigne'nin de ilk başkanı olmuştur. Elisa Lemonnier'in kız çocuklarının laik okullaşmasına ilişkin bu çalışmaları, kız çocuklara yönelik laik eğitim modelinin Fransa'da prototipi sayılmaktadır (Mayeur, 2005: s. 220).

Eğitim hakkının kadınlarca kazanılmasıyla, kadınların sahip olduğu eğitim hakkı bugün bile dünyanın pek çok yerinde ve batısında, erkeklerin sahip olduğu eğitim hakkı ile tam bir eşitlik içinde değildir. Toplumsal cinsiyet normları kadınları, matematik, mühendislik, fen bilimleri gibi alanlardan dışlarken, halen sözel bilimler, sekreterlik, hemşirelik, ebelik gibi meslekler kadınlar için daha uygun görülmektedir.²³ Ayrıca, eğitim hakkının kadınlarca kazanılmasının da eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamakta yetersiz olduğu, bunun için sağlanan eğitimin içeriğinin de toplumsal cinsiyet eşitliğini gerçekleştirmek üzere formüle edilmesi gerektiği de görülmektedir (Klein, 1985: s. 8).

4. EKONOMİK HAKLAR İÇİN MÜCADELE

19. yüzyıla özgü koşullar, çalışan kadınların iş hayatlarına dair de bir kısım talepleri beraberinde getirdi. Sanayinin gelişmesi ile birlikte, kadınların ücretli iş yaşamına daha çok katılımı hem talep edilmiştir hem de ücretli iş yaşamında kadınlar daha çok yer aldıkça ekonomik haklara ilişkin yeni talepler kadın hareketinin gündemine girmiştir. Sanayileşmenin hızlanmasının çok sayıda kadını ücretli iş yaşamına dâhil etmiş olduğu, şu istatistiklerle daha net bir biçimde görülebilecektir: Fransa'da 675.000 kadın fabrikalarda, 3.600 kadın madenlerde ve kömür ocaklarında çalışıyordu. 1.500.000 civarında da evde parça başına çalışan kadın vardı ve 1.000.000 kadar kadın da evlerde hizmetçilik yapıyordu (Tekeli, 1982: s. 77). Kadınlar çalışma koşullarında iyileştirmeye gidilmesini de talep etmişlerdir. Örneğin, çamaşır işçileri on dört saat olan çalışma gününün kısaltılmasını talep etmişlerdir (Michel, 1994: 55). Ayrıca, işsiz kadınlara iş bulmak için oluşturulan, bununla birlikte hiyerarşik ve adaletsiz bir yapıda olan ulusal atölyelerin örgütlenme tarzında değişiklik önermişlerdir. Atölyelerde kreşler kurulması ve meslekî eğitimin kadın işçilerin bizzat kendileri tarafından örgütlenmesi gibi talepleri de bulunmaktaydı.

²³ Günümüzde eğitimde toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ilişkin bkz. Castro, 2013; Ranganath ve Rao ve Srinivas, 2011.

Kadın işçilerin bu talepleri de değişiklik önerilerinin başında geliyordu (Michel, 1994: s. 55).

Basılı iletişim araçları da kadınların ekonomik haklar için örgütlenmesinde önemliydi. Örneğin, Flora Tristan ve Pauline Roland *La femme Libre* (1832-34) isimli gazeteyi kadınların ve proleteryanın hak taleplerini savunmak üzere çıkarmışlardır. Fransa'da iki kadın, Jeanne Drouin ve Eugenie Niboyet çıkardıkları *La Voix des Femmes* (1848) isimli gazeteyle kadınların ekonomik haklarını savunuyorlardı. Bu gazete çevresinde eyleme geçen 103 işçi derneği bulunuyordu. Taşraya da yayılan kadın gazeteleri ve kulüpleri aynı işte çalışan erkek işçinin yarısı kadar olan kadın işçilerin ücretlerinin yükseltilmesi, çalışma gününün kısaltılması ve kreşler kurulması için mücadele ediyorlardı. Bu mücadelenin sonucu olarak da 1848 devrimi sonrasında kurulan işçi komisyonuna kadın delegelerin girmesi mümkün olmuştur (Tekeli, 1982: s. 74).

Fransa'da kadın ve erkek işçilerin ücretleri arasında gözle görülür, kadınlar aleyhine bir farklılık vardı. Paris'te, yani merkezde kadınlar erkeklerin yarısı kadar ücret alırken, taşraya gittikçe bu fark kadınların erkek işçilerin üçte biri kadar ücret almalarıyla neticeleniyordu. İşçi sınıfının kadınlarının bu sebeple başlıca mücadele alanlarından birisi ücretlerin yükseltilip erkeklerle eşit bir düzeye getirilmesi isteğiydi. Bununla birlikte çalışma koşullarına ilişkin yalnızca çocukların çalışmasını düzenleyen bir yasa olan 1841 yasa yürürlükteydi. Kadınların çalışma koşullarına ilişkin ise 1874 yılında çıkarılan bir yasa ile çeşitli haklar oluşturuldu. Bu yasa kadınlar için yeraltında çalışma yasağı getirmiştir. Çalışma gününü de genç kadınlar için on, yaşlı kadınlar için ise on bir saat ile sınırlamıştır (Aktaran: Tekeli, 1982: 78).

4.1. Sendikalaşma

Ekonomik haklara ilişkin önemli taleplerden birisi de sendikalaşma mücadelesiydi. Kadın özgürlük mücadelesine karşı çıkışları olan, 19. yüzyılın önemli düşünürlerinden, anarşist kuramcı Pierre-Joseph Proudhon'un kadın karşıtı fikirleri sendikalaşmanın kadınlar açısından eksik kalmasını tetikliyordu. Erkekler kadın işçileri rakipleri gibi görüyorlardı ve onları kendi sendikalarına almak istemiyor ve

kadınların kendi örgütlerini kurmalarında da onlara destek olmuyorlardı. Ayrıca sendikaların, dönemde burjuva feministlerle girdikleri tartışmalar da önemlidir. Bu konuda örnek bir olay bulunmaktadır: Proudhon'un etkisindeki kadınlara sendikalaşma hakkı tanımayan 'tipo' işçilerinden olan Emma Couriau'nun davasına sahip çıkmak için başlayan bir tartışmada, sendikalar adına Marie Guillot ve burjuva feminist hareketin lideri Mme. Brunschwig arasında bir polemik başlamıştır. Sendikalar burjuva feminist hareketin işçi sorunlarıyla ilgilenmeye hakkı olmadığını söylüyor; burjuva feminist hareketin kadın hakları kisvesi altında sendikalaşmayı yozlaştırmaya çalıştığını iddia ediyordu. Burjuva feministlerin lideri Mme. Brunschwigse, sendikacıların Emma Couriau'nun davasını savunmadıklarını, konuyu kamuoyunun gündemine kendilerinin yani burjuva feministlerinin getirdiğini söylüyorlardı (Tekeli, 1982: s. 78). Aslında, burjuva feminist hareketin bu tutumu, o dönemde sendikaların kadın sorununa yeterince eğilmediklerine ilişkin bir işaret vermektedir. Bununla birlikte, işçi kadınların ve sendikal mücadelenin içeriğine ilişkin burjuva feministlerin yeterince iyi niyetle hareket etmeyip, sendikalaşmayı yozlaştırmak üzere çabaladıklarına ilişkin iddia da Emma Couriau davasında, ortaya çıkmamaktadır. Zira burjuva feministler bu davada, Couriau'nun kadın olmak dolayısıyla uğradığı ayrımcılığa karşı ses çıkartmışlardır.

1879 yılında Jules Guesde'nin kurduğu Fransız Sosyalist Partisi'nin Marsilya kongresinde 'kadın ve erkek arasında mutlak eşitliği savunacakları' karar altına alınmıştır (Tekeli, 1982: s. 78). Bu, Fransa'da ekonomik haklar için geliştirilen mücadelenin bir kazanımı olarak okunabilir. 1912 yılında, ABD'de Elizabeth Gurley Flynn'in örgütleyicisi olduğu Ekmek ve Gül direnişlerinde kadınların "ekmek de istiyoruz gül de" diyerek sloganlar atıp, eşit ücret talep ettikleri eylemler ya da 1909 yılında öncülerinin kadınlar olduğu New York tekstil işçileri eylemleri kadınların sendikal mücadelelerinin birer parçası olarak görülebilir (Mohanty, 2012: s. 291). Ancak kadınların sendikal mücadelede toplumsal cinsiyet eşitliği yönündeki çabaları, 19. yüzyıl ile sonuçlanıp zafere ulaşamamıştır. Hatta 20. yüzyıl dahi küresel kapitalizmin tahakkümünün ve cinsel politikalarının şiddetlendiği bir dönem olarak ele alınmaktadır (Mohanty, 2012: s. 322).

4.2. Annelik İzni Talepleri

19. yüzyılda da işçi kadınlar annelik sigortası talep etmekteydiler. İşçi kadınlar için doğumdan önce ve sonra bir annelik izni olması ve ücret kaybının telafi edilmesi gerekiyordu. 1891-92 yıllarında Fransız milletvekilleri arasında bu konuda bir tartışma çıktı. Doğum öncesi izin ve ücret telafisine değinilmiyordu. Oysa işçi kadınların ancak ücretli olduğu takdirde doğum izninden yararlanabileceği –özellikle kadın hareketleri buna işaret etmişti– biliniyordu artık (Bock, 2004: s. 196). Uluslararası İşçi Koruma Konferansı sonucunda; İngiltere, Portekiz 1891 yılında, İsveç, 1900 yılında dört haftalık; Norveç, 1892 yılında altı haftalık annelik iznini yürürlüğe koydu. Ancak bu izinler ücretli izin olarak tanınmamıştır. Annelik izni sırasında kadınlara ücret ödemeyi öngören ülkelerden Almanya ve Avusturya’da da kadınların zaten az olan ücretlerinin yarısı kadar bir ücret ödenmesi kabul edilmişti (Bock, 2004: s. 196).

Fransız meclisinde çalışan kadınların doğum öncesi ve sonrasında kullanmak istedikleri annelik iznine ilişkin tartışmalar gerçekleşmiştir. Kadınların doğumdan sonra iyileşmesi ve çocuğa bakması için gerçekten de dört haftanın yetip yetmediği bir tartışma konusu hâline gelmişti. Radikal sol cepheden bir milletvekili kadınlara verilen doğum iznini kadınların bireysel özgürlüğüne yönelik bir saldırı olarak niteliyor ve bu izni kadınların aşağılanması olarak yorumluyordu. Burada kullanılan argüman da devletin özel alana müdahale etmemesi gerektiğiydi. Bununla birlikte tıp doktoru olan liberal cumhuriyetçi bir erkek vekil ‘lohusa kadınların’ yüzde sekseninin doğumdan üç gün sonra işine rahatça dönebileceğini söylüyordu. Onun bu beyanının da etkisiyle Code Napoleon’un bu konudaki belirsiz tavrı, genel bir kanının desteklenmesine yardımcı oldu, şöyleydi bu kanı: ‘Ev hayatının yasalarla düzenlenmemesi gerekir’ (Bock, 2004: s. 196).

Annelik iznine ilişkin tartışmalar sürecinde, 1892 tarihli Fransa’nın ilk feminist kongresi gerçekleşmişti ve bu kongrenin de etkisiyle Fransız İşçi Partisi’nden birkaç milletvekili; devlet, belediyeler ve işverenler tarafından finanse edilecek bir ‘annelik fonu’ kurulmasını talep ettiler. Ancak bu talep yasal olarak kadınlar için bir güvenceye dönüştürülemedi. Aynı dönemde Danimarka’da

uygulanan bir yöntem olan, lohusa kadınların belediyeler ya da bölge tarafından karşılanan bir sağlık hizmetinden yararlanması “lohusaların da hastalarla eşit muamele görecekları” hükmü de yasaya eklenerek 1893 yılında Fransa’da da sağlandı (Bock, 2004: s. 197).

Almanya’da da annelik iznine ilişkin bir tartışma sürüyordu. 1891-92 yılında Almanya’da sağlık sigortasında bir revize etme yoluna gidilmiştir. 1891 yılında dört hafta annelik izni çalışan kadınlara tanınmıştı. Almanya’da Reichstag’da bir tartışma sürüyordu: “Doğum yapmak bir hastalık mıdır?” Feministler doğum yapmanın bir hastalık olduğuna karşı çıkıyorlardı. Bu doğru kabul edilebilecek bir görüştür, çünkü doğum yapmak kadınlara özgü biyolojik bir sürecin ürünü olan doğal bir durumdur, bunu bir hastalık olarak okumamak gerekir. Ancak, burada tartışma konusu “[d]oğum yapan kadının masraflarının karşılanması devletin görevi midir, değil midir” sorusuyla ortaya çıkmaktadır. Alman Katolik milletvekilleri, doğumu finanse etmenin devletin görevi olduğunu kesinlikle reddediyorlardı. Onlara göre doğum yardımı Katolik hayır kurumları tarafından yapılmalıydı. Ayrıca annelerin medeni ve kişisel durumlarına göre de desteklenip desteklenmeyecekleri hakkında bir tartışma vardı. Yalnızca çalışan annelerin ya da evli annelerin desteklenmesi tartışılmaktaydı. Dönemin Almanya’sında tüm annelerin desteklenmesi gerektiğini yalnızca feministler savunuyordu. Burada karşılaştırmalı olarak Fransa’daki tutumla düşünürsek, Fransa’da çocuk doğurana bakış, kadınların çocuklar doğurmakla yeni yurttaşlar da doğuruyor oldukları ve bu sebeple, her durumda (evli, bekâr, çalışan, çalışmayan ayrımı yapılmaksızın) kutsal bir iş yapıyor olduklarıydı. Oysa Almanya’daki tartışmaların neticesinde, görüyoruz ki Almanya doğum yardımını temelde yalnızca çalışan kadınlar için söz konusu ediyordu (Bock, 2004: s. 197).

Kadın hareketinin yeni talepleri ardı ardına gelmekteydi. Yasalar yetersiz bulunuyor, yenilerinin çıkarılması için mücadele ediliyordu. Almanya’da 1903 tarihli sanayi ve sağlık sigortasına ilişkin bir yasada 1908 ve 1911 yılında yapılan değişikliklerle, annelik izni sekiz haftaya çıkarıldı, annelik parası artırıldı. Fransa’da da 1909 tarihli Engerand Yasası’yla annelik iznine ilişkin önemli bir değişiklik oldu. Bu yasayla kadınlara doğumdan önce ve sonra kullanılması iradî olan toplamda sekiz haftalık bir izin öngörölmüşü. 1913 tarihinde ise Strauss Yasası’yla yeni ve önemli

değişiklikler getirildi. Ancak aradaki bu dört yıllık süreçte feministlerin önemli tartışmalar yürüttüğünü görmekteyiz. Fransa’da feministler bazı milletvekilleriyle sıkı bir işbirliği yürüttüler. Bunun sonucunda 1913 tarihli Strauss Yasası’yla, işverenler annelik izni vermekle yükümlü kılınmış ve belli durumlarda işçi kadınlar için belediyeler, bölgeler ve hükümet tarafından finanse edilen maddî destek öngörülmüştür. Ancak bu yardım erkeklere veriliyordu, bu tutuma dönemin feministleri karşı çıkmıştı (Bock, 2004: s. 198). Feministlerin kadınların doğum yapmaları hâlinde sağlanan maddî desteğin, erkekler elinden ödeniyor olmasına karşı çıkışları anlamlı bulunabilecek bir tutumdur. Çünkü feminist kadınların bu taleple dillendirdikleri doğrudan doğum yapan kadının muhatap alınması gerektiğidir.

İtalya’da yine kadın örgütlerinin mücadelesiyle, annelik iznini finanse edecek ‘Cassa di Maternità’²⁴ (1910) fonu kurulmuştur. Sigorta modelini örnek alan bu fonun oluşumunun büyük ölçüde, kadın örgütlerinin baskısıyla gerçekleşmiş olması, kadın mücadelesinin önemli kazanımları arasında görülebilir. Bununla birlikte fona feministlerin tepki gösterdiği yönler de olmuştur. Çünkü fonun primleri kadın işçiler ve işverenler tarafından karşılanıyordu, erkek işçilerin prim ödeme zorunluğu yoktu. Fonun annelik ücreti olarak ödediği miktar çok düşük olmasına karşın, primleri de yüksekti. Bu fon kadınların kaçak çalışmayı tercih etmesine neden olmuştur (Bock, 2004: s. 198).

Avrupa’da çeşitli ülkeler, başlarda muhafazakâr siyasetçilerin pek çok yönüne şiddetli karşı çıkışlarına rağmen kademeli olarak annelik iznini tanımıştır. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında, bu izinler son derece sembolik, yâni doğum yapan kadına ödenen ücret ve izin süresi bağlamında yetersiz olsa da, izin hakkı bir kazanım olarak görülebilir. Örneğin, İsveç 1900 yılında dört haftalık annelik iznini tanımıştır, Norveç 1909 yılında annelik ücreti ödemeyi güvenceye almıştır. Hollanda 1913 ve Danimarka ise 1915’te annelik parası ödemeyi yasalarla sağlamıştır (Bock, 2004: s. 199).

²⁴ Cassa Nazionale di Maternità olarak da kabul edilen fon ve kadın hareketinin fonun kurulumundaki etkisine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Buttafuoco, 2008.

5. BOŞANMA VE VELAYET HAKKI MÜCADELESİ

Boşanma hakkının kullanımının 19. yüzyıl özelinde kadınlar açısından görünümü, kadınların boşanma hakkına ulaşımı ve boşanma davaları neticesinde kadınların hukukî statüleri; ayrıca evlilik ve aile kurumuna yüklenen anlamlar bu başlık altında incelenmeye çalışılacaktır.

Boşanma kurumuyla yakından ilgili olan bir mesele de evlilik ve aile kurumundan ne anlaşıldığıdır; çünkü boşanma ile birlikte evlilik birliği sona ermekte ve bir anlamda aile birliği dağılmaktadır. 19. yüzyılın ilk yarısında, ABD’de *Webster’s Dictionary*’nin 19. yüzyıl ortalarına ait olan bir baskısı, evliliği “bütün bir ömür sürecek olan, bir kadın ve bir erkeğin; karı ve kocanın birliği” olarak tanımlamaktadır (Hartog, 1991: s. 96). Sözlüğün bu tanımı, kültüre ilişkin de bilgilendiricidir. Bu noktada, evliliğin muhakkak heteroseksüel, tek eşli ve bir ömür sürecek olan bir birliktelik gibi konumlandırılışı okunabiliyor. Evli kadınların hukukî statüsüne bir örnek olarak da, II. Dünya Savaşı arifesine ve Fransa’da 1965 yılı gibi yakın bir tarihe kadar çalışmak isteyen bir kadının kocasının iznini almak zorunda oluşu gösterilebilir. Ayrıca, bir kadının kocasının izni olmadan bir sınava giremeyeceği, üniversiteye kaydolamayacağı, bir pasaport alamayacağı, banka hesabı açtıramayacağı, pasaport ya da sürücü belgesi alamayıp bir hastanede tedavi göremeyeceği de yine evli kadınların hukukî statüsüne örnek olarak gösterilebilir (Arnaud-Duc, 2005: s. 103). Bu örneklerle birlikte hukukun tarihsel olarak incelenişiyle evli kadınların sivil yetersizlikleri okunabilmektedir. 19. yüzyıldaki evli kadınların hukuk karşısındaki konumları, bu örnekler üzerinden görülebileceği gibi erkeklerle eşitsizdir. Ayrıca, evliliğin ‘bütün bir ömür sürecek bir birliktelik’ olarak tanımlanışının ve böyle de kabul edilmesinin boşanma hakkının yasallaşması ve kullanılması önünde engellere sebep olabileceği söylenebilir.

Bir başka örnek üzerinden de, aile kurumuna atfedilen kutsiyetin, bu kurumun doğal olarak kutsal olduğu ön kabulünün kadınların boşanma hakkı için mücadelelerini engellemek isteyenlerce sıklıkla vurgulandığı görülebilir. Fransız bir din adamı olan Charles-Emile Freppel 1882 yılında boşanma tartışmalarında tarafını ortaya koyuyordu; “Fransız ailesine dokunmayın, zira din ile birlikte geriye kalan tek

gücümüzdür” diyerek aile kurumunun din ile mukayeseli olarak kutsiyetini açıklıyordu (Perrot, 2005: s. 442). Gerçekten de dini dogmalar ile modernleşme bir tezat içindeydi. Katolik fikir, dinde reformdan hoşlanmıyordu. Bununla birlikte hukukî düzenlemelerin sekülerleşerek modernleşmesiyle birlikte şekillenen yeni yaşam biçimlerine karşı da oldukça kuşkuluydu. Bu durum, Freppel örneği üzerinden de okunabilmektedir (Moczar, 2013: s. 134).

19. yüzyıl hukukunun kendine özgü yargılama koşullarında ABD örneği üzerine yapılmış bir çalışmada, yargıçların boşanma davalarında boşanmaya ilişkin karar verirken oldukça muhafazakâr davrandıklarını öğreniyoruz (Cahn, 2002: s. 13). Yargıçlar boşanmaya ancak, ortada gerçekten büyük bir hata varsa karar vermeye meyilliydiler. Bu noktada şöyle bir çıkarım da okuyucuya sunulmaktadır: bu algının aslında bugünkü boşanma kültüründe de etkilerinin görülebildiği söylenmektedir. Bu fikre göre boşanma konusunda bugünkü algılar, muhafazakâr tutum 1960’lardan; yâni ikinci dalga feminist mücadeleden itibaren değil, 19. yüzyıl kültürüyle şekillenmeye başlamıştır. Çünkü hukukun retoriği boşanma davaları özelinde incelendiğinde, bu retorik 19. yüzyıldan bugüne radikal bir değişiklik göstermemiştir (Cahn, 2002: s. 14). Ayrıca, hukuk aynı zamanda kocalara çocukların velâyeti ve onların eğitimlerine ilişkin söz söyleme hakkı konusunda geniş yetkiler veriyordu. Bunlar annelerin yetkileriyle kıyaslanamayacak boyuttaydı (Grossberg, 1983: s. 239). Bu noktada, aslında iki fikir edinilebilir. Bunlardan birincisi gerçekten de 19. yüzyıl kadın mücadelesinin bugün için de ne denli önemli olduğu yönüdeyken, ikincisi ise 19. yüzyıldan bugüne değin kadın haklarında kaydedilmiş ilerlemelere rağmen kat edilmesi gereken mesafenin de idealden uzakta olduğu yönünde olabilir. 19. yüzyılın hukukî koşullarında kadınlar, yasal statüde boşanma hakkını elde ettiklerinde de yargılama sırasında bir muhafazakârlıkla karşılaşıyorlardı. Aile kurumunun devamı, kadın özgürlüğünün önünde ve ondan daha önemli görülmekteydi. Kadınlar 19. yüzyıl özelinde ya da bugün için boşanma hakkını yasal olarak elde edebilseler de, fiilen yine hukukun engelleriyle karşılaşabilmekte. Bu da boşanma ve velâyet hakkına sahip olma anlamında önemli bir sorun olarak görülebilecektir.

Boşanma konusunda 19. yüzyılda da mevcut olan muhafazakâr tutumla birlikte, bu yüzyılda boşanma hakkının kadınlarca kazanımına dair iyileştirici gelişmeler de olmuştur. Örneğin, kadınların boşanma ve velâyet hakkı mücadelesine, İngiliz aristokrat bir kadın ve kadın hakları aktivisti olan Caroline Norton'un boşanma davası önemli bir katkı yapmıştır. Norton aynı zamanda, erkeklerin eşleri üzerindeki yasal denetiminin kaldırılması için mücadele eden bir aktivisttir (Rowbotham, 2011: s. 90). Onun boşanma davası, mahkemece görülürken bir adaletsizliği açığa çıkararak kadınların konumunda yasal bir iyileşmeye gidilmesinin de önünü açmıştır. Ancak, o dönemde velâyet hukukununa göre kadınlar çocuklarına velilik yapamıyorlardı. Norton ortak mülkiyet rejimine göre evlendiği için, kendisini başbakanla zina yapmakla suçlayan kocası onun tüm kazançlarını boşanma sonucu elde etmiştir. Bu dava ile üç çocuklarının velayetini de kazanmıştır. Norton, bir broşürle bu tutumu protesto etti. Bu broşürle, ayrılan annelerin çocuklarıyla ilgili haklarını açıkça savunmaktaydı. Babalar çocukların velayetine hukuk yardımıyla kolayca sahip olmakla birlikte, çocuklara iyi bakmak konusunda iyi bir üne de sahip değillerdi. Norton'un broşürü, İngiltere'de, babaların çocuklara mallarınıymış gibi davranamayacağını öngören 1839 tarihli bir metnin meclisçe kabulünü sağlamıştır (Perrot, 2005: s. 441).

Norton ayrıca, *English Law for Women in the Nineteenth Century* (1853) ve *Letter to the Queen on Lord Cranworth's Marriage and Divorce Bill* (1855) isimli yayınları yaparak boşanma hakkı için mücadelesini yalnızca kendi evliliği özelinde değil, genel bir hukuk mücadelesi olarak sürdürdü. Norton'u liberal bir parlamenterin kızı ve Lord Brougham'ın Law Amendment Society'sinin ve kamuoyunun desteğini alan Barbara Leigh Smith de destekliyordu. Mücadeleler ilk sonucunu 1857 yılında vermiştir. Bu tarihte İngiltere bir boşanma yasasını kabul etmiştir. Ancak bu yasa kadınlar tarafından yetersiz bulunup, mücadeleye devam edilmiştir. İngiltere'de 1870, 1882 ve 1893'te yeni yasalar kabul edildi. Kadınların boşanma hakkı için mücadele ve direnişin çoğu Lordlar Kamarası'ndan geliyordu. Bu noktada İngiliz Hukuku'nun davalarla şekilleniyor oluşu da, kadınların mücadelesinin niteliğine yön veriyordu denilebilecektir. Yeni boşanma davaları meydana geldikçe kadınların mücadelesi de şiddetini artırıyordu. Susanne Palmer isimli bir kadının davası ve boşanma ile birlikte mülkiyet haklarını kaybederek yoksullaşan kadınların

davalarıyla birlikte feminist mücadele kadınlar için daha lehte bir boşanma yasası talebini ortaya koyuyordu. Aynı yıllarda Fransa'da da kadınlar, siyasal haklarını kullanmanın onlara diğer haklarını kazandırmada yardımcı olacağını düşünüyorlardı. Oy hakkı için yürüttükleri mücadeleye paralel olarak, boşanma istekleri dilekçeler hâlinde talep olarak sunuluyordu. Vatandaşlık hakları ve siyasal hakları birbiriyle ilişkilendiren kadın hakları aktivistleri boşanma hakkının kadınların birey olarak kabul edilmesi ve kadınlar için vatandaşlık yolunda ilk adım olduğunu gösteriyorlardı (Perrot, 2005: s. 441).

6. KADINLARIN MÜLKİYET VE MİRAS HAKLARINI EDİNMELERİ

Mülkiyet, 19. yüzyılda Batılı ülkelerde, özellikle de evli kadınlar için rahatlıkla sahip olunabilen ve üzerinde erkekler kadar rahatça tasarruflarda bulunulabilen bir hak değildir. Eşyalar üzerindeki tasarruf yetkisi çoğu durumda kocaya aittir. Evlilik birliği içinde edinilen mallar da, hukukun pek çok yerdeki uygulaması itibari ile kocanın sayılmaktadır. Çünkü kadınlar kocalarıyla hukuken eşit sayılmamaktadırlar. Çalışmanın kadınların mülkiyet ve miras hakları bakımından durumlarını inceleyen bu bölümünde bu konu hakkında çeşitli örneklerle açıklamalar yapılmaya çalışılacaktır.

Örneğin, ABD'de 17 ve 18. yüzyıllarda kolonilerce de uygulanmak üzere alınan *Common Law* uyarınca, bir kadının evlendiğinde sahip olduğu eşyalara ilişkin tüm mülkiyet hakkı evlilikle birlikte kocanın oluyordu (Shammas, 1994: s. 9). Kadınlar için miras hakkı denildiğinde ise anlaşılması gereken iki olgu vardır. Bunlardan biri mirasçılıkken diğeri de vasiyetname düzenleyebilmektir. Bu noktada Roma Hukuku düzenlemeleri de Batı'nın tarihinde kadınların hukukî konumlarını anlamaya ışık tutmaktadır. Tarihsel olarak uzunca bir dönem Avrupa'da etkin olan Roma Hukuku da kız çocuklarını miras hakkından mahrum bırakıyordu (Desan, 1997: s. 602). Mülkiyet hakkı da Batı'da etkin olan Roma Hukuku ve Germen Hukukunun da etkisiyle –tüm mülkiyetin kocanın denetimine verildiği Germen Hukuku ve kadının bağımsızlığını teorik bağlamda kabul etmesine rağmen, bu

bağımsızlığı anlamsızlaştıracak kadar çok sınırlamalar getiren Roma Hukuku– evli kadınlar aleyhine ciddi ölçüde sınırlanmaktaydı (Arnaud-Duc, 2005: 103).

Vasiyetname düzenleme ve miras hakkına sahip olma konusunda da kadınların erkeklerin sahip olduğu haklara, erkeklerle eşit oranda sahip olamadıkları görülebilmektedir. Örneğin, İngiltere’de bir kadının vasiyetname düzenleme hakkına sahip olabilmek için 1893 yılına kadar beklemesi gerekmiştir (Arnaud-Duc, 2005: s. 104). Avrupa’da kadınların miras hakkına ilişkin temel mücadelesi ise vasiyetname düzenlemek için değil ama varis olduklarında mirastan pay alabilmek ya da erkeklerle eşit bir şekilde mirastan faydalanabilmek için verdikleri mücadeledir. 17. yüzyıl özelinde ve öncesinde, hatta 18. yüzyılda dahi yasaların ve hukukî pratiğin mülkiyet hakkının devri konusunda erkekler lehine bir içeriği bulunmaktadır. Mülkiyet 19. yüzyıl İngiltere’inde cinsiyete göre dağılmaktaydı, bu durum da kadınların miras hakkından faydalanabilmelerini engellemekteydi (Laurence: 2009: s. 435-436). Bu bağlamda şu da görülebilecektir: mülkiyet hakkına sahip olmanın “doğal olarak” erkeklere özgü olduğu algısı, mirastan da yalnızca erkeklerin yararlanabileceği algısını üretiyor ve sürdürüyordu.

Bu dönemde mülkiyet hakkına ilişkin mücadelede evli kadınlar ve bekâr kadınlar arasında hemen her batılı ülkede mülkiyet hakkının kazanımı bağlamında farklar olmasına rağmen (Arnaud-Duc, 2005: s. 103), 19. yüzyılda bu konuda iyileşmeler de gerçekleşmiştir. Örneğin, ABD’de 1868 yılında kabul edilen *14. Amendment* federal ya da federe devletlerin hükümetlerince gerçekleştirilebilecek olası, bekâr kadınlara yönelik cinsiyetleri ya da medenî hâlleri dolayısıyla ayrımcılıkları yasaklıyordu. Bu, kadın mücadelesi açısından, önemli bir değişikliktir. Çünkü anayasayı değiştiren söz konusu yasa tüm yurttaşların doğuştan ve doğal olarak eşit olduklarını da öngörüyordu, tüm yurttaşlar denildiğinde kadınlar da kavrama dâhil oluyordu. Evli kadınların, mülkiyet haklarına ilişkin ise 1809 yılında ABD bir yasa ile evli kadınların kendi mülkiyetlerini, kocalarının izni ya da onayına bağlı olmaksızın kontrol edebilmelerine izin vermiştir. Seyreden yıllarda Amerikan Anayasası’na *Married Women’s Property Acts* başlığıyla çeşitli düzenlemelerle eklemeler yapıldı, her birinde de evli kadınların mülkiyetlerindeki eşyaları üzerindeki hakları genişletildi. ABD’deki bu düzenlemeler daha çok Kıta

Avrupa'sındaki düzenlemeler örnek alınarak gerçekleştiriliyordu (Women's Rights in the United States of America, 1979: s. 4).

İskandinavya ülkeleri, 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde kadınlar için eşit miras hakkını tanımaya başlamıştır. Norveç'te 1854 yılında kadınlara erkeklere eşit miras hakkı verilmiştir (Evans, 2013: s. 82). Danimarka ise 1857 yılında erkeklerle kadınlara eşit miras hakkını tanımıştır (Evans, 2013: s. 76). Avrupa tarihinde yine bir İskandinav ülkesi olan İsveç ise, kadınlara erkeklerle eşit miras hakkı vermek anlamında öncü ülkelere olarak görülebilir. 1845 yılında İsveç'te kadınlar erkeklerle eşit miras hakkına sahip oldular. O tarihte Avrupa'da çoğu ülke kadınlar için erkeklerle eşit bir miras hakkını hukuken tanımıyordu (Evans, 2013: s. 69-70). 1873 yılında ise İsveç'te feminist bir örgüt olan Assosiation for Married Women's Women's Property Rigths kurulmuştu. Örgüt, evli kadınlar için mülkiyet hakkının yasal olarak tanınmasını öngörüyordu. Örgüt aynı zamanda İsveç'te kadın hakları mücadelesinin örgütlü görünümünden ilkiydi ve bu bağlamda İsveç özelinde kadın hakları hareketinin, ilk olarak kadınların evlilikte kocalarıyla eşit mülkiyet hakkına sahip olabilmesi üzerinden yürüdüğü de söylenebilecektir (Evans, 2013: s. 71). İsveç, kadınların mülkiyet ve miras hakkını elde edişi ve bu haklar için verdiği mücadelede, mücadelenin siyasal olmaktan ziyade ekonomik nedenlerle verildiği de görülmektedir.

7. YASAYLA KORUNMA HAKKI

Kadınların ceza yasalarındaki konumları da 19. yüzyıl açısından incelenmeye değer bir yer işgal etmektedir. 19. yüzyıl bu çalışmanın da sıklıkla açıklamaya çalıştığı gibi kadınların hukuksal bir kişiliğinin henüz yeni yeni kabul edilmeye başladığı bir dönemdir. Örneğin, İngiltere'de 1870'e kadar, kadınların suçlarından kocaları sorumluydu. Bu da kadının bir hukuk öznesi gibi kabul edilmediğini göstermektedir. Fransa'da ise, yine 19. yüzyıl özelinde, kadın tüccarlar ya da sahip olmadıkları bir malı veya üzerinde herhangi bir ihtiyati haciz olmaksızın temsil ettikleri bir malı satmaktan ya da ipotek etmekten suçlu olanlar hariç, kadınlar bir mahkeme kararıyla hapis cezasından muaf tutulabiliyorlardı. Bu hüküm de

uygulamada kadınlar için kredi almayı ya da herhangi bir senet imzalamayı çok zorlaştırıyordu (Arnaud-Duc, 2005: s. 91).

Kadınların yasayla korunma hakkı bağlamında –bir anlamıyla hukuken korunma da denilebilir– konularını incelemek açısından seks işçiliği meselesi de özel bir yer tutmaktadır. Öncelikle seks işçiliğinin kadınlar açısından tanımı yapılmak istenirse; UNESCO’nun bir raporundaki (1991) ifadelerde kadınların seks işçiliği konusundaki durumu önemli yönleriyle açıklanmaktadır. Buna göre seks işçiliği kadınlar için şöyle bir anlama gelmektedir: “Nesne konumuna yerleştirilen ve dolayısıyla şiddete tabi kılınan kadınlar erkeklerin sorumsuzlaştırılmış cinselliğinin hizmetinde şeyleştirilirler” (Legardinier, 2015: s. 161; UNESCO: 1991: s. 40). Seks işçiliğinin kadınlar açısından bir önemi de, bu kurumun toplumsal cinsiyet ilişkilerini düzenlemeye yarıyor oluşudur. Şöyle ki; kadınların sınırları ihlâl edici davranışları ‘fahişe’ ya da ‘kaltak’ olarak damgalanmalarına neden olmakta ve bu damgalanmadan kaynaklı olarak cezalandırma sistemi de devreye girmektedir (Pheterson, 2015: s. 171). Tarihsel süreçte devletlerin seks işçiliğini her zaman yasaklama ya da düzenleme yoluna gittikleri görülebilmektedir. Ancak, seks işçiliği kurumunun varlığı ‘doğası’ itibariyle bir yandan da devletleri zor durumda bırakmıştır. Üstelik devletler de pek çok kez bu zorluğa sebep olan ‘suç’un ağırlığını maalesef seks işçiliği yapan kadınların bizzat kendilerine yüklemişlerdir (Legardinier, 2015: s. 161). Sonuç olarak ise, bu kurumun varlığının öncelikli mağduru kadınlar olmuştur. Dolayısıyla kadınların hukuken korunması bağlamında seks işçiliği önemli bir noktada bulunmaktadır. Bu sebeple, çalışmanın devam eden bölümünde 19. yüzyılda seks işçilerinin yasalar karşısındaki konularına ve bu yüzyılda seks işçilerinin durumlarına değinilmeye çalışılacaktır.

Seks işçiliği konusunda Fransa’nın özel bir konumu vardır. Örneğin bir yazara göre 19. yüzyılda “Fransa kadınları kapatarak çalıştırmanın baş teorisyenliğini” yapmaktaydı (Legardinier, 2015: s 161). Fransa’yı seks işçiliğinin düzenlenişi konusunda özel yapan bir yönü de, ülkede 19. yüzyılda seks işçiliğinin yasa dışı olmayıp, ‘hoş görülüyor’ oluşudur. Ancak seks işçilerinin durumu yasayla da düzenlenmemiştir. Seks işçiliği yapan kadınlara resmî olarak ‘genel kadın’ statüsü veriliyordu. Bu statüyle de seks işçileri kendi başlarına ya da ruhsatlı genelevlerde

çalışıyordu. Ancak, hükümet seks işçilerinin müşteri bekleyebilecekleri yerlerle ilgili ya da seks işçilerinin buna benzer ihtiyaçlarıyla ilgili yönetmelik çıkarmaktan, yasal düzenleme yapmaktan çekiniyordu. Ayrıca erkekler için vazgeçilmez olarak kabul edilen, kamu düzenini sürdürmek ve diğer genç kadınları korumak için gerekli görülen bu meslek, sürdürülmek zorunda olmasıyla birlikte diğer namuslu kadınların gözlerinden uzak icra edilmeli ve yönetimin ‘panoptik’ gözetimi altında gizlice yürütülmeliydi. Seks işçiliği mesleği gizli ve utanç verici olarak kalmalıydı (Arnaud-Duc, 2005: s. 92).

19. Yüzyıl Fransa’sı özelinde yapılan aktarımların esasen, seks işçiliği mesleğine ilişkin kimi kabullerin evrenselliğine de işaret ettiği söylenebilecektir. Bugün de seks işçiliği tanımlanırken, cinsellikte kadının edilgen, erkeğin etken olarak; erkek için cinselliğin bir zorunluluk, kadın içinse bir görev olarak tanımlanışına şahit oluyoruz. Bu da aslında seks işçiliğinin kimi ‘namussuz’ kadınlarca sürdürülmesinin, diğer kadınlar için bir ‘koruma’ sağlayacağı fikrini oluşturuyor (Şentürk, 2014: s. 60). Ancak Fransız sistemini burada diğer uygulamalara göre farklı kılan, bu tutumu meşrulaştırmasıydı. Örneğin fahişelik konusunda İngiltere ve Birleşik Devletler’de Fransa’dakine benzer bir ‘hassas yönetmelik’ yoktu. Fransızların bu konudaki tutumu, genelevlerde erkekler ve kadınların birlikte gerçekleştirdikleri bu eylemin, erkek için normal, kadın için ise saldırıya dönüşmesiydi. Üstelik de yasal fahişeler, başına buyruk resmî görevlilerin çeşitli tacizlerine de maruz kalıyorlardı (Arnaud-Duc, 2005: s. 92).

Seks işçiliğiyle birlikte ele alınabilecek olan ve ona bağlı konulardan biri olan, cinsel yolla bulaşan hastalıklar sorunu da 1876 ve 1884 yılları arasında yasadışı seks işçiliğinin artışıyla birlikte çoğalmıştı. Ayrıca kadın bedeninin metalaşması olarak nitelenebilecek, kadının cinsel davranışlarıyla ilgili çoğunlukla da ‘fantastik fikirleri’ ele alan yayınların da yine bu dönemde çoğaldığını görebilmekteyiz. Bu durum da seks işçilerinin yoksulluğun kurbanları gibi algılanan kadınlar olarak görülmeleri dolayısıyla, onlara karşı bir merhamet dalgasıyla birlikte, onlar için sağlanacak sosyal politikaların yeniden düşünülmesini sağladı. Fahişeliğin kaldırılması üzerine savlar ileri sürüldü. İngiltere ve İsviçre’de Protestan mezhebinden insanlar, Fransız sistemine karşı çıktılar. İngiltere’de 1866, 1867, 1869

tarihli bulaşıcı hastalık yasaları; fahişeliğin resmen düzenlendiği ve denetlendiği kentler ve limanlar yaratıp seks işçiliğine biraz düzen gelmesini sağlamıştı (Arnaud-Duc, 2005: s. 92). Bu hukukî düzenlemeler, seks işçilerinin korunması bağlamında kadınların yasayla korunma hakkına ilişkin önemli gelişmeler olarak nitelenebilir.

Seks işçiliğine karşı bir kısım ahlakçı tepkiler de ortaya konmuştur. Bu tepkiler cinsel devrime karşı ahlakçı olarak nitelenebilecek türdendi ve tüm biçimleriyle evlilik dışı cinsel ilişkiyi yasaklatmak için uğraşıyordu. Bu tepkiler kapsamında 1870 ve 1879 yılları arasında 9667 dilekçeyi toplamda 2.510.941 kişi imzaladı. Bununla birlikte feministler ve radikaller bu ahlakçı tutumun aksine ahlak zabıtalılarıyla çatışıyor ve fahişelerin hapsedilmesine karşı protestolarında özgürlük ve insan hakları kavramlarına başvuruyorlardı (Arnaud-Duc, 2005: s. 92). Birleşik sol (Bloc Des Gauches) 1902’de iktidar olduğunda sağlık kaygıları dolayısıyla kamu düzenine ilişkin endişeler yoğunlaştı ve yasayla düzenleme yapma ihtiyacı kuvvetlendi, 11 Nisan 1908 tarihinde düzenlenen yasayla on sekiz yaşından küçük fahişelerin sığınma evlerine konulması emrediliyordu (Arnaud-Duc, 2005: s. 93). Bu noktada kadınların yasayla korunması ve ahlakçılık arasında kritik bir ayrım olduğu göze çarpabilecektir. Seks işçiliği karşıtlığı, bir yandan kadınların durumlarının iyileştirilmesine çalışmak için yasayla korunma öngörebilirken bir yandan da ahlakçı bir tutumla, cinsellik ve cinsel devrim karşıtı bir biçimde de olabilmektedir. Evlilik dışı cinselliğin kötü kabul edilmesi ise, kadınların lehine bir tutum gibi görünmemektedir.

19. yüzyılın sonuna gelindiğindeyse, beyaz köle ticareti sorunu gazetelere yansımıştı ve bu durum gazete okurlarını etkiledi, gazete satışları gözle görünür bir biçimde artmıştı. İngiltere’de ve Belçika’da ayrıntılı parlamento soruşturmaları yürütüldü aynı zamanda Macar ve Avusturya hükümetleri de sorundan kaygılanmaktaydılar. Cenevre 1881 yılında kadın ticaretini resmen yasakladı, 1895 yılında ise Fransız senatosu kadınları fahişeliğe zorlayanlara karşı bir yasa tasarısı onayladı; ancak bu tasarı temsilciler meclisinde ele alınmayacaktı. Almanya ise seks işçileri konusunda somut adımlar attı, 1897 yılında Almanya’da kadın tüccarları para ve hapis cezaları alıyorlardı, suçluların iadesiyle ilgili de anlaşmalar imzalanmıştı. 1899 yılında ise İspanya ve İtalya’nın katılmamış olmasıyla birlikte; birçok Avrupa

ülkesinin temsilcisi kadın ticareti sorununu görüşmek üzere bir kongrede toplandılar. Ancak bu kongrenin sonuçları da kadınlar açısından şaşırtıcı nitelikteydi, kadınların cinsel özgürlüğüne ilişkin korkulardan kaynaklanan ön yargıların basın yoluyla beslenmiş olduğu sonucuna ulaşılabilir bu rapor neticesinde. Çünkü kongre sonucunda kadın ticaretinin düşünülen boyutlarda olmadığı anlaşıldı, bununla birlikte rapor sorunun sosyal boyutlarını yadsımıyor, sonuçlarını da karartmaya çalışmıyordu. 1903 yılında ise Fransa'da bir yasa sadece zorla, hileyle ya da tehditle seks işçiliğine zorlanan kadınların ticaretini mahkûm eden bir yasayı kabul etmiştir (Arnaud-Duc, 2005: s. 93).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

19. YÜZYIL DÜŞÜNCE VE SİYASETİNDE KADIN SORUNU

1. LİBERAL FEMİNİZMİN ÖNCÜLERİ

Bu çalışmada liberal feminist düşünce incelenirken, Mary Wollstonecraft ve John Stuart Mill örnekleri ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılmıştır. Wollstonecraft ve Mill liberal feminizmin ilk düşünürlerinden olarak kabul edilmektedirler (sırasıyla: Duman, 2012: s. 76; Donner, 1993: s. 155-166). Wollstonecraft'ın feminizmin sesini ilk duyuran düşünür olduğuna ilişkin görüşler bulunmaktadır (Tür ve Koyuncu, 2012: s. 6). Ayrıca, Mill'in kadınların çalışma, daha iyi eğitime ulaşma ve oy hakkını savunan ilk erkek düşünür olmasının onu çok önemli yaptığı vurgulanmıştır (Day, 2009: s. 1). Bu sebeple her iki düşünür de feminizmin ve özel olarak da liberal feminizmin tarihi incelenirken özel bir önemdedir.

Mary Wollstonecraft 1759–1797 yıllarında yaşamış olmak dolayısıyla bir 18. yüzyıl düşünürü olarak görülebilir; ancak, bu tezin zaman sınırlaması olan 19. yüzyıl düşüncesinde Wollstonecraft özel bir öneme sahiptir. 19. yüzyıl olarak zaman sınırlaması, büyük etkileri dolayısıyla bu çalışma özelinde Fransız Devrimi'yle birlikte başlatılmaktadır. Wollstonecraft'ın eserinin Fransız Devriminin Avrupa Kıtası'nda estirdiği rüzgârın etkisiyle ortaya çıktığı söylenmektedir (Tekeli, 1982: s. 72). Gerçekten de Fransız Devrimi'nin tüm Avrupayı saran özgürlük havası kadın hakları savunucularını da etkilemiştir. Wollstonecraft'ın eseri de buna bir örnektir.

Düşünürlerin kadın özgürleşmesine ilişkin fikirleri incelenirken; Mary Wollstonecraft'ın *A Vindication of the Rights of Woman* (Kadın Haklarının Gerçekçelendirilmesi) (1792) ve John Stuart Mill'in de *The Subjection of Women* (Kadınların Köleleştirilişi) (1869) eserleri temel başvuru kaynağı olarak seçilmiştir. Wollstonecraft'ın bu eseri kadın haklarının savunusu adına gerçekten de önemli belgelerden birisi olarak görülmektedir (Monroe, 1987: s. 143; Janes, 1978: s. 293). Mill ise kadınlara özgürlüğü de, bireysel özgürleşmenin bir parçası olarak savunmaktadır. *The Subjection of Women* isimli eserinde de bir anlamda kadınların bireysel özgürlüklerinin kadınlar tarafından kazanılması gerektiğini vurgulamıştır.

Bu sebeple onun bu eseri, onda liberal feminizme içkin olan düşünceyi anlayabilmek bakımından aşağıda incelenmiştir.

1.1. Mary Wollstonecraft

Wollstonecraft'ın eserinde aslında seslendirdiği en temel meselesi, kadınların 'akıl sahibi' yani 'rasyonel' varlıklar olduğunun kabul edilmesi isteğidir (Wollstonecraft, 2012: s. 99-101). Kadınların, pahalı eşyalara sahip olma, süslü giyinme, güzel görünme isteklerine değil, akılla ulaşılabilecek erdemlere sahip olmaları gerektiğini, ahlak ve bilgi sahipliğinin kadınlar açısından hedeflenmesi gerektiğini savunur. Ancak kadınların içinde bulunduğu akıl dışı hareket etme durumunu da bir olgu olarak kabul eder ve bunun değiştirilmesi için mücadele edilmesi gerektiğini savunur (Wollstonecraft, 2012: s. 101). Wollstonecraft aynı zamanda, erdem ve ahlakın da ilkesel olarak kadın haklarının varlığını ve iyileştirilmesini gerektirdiğini açıklar ve insanlığa duyduğu sevgi dolayısıyla çalışmasını kaleme aldığını anlatır (Wollstonecraft, 2012: s. 1-2). Bu sebeple de örneğin, kadınların eğitim hakkına sahip olmaları gerektiğini savunur (Wollstonecraft, 2012: s. 3).

Wollstonecraft, kadınların rasyonel varlıklar olarak kabul edilmesi gerektiği savıyla birlikte, kadınların siyasal ve sosyal alandaki eşitsizliklerinin haksızlığını dile getirir. Örneğin, kadınların siyasal katılımdan dışlanmalarına eserinde itiraz etmektedir: "İnsan ırkının yarısının diğer yarısı tarafından devlet yönetimine her türlü katılımdan uzak tutulması, soyut ilkeler açısından açıklanması imkânsız bir siyasal olgudur" (Wollstonecraft, 2012: s. 3). Bununla birlikte Wollstonecraft'ın bu sözü şunu da göstermektedir ki; kadınların, Wollstonecraft'ın yaşadığı dönemde, devlet yönetimine katılım bağlamında hiçbir hakları bulunmamaktadır. Onun böyle bir atmosferde kadınlara siyasal haklar tanınmayışının teorik olarak ne denli yanlış olduğunu vurgulaması, kadın özgürleşmesine yaptığı önemli katkılardan olarak okunabilecektir.

Ayrıca Wollstonecraft'ın kadınlarla ilgili fikirlerinin döneminin ilerisinde olduğuna ilişkin eserinin aynı bölümünden yapılan şu alıntılar da örnek gösterilebilir: “Kadınların zorla yalnızca ev içindeki işlerle ilgilenmeye mahkûm edilmesinin mümkün olmadığını defalarca tekrarladım; bu görüşümü gerçek olgulardan çıkardığım yadsınamaz savlarla desteklediğime inanıyorum.” (Wollstonecraft, 2012: s. 5). Bu ifadeleriyle de, toplumsal cinsiyet düzenlemeleriyle oluşturulan cinsiyete dayalı işbölümüne bir itirazı söz konusudur. Kadın işi olarak görülen ev işlerinin kadınların tek sorumluluğu olarak görülmesine ve kadınların özel alanda tutulup kamusal alandan dışlanmaları gerektiğine ilişkin fikre itiraz etmektedir.

Wollstonecraft kadınların erkeklerce değersizleştirilmesine de açık biçimde karşı çıkmaktadır. Lord Chesterfield'in “[k]işiliklerine zerre kadar aldırmadığım yirmi kadının kalbini fethetmeye çalıştım” sözleriyle örneklediği kadınlara önemsiz nitelikte ilgiler gösterilerek kadınların yozlaştırılmasına üzüldüğünü söyler (Wollstonecraft, 2012: s. 88). Erkeklerin kadın cinsini kollamayı ve kadınlara kibar bir ilgi göstermeyi erkekçe buluyor olmalarını, kendi üstünlüklerini pekiştirmelerinin bir aracı gibi gördüklerini iddia eder. Toplum içinde cinsiyetlere özgü davranışlar gibi bir ayırım güdülmeyeceğini görmek istediğini söyler. Bu ayrımların kadınlara atfedilen kişilik zayıflığının temelini oluşturduğu söyler. Kimi yeteneklerin ancak özel çabalar sonucu geliştiği bilinirken, kadınlarda bu yeteneklerin gelişmemesinin kadınların anlayış gücünün gelişiminin tamamıyla göz ardı edilmesinin temel sebebi olduğunu da anlatır (Wollstonecraft, 2012: s. 88-89). Wollstonecraft, toplum içinde cinsiyetlere özgü davranışlar derken, toplumsal cinsiyetin ilk tanımlarından birini yapıyordu ve ardından da aslında bir anlamda toplumsal cinsiyetlendirilme ile oluşan kadın ve erkek rollerine karşı çıkıyordu.

Mary Wollstonecraft, kadınlara yönelik ayrımcı fikirler öne süren çeşitli düşünürleri ve yazarları da eleştirmekten çekinmez. Örneğin Wollstonecraft, eserinin beşinci bölümünde, cinsiyet ayrımcılığı yapmakla eleştirdiği yazarları anlatır. Kadınları ‘acınası varlıklar’ olarak işleyen, onlara ‘horgörüyle’ yaklaşan yazarlar olarak nitelediği bu yazarların kadınlar konusundaki tutumunun yanlışlığını vurgular. Örneğin dönemin önemli düşünürlerinden olan Jean Jacques Rousseau'nun *Émile ou De l'éducation* (1762) adlı eserinde işlediği mevzular üzerine yazar ve Rousseau'nun

eserinden yaptığı çeşitli alıntılarla onun kadınlara ilişkin ötekileştirici fikirlerini açığa çıkarır ve bu fikirlerle tartışır, onlara karşı çıkışını ortaya koyar.

Gerçekten de Rousseau, eserinde kız çocuklarının eğitiminin oğlan çocuklarının eğitiminden nasıl farklı olması gerektiğini, kadınların doğaları gereği bağımlı oldukları, rasyonel olmadıkları gibi bir kabulle gerekçelendirmektedir. Rousseau'ya göre, erkekler konuşmak için bilgiye ihtiyaç duyarken, kadınlar hoşagidecek olanı söylemektedir (Rousseau, 2009: s. 227). Eğitim üzerine yazdığı bu eserde, Émile için eş olarak bir Sophie kurguluyordu Rousseau. Bu eserde ayrıca, Sophie'nin eğitiminden de bahsediyordu. Émile'in eğitiminin rasyonel, ona aklını kullanmayı öğreten bir eğitim olarak tasarlanmasına karşın, Rousseau'ya göre Sophie'nin alması gereken mâkul eğitim, onu evlilik yaşamına, eşliğe ve anneliğe hazırlayacak olan eğitimdi ve bu eğitim muhakkak ki Émile'inkinden daha farklı olacaktı. Rousseau'nun Sophie'nin kitap okumadığına, gözlemelerinin sınırlı hayat alanıyla oluşmuş olduğuna; en iyi yaptığı işlerin biçki, dikiş ve temizlik gibi işler olduğuna özellikle vurgu yapması (Rousseau, 2009: s. 230-231), ona Émile'e oranla nasıl da karşıt özellikler ve yetenekler atfettiğini göstermektedir. Rousseau'ya göre akıl, okumak ve geniş bir hayat alanına ilişkin gözlemler yapmak bir kadının değil bir erkeğin doğal yetenekleriydi.

Wollstonecraft da Rousseau'nun kadınlara biçtiği bu doğaya itiraz ediyordu ve kadınların erkekler kadar rasyonel varlıklar olduğunu ona yönelttiği cümleleriyle anlatıyordu. Rousseau'nun kadınların eğitiminin ilkelerini belirlerken gerekçelendirmesini onların mizacen 'tembellik' ile malûl olmalarıyla bağladığını ve bunu yaparken de iyi niyetli olmadığını, kurnazca bir yol benimsediğini söylemektedir (Wollstonecraft, 2012: s. 121).

Wollstonecraft Rousseau'nun kadınlara ilişkin fikirlerine itirazını; kadınlara ilişkin dönemde zikredilen olumsuz özelliklerin onların doğalarından kaynaklandığını değil, bu özellikleri yetiştirilme tarzlarının biçimlendirdiğini söyleyerek dile getirmiştir. Yani, Wollstonecraft bir anlamda kadın-erkek rollerinin biyolojik değil, toplumsal olduğunu anlatmaktadır. Toplumsal cinsiyet olarak adlandırılan kadın-erkek rollerinin, bu anlamda toplumsal tabuların yıkılmasıyla

ortadan kalkabileceğini savunmaktadır. Wollstonecraft eserinde kadınların dezavantajlı konumunu toplumsal olarak yaratıldığını açıklamıştır.

1.2. John Stuart Mill

John Stuart Mill olarak anılan bu başlıkta esasen, 19. yüzyıl feminist fikrinde yalnızca John Stuart Mill'in etkileri incelenmeyip, Mill'in bir evlilik yaptığı Harriet Taylor da bir anlamda anlatılmaktadır. Çünkü Mill'de feminist olan düşüncüyü okurken, aslında Taylor'ın fikirlerini de okuyoruz denilebilecektir. Mill yaşam öyküsünü yazdığı eseri olan *Autobiography* (Otobiyografi) (1873) adlı eserinde, Taylor'ın düşüncesine ve eserlerine katkısını anlatmıştır. Mill'in ifadeleriyle, Taylor'ın Mill üzerindeki etkisinin ve Taylor'ın katkılarının en belirgin biçimde görüldüğü kitaplarından ilki *Principles of Political Economy* (Ekonomi Politigin Esasları) (1848) isimli eserdir (Aktaran: Bock, 2004: s. 211). Ancak, bu etkinin en kuvvetli olduğu eserin ekonomi politik alanında olmasıyla birlikte Taylor, Mill'i yalnızca ekonomiye ve politikaya dair görüşlerinde etkilemekle kalmamış, Mill'in kadınlara ilişkin fikirlerinde de Taylor oldukça etkili olmuştur. Zaten Taylor da kadın hakları savunusu adına önemli eserler kaleme almıştır. Örneğin, Taylor'ın *Early Essays on Marriage and Divorce* (Evlilik ve Boşanma Üzerine İlk Denemeler) (1832) isimli eseri 19. yüzyılın en radikal önerlerini içermektedir. Kadınlar için tüm kamu kurum ve mesleklerinde tam bir sivil ve siyasî eşitlik ve evlilik-boşanma ile ilgili olarak da devletin müdahalesinin tamamen kaldırılmasını önermektedir. Taylor'ın eserindeki anlayışın bugüne göre bile radikal olduğu iddia edilmektedir (Donovan, 2014: s. 60). Yâni, Taylor da bir kadın hakları savunucusudur ve bu anlamda Mill'i etkilemiştir denilebilecektir.²⁵

Mill tarafından, 1867 yılında Avam Kamarasında seslendirdiği aktarılacak olan ve temelde onun kadınların temsilinin ve aynı zamanda onlara seçme hakkı verilmesinin gerekliliği ve önemi üzerinde duran görüşler, onun fikirlerini açıkça ve anlaşılır bir biçimde ortaya dökmektedir. Mill'in ifadeleri şöyledir: “Kadınların çıkarlarının güya babaları, kocaları ve erkek kardeşleri tarafından korunduğu, onların

²⁵ Harriet Taylor'ın *The Subjection of Women* isimli eserindeki etkisine dair bkz. MacKinnon, 2003: s. 61-62.

kadınlarla aynı çıkarlara sahip olduğu, hatta onların kadınlar için neyin iyi olduğunu kadınlardan daha iyi bilmekle kalmayıp kadınlara onların kendilerine bakabileceğinden daha iyi baktıkları iddia ediliyor. Beyler, temsil edilmeyen tüm sınıflar için tastamam bunlar söylenir. (...) Böyle bakıldığında, işveren ile işçinin çıkarları da ortak değil midir? (...) Ama bu meclise, her yıl erkek vasileri tarafından öldüresiye dövülen, öldüresiye tekmelenen, üzerlerinde öldüresiye tepinilen kadın sayısına ilişkin bir rapor sunulması gerekir. (...) Beyler, kadınların çıkarlarının onlara oy hakkı verilmemesi halinde zedelenmeyeceği kararı alınmadan önce şunun sorulması gerekir: kadınların gerçekten de şikâyet edecekleri bir durum yok mudur?” (Aktaran: Bock, 2004: s. 162)

The Subjection of Women isimli eserinde Mill, döneminde kadın hakları konusunda, o ana dek erkekler tarafından söylenmeyen kadın özgürlüğü açısından çok önemli ve özgürleştirici bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu eser liberal feminist düşünce içinde “en zorlayıcı, en halden anlayan, en ustalıkla, en duyarlı, en tutarlı, en uygun, en karmaşık, en mükemmel bildiri olma özelliği” ile ifade edilmektedir (MacKinnon, 2003: s. 61). Öyle ki onu eleştiren birisi bunun için, *Saturday Review*'da bir yazı yayımlayıp, “[a]tın üzerine iki kişi binmişse, birinin arkada oturması gerekir” demiştir (Bock, 2004: s. 101). Mill'in kadınların özgürleşmesine ilişkin savunusu böyle bir tepkiyle karşılaşmıştır. Anlaşılan eleştiren kişi kadın ve erkeğin yanyana oturmasının mümkün olamayacağını bu metâforla açıklayarak, Mill'in ‘fazla’ eşitlikçi olduğunu iddia etmektedir. Mill'in *The Subjection of Women* adlı eserindeki üslubu ve mantığının öyle açık olduğu söylenmektedir ki, eserin bugün dahi herhangi bir karşıtığa yer bırakmadığı ifade edilmektedir (Day, 2009: s. 1). Ayrıca eserin kadınların durumunu tanıtmada ve cinsiyet eşitliğinin bir siyasî hareket olarak anlaşılmasının sağlanmasında eşsiz olarak varlığını sürdürdüğü iddia edilmektedir (Ruiz, 2005: s. 84).

Mill *The Subjection of Women* isimli eserini temelde, kadınların doğasının onların ikincil oluşunun gerekçesi olduğu; kadınların doğayla uyumlu olarak bağımlı oldukları dolayısıyla da erkeklere bağımlı olmak zorunda oldukları fikrine karşı çıkmak üzere kaleme almıştır. Hatta Mill, erkeklere; eğer siyaset ya da sosyal yaşam kadınların doğasına aykırıysa, bu durumda kadınlara özgürlük verildiğinde zaten

doğalarına aykırı olan bu tavırları gerçekleştirmeleri doğal olarak mümkün olmayacağından o halde onlara doğalarıyla birlikte özgürce hareket etme hakkı verilmesinde korkulacak bir şey olmadığını söylemektedir. Bu yolla ironik bir dille kadınların erkeklerce baskı altında tutuluşunu eleştirmektedir (Bennet, 2015: s. 15). Eserin konusu temelde, cinsiyet eşitsizliğinin, bir başka ifade ile hukuki olarak bir cinsiyetin diğeri üzerindeki tahakkümünün, yani erkeklerin kadınlar üzerindeki hakimiyetinin yanlış olduğunu açıklamak üzere oluşturulmuştur. Mill 1869 yılında, ismiyle birlikte yayımlamakta bir çekince görmediği kadın özgürlüğüne ilişkin bu eseri söz konusu içeriğiyle, Mill'in de kadın haklarından ve cinsiyet eşitliğinden en keskin biçimde söz eden ilk erkek düşünür olma özelliğini pekiştirmektedir. Onun kadınlara ilişkin özgürlükçü ve erkeklerle eşit haklara sahip olmaları inancını aktardığı bu eser de kadın hareketi tarihinin önemli belgelerinden biri olarak yer edinmiştir.

Ayrıca Mill, eserde durumunu kölelikle de kıyaslar. Mill, Hristiyan Avrupa'da erkek cinsiyetinin köleliğinin ilga edilmiş olmasına rağmen, kadın cinsiyetinin köleliğinin ortadan kalkmadığını, daha farklı bir forma evrildiğini, kadınların özgürlük durumunun yeni bir tür bağımlılık olduğunu bunun da köleliğe benzediğini söyleyerek anlatmaktadır. Mill'e göre kadınların bu bağımlılık durumu, orijinal ya da yeni değildir, bu bir çeşit 'kendine özgü' kölelik durumudur. Üstelik de kadınların bağımlılığına ve boyun eğdirilişine ilişkin bu özel kölelik durumu, aslında adalet dışılığı bağlamında insanlığı ilgilendiren bir olgudur. Kadınların boyun eğdirilişi korkunç kökeninden uzaklaşmış değildir Mill'e göre. Ayrıca bu durum, medeniyetin gelişmesiyle ve insanlığın (ya da 'erkek insan'lığın diyebiliriz, Mill 'mankind' terimini kullanmıştır burada) ahlâki duygularının gösterdiği gelişimle çelişkili olduğunu anlatır (Bennet, 2015: s. 4).

Doğal olanın ne olduğunu ise ayrıca bir başlıkta tartışmaya açar Mill, kadınların sahip olamadıkları hakların zaten onların doğalarına uygun olmadığı yönündeki fikri ise reddeder. Kadınların 'doğal olarak' erkeklerden farklı olduğu, farklı yetenekleri ve eğilimleri oldukları fikri kadınların özgürleşmesi yönünde önemli engellerden birisiydi. Çünkü 'kadın doğası' gereği, kadınlar eve ve aileye daha uygun, erkekler ise kamusal yaşama daha uygun kabul ediliyordu. Mill'e göre

bu doğal bir gerçeklik değil, kültürel bir kurguydu. Aristoteles'in, insanların doğalarının farklı olduğu yönündeki görüşünü aktarır. Şöyle ki; Mill, Aristoteles'in özgür doğalar ve köle doğalar fikri ile açıkladığı Greklerin doğaları gereği özgür olduğu; oysa Trakianlar ve Asyatiklerin doğalarının onları köle yaptığı görüşlerini anlatır. Ayrıca monarşi yanlılarının da monarşinin tek doğal hükümet biçimi olduklarını iddia etmelerini örnek verir. Bu örneklerle Mill'in anlatmak istediği, 'doğal' olduğu iddia edilen durumun, aslında kültürel olduğu ve kültürel olguların da insanların, kültürel olan bu tutumun aksini doğaya aykırı görmelerine sebep olduğudur. Ardından Mill, kadınların baskı altında tutuluşunun ise evrensel bir kültürel norm olduğunu söyler, bu sebeple de bu tutuma herhangi bir karşı çıkışın doğal olmamakla, doğaya aykırılıkla itham edildiğini söyler (Bennett, 2015: s. 7-8).

Bir düşünür olarak, eserlerinde kadın sorununa değinişi; kadın sorununu ele alış biçimi ve kadınlara oy hakkı hareketindeki aktivizmi John Stuart Mill'i kadın hakları hareketinin öncü düşünür ve aktivistlerinden biri yapmaktadır.

1.3. Diğer Öncülere Örnekler

Bu başlık altında liberal feminizmin farklı temsilcileri olarak kısaca; Hedwig Dohm, Fransız Devrimine katılmış ve bu devrime öncülük etmiş kadınlardan biri olan Theroigne De Mericourt ve Sylvia Pankhurst kadın haklarına dair düşünceleri ve mücadeleleri ele alınacaktır. Pankhurst'ün liberal feminizm içerisinde anılması bir kısım sıkıntıları taşıdığı kabul edilmelidir. Ancak, burjuva kökenden gelmesi, yaşamının seyri içerisinde görüş değişiklikleri yaşayarak kendisine bir dönem sosyalist demiş olmasına rağmen mücadelesinin niteliksel bakımdan 19. yüzyıl özelinde liberal feminizme dâhil edilebilecek yönleri de bulunmaktadır. Örneğin Pankhurst'ün öncü olduğu kadınlara oy hakkı hareketi, işçi kadınlarca da oy hakkının talep edilmiş olması gerçekliğiyle birlikte temelde liberal feminizm içerisinde yer alan bir harekettir. Bu sebeple Pankhurst de bu çalışmada kadın özgürleşmesinin işçi kadınlar için yürütülen mücadelenin konumlandığı yerden çok liberal feminizm içerisinde ele alınmıştır.

1.3.1. Théroigne de Méricourt

Fransız Devrimi'nde öncü kadınlardan birisi olan Méricourt (doğum adı: Anna Josephine Theroigne) İngiltere'de varlıklı koşullarının ona sağladığı müreffeh bir yaşam sürüyorken Fransa'daki olaylardan haberdar olduğunda Paris'e gelmiştir. Méricourt, hiçbir zaman eş ya da anne olmamıştır. Asi ruhlu, heyecanlı, değişime ve devrimin gücüne inanan bir demokrasi savucusudur aynı zamanda. Fransız Devriminde hem kadın haklarını savunmuş hem de devrimin cinsiyet odaklı olmayan yönünde de oldukça aktif bir şekilde mücadele yürütmüştür. Méricourt, bütün devrimci partilerin temsilcilerinin katıldığı kulüpler kuruyordu. Méricourt ve Devrimciler kulüplerde devrimde gerçekleşen olayları tartışıyorlardı. Devrimin öznelerinden Robespierre, Danton, Desmoulins, Mirabeau, Chenier, Sieyes, Straganov, Saint Johns ve başka bir sürü politikacı devrim sabahında Méricourt'un dairesini ziyaret etmiştir. Méricourt devrim günü Bastille köprüsünde kılıcıyla kendisine yol açarak kaleye hücum etmiştir. Bu sırada kalabalık da onu hayranlıkla alkışlamıştır (Serebryakova, 1998: s. 20). Bu olaydan birkaç gün sonra ise, Versailles'a kraldan taleplerini almaya gitmiştir. Şöyle ki, bir ordu kentin varoşlarından Versailles'a doğru hareket etmişti. Méricourt öncülüğündeki kadınlar erkeklere de çağrılar yapıyordu. O fakir varoşları, açları monarşiye başkaldırmak için ateşli konuşmalarıyla örgütlüyordu. Kitleleri harekete geçirmekte o kadar etkiliydi ki Kral XVI. Louis ve kralcılar arasında korku ve nefret uyandırmıştı. Krala yakın gazeteler ve yayınlar Theroigne ile ilgili haberler yapıyor, sevgilileriyle yaşadığı cinsellik dolayısıyla onu ahlâksızlıkla suçluyorlardı. Méricourt baskılardan kurtulabilmek için, doğduğu köy olan Marcourt'a gitmek zorunda kalmıştı. Ancak orada a aktivist kişiliği baş gösterecekti ve kısa bir süre sonra Marcourt'lularla Paris'in devrim şarkılarını söylemeye başlamıştı (Serebryakova, 1998: s. 21-22).

Ayrıca Méricourt, Palais Royal'de, Tuileries'de, varoşlarda yaşayan kadınların arasında ve kulübün kürsüsünde erkeklerle eşitliğin devrimin sloganlarından biri olarak, lafta değil, her gün devam eden politik yaşamda, bilimde ve işte gerçekleşmesi gerektiğini hazırlanmadan, gelişigüzel yaptığı konuşmalarda dile getiriyor ve onu dinleyeleri çok etkiliyordu (Serebryakova, 1998: s. 24). Méricourt, Saint Antoine varoşlarında bir kadın kulübü de kurmuştu. Kadınlar

haftada üç kez akşamları bu kulüpte toplanıp, kitap okuyor, tartışıyor ve toplumsal işlerle meşgul oluyorlardı. Bu durum da erkeklerde büyük bir memnuniyetsizlik oluşturmuştu. Hatta Jakobener kulübünde kadınlar kulübünün kapatılması tartışılmıştı (Serebryakova, 1998: s. 25) Mericourt Fransız İhtilâlindeki öncü rolünün ve çabalarının bedelini çok zarar görerek ödemiştir. İhtilalciler arasındaki ayrışmada Mericourt ile karşı safta yer alanlarca şiddete mâruz bırakılmıştı. Yaşadığı bu ağır fiziksel şiddet dolayısıyla da ruhsal bir hastalık geçirip bir süre sonra da akıl sağlığını tümüyle yitirmiştir (Serebryakova, 1998: s. 29-29; Cliff, 1984: s. 26).

1.3.2. Sylvia Pankhurst

Sylvia Pankhurst'ten bahsederken onun kendisini sosyalist feminist olarak kimliklendirdiğini en başta söylemek gerekmektedir (Marcus, 2010: s. 6). Bu çalışmada liberal feminizm başlığında ele alınmasının temel sebebi, onun mücadelesinin beyaz bir kadın olarak anti-ırkçılık, anti-faşizm gibi bir boyutu bulunması ve işçi kadınların yaşadığı sorunları yine sosyo-kültürel var oluşu dolayısıyla aslında deneyimlememiş olmasıdır. Bu sebeple Pankhurst'ün işçilerle ilgili olan söylemleri ve mücadelesine bu başlık altında değinilmeyip, mücadelesinin onun beyaz ve orta sınıf kültürüne içkin olan kısmı üzerinde durulacaktır. Sylvia Pankhurst'un oğlu Richard Pankhurst annesi için yazılmış bir kitaba hazırladığı önsözde annesinin politik duruşunun en önemli yönünü anti-faşizm olarak tanımlıyordu. Çünkü Sylvia Pankhurst'e göre faşizm yalnızca vatandaş haklarının çiğnenmesi değil kadın haklarının da çiğnenmesiydi (Davis, 2006: s. 10). Annesi Emmeline Pankhurst ve ablası Christabel Pankhurst ile birlikte kuruculuğunda yer aldığı ve bir süre de aktif siyaset yürüttüğü kadınlara oy hakkı savunucusu WSPU isimli örgüt Birinci Dünya Savaşı ortaya çıktığında savaşa destek vermiştir. Örgüt süfrajyet faaliyetlerden uzaklaşarak Women's Party ismini alarak kadınlar için zorunlu askerlik talep edip aşırı milliyetçi ve sağcı bir çizgiye yönelmiştir (Davis, 2006: s. 77). Oysa Sylvia Pankhurst savaş karşıtı bir tutum içindeydi. Annesi ve ablasının savaşa destek veren tutumunu öğrendiğinde o kadar üzümüştür ki, ağladığını anlatmıştır (Davis, 2006: s. 78).

Pankhurst'ün ırkçılık karşıtı tutumu, kadınların oy hakkı konusunda bir konuşma yapmak için Birleşik Devletler'e gittiğinde bölgenin çok kültürlü yapısıyla kendisini gösterecekti. Sylvia Arkansas'taki Kızılderili Üniversitesi'nde ve Tennessee'deki Siyah Üniversitesi'nde dinleyicilere oy hakkı konusunda bir konuşma yapmıştır. Dönemde (1912 yılıydı) yayım yapan gazeteler onun bu tavrını protesto ettiler. Beyaz bir kadın için diğer ırklar lehine böyle bir tutum alışlageldik değildi (Davis, 2006: s. 139). Pankhurst'ün farklı ırklara karşı empatik yaklaşımı ve savaş karşıtı tutumu, onu dönemin diğer Britanyalı oy hakkı savunucusu kadınlarda ayırmaktadır. Çünkü süfrajet hareketin destekçileri, Birinci Dünya Savaşı'nda WSPU'nun da yadsınılamayacak etkisiyle savaş destekçisi bir hâl almışlardı. Ancak ırkçılığı keskin bir biçimde reddedişi ve Britanya'nın da ırkçı politikalarını eleştirmesi Pankhurst'ü dönemi için 'radikal demokrasi' taleplerinde bulunan bir figür hâline getirmiştir.

1.3.3. Hedwig Dohm

Hedwig Dohm, 1831 yılında Berlin'de evlilik dışı bir çocuk olarak dünyaya gelmiştir. Onun çocukluk ve gençlik yılları da 19. yüzyılın otuzlu ve kırklı yılları olarak hem 1848 Devrimi'ni hazırlayan bir süreç hem de Fransız Devrimi'nin özgürlükçü düşüncelerinin sanatçı ve aydın çevrelerde düşünölmeye başladığı bir dönemdir (Brandt, 1992: s. 7-8). Dohm makale ve kitaplardan oluşan yedi eser yayımlamıştır. Dohm'un çalışmaları Protestan Papazların Kadınlar Hakkında Düşündükleri ve Ev İdaresinde Civitlik dışında: *Die wissenschaftliche Emancipation der Frauen* (1874), *Der Frauen Natur und Recht. Zur Frauenfrage. Zwei Abhandlungen über Eigenschaften und Stimmrecht der Frauen* (1874), *Die Antifeministen. Ein Buch der Verteidigung* (1902), *Die Mütter. Ein Beitrag zur Erziehungsfrage* (1903), *Der Missbrauch des Todes* (1915), isimli eserlerdir. Çalışmaların tamamı kadınların sorunlarına özgü ve o dönemde dillendirilemeyen ve kimi yönleriyle bugün için bile radikal bi biçimde kadınlara özgürlük talep eden eserlerdir.

Dohm *Was die Pastoren von den Frauen denken* (Protestan Papazların Kadınlar Hakkında Düşündükleri) (1872) isimli ilk eserinden bir yıl sonra *Der*

Jesuitismus im Hausstande (Ev İdaresinde Cizvitlik) isimli kitabını yayımlamıştır. Bu kitapta 1870'lerin burjuva kadınının teknolojik değişikliklerle birlikte rahatladığını ve rahatlığın keyfini çıkardığını anlatmıştır. Ona göre dikiş makinası, kibrit, su tesisatları, havagazı ışığı evdeki işleri büyük oranda kolaylaştırmıştı. Ev artık günlük yaşam için gereksinim duyulan malın üretim yeri değildi, bu üretim fabrikalarda yapılıyordu. Dohm'a göre üretim araçlarındaki dönüşüm de aslında kadının rolünü kesin olarak değiştirmişti. Bununla birlikte, burjuva kadınlarına başka bir iş olanağı, örneğin eğitim veya meslek şansı vermek yerine, ev kadınlığı işi ideal olarak sunuluyordu. Bir kadının yaşamının salt eşine, ev işlerine, çocuklarına ait olması en yüksek erdem olarak normlaştırılıyordu. Hedwig Dohm'un tüm bunlara açık bir itirazı vardı. Kadınları tüm zincilerinden kurtarmak istiyordu. Ona göre kadınlara özgü meslek yoktu, yalnızca insana özgü genel ve bireysel meslek vardı (Brandt, 1992: s. 44-45).

Dohm, kadın mücadelesinin tarihinde daha az bilinmesine rağmen kadınların özgürleşmesine ilişkin gerçekten de yukarıda da belirtildiği gibi oldukça önemli yayımlar yapmış, taleplerde bulunmuş bir kadındır. Örneğin kadınların doğal olarak erkeklerden daha yeteneksiz olduğunu iddia eden bir başpiskopoza karşı çıkıyor ve “[s]iz bay başpiskopoz, kesinlikle birinci sınıf bir anatomsunuz. Şimdi bir okulda, alışılmış bir kız okulu örneğinde yetiştiğinizi gözünüzün önüne getirin. Daha onaltı yaşına bile gelmeden, sizi bu okuldan el çektirselere; dikiş masasına oturtsalar; ütü tahtasının arkasına koysalar ve mutfağa sürseler bay başpiskopoz gerçekten inanıyor musunuz, anatomik dehanız nasıl ve nasıl başgösterecekti[?]” diyordu. Alıntılanan cümleleriyle ifade edildiği gibi kadınlar ve erkekler arasında yetenek farkı olarak ifade edilenin aslında toplumsal koşullarca belirlenen bir durum olduğunu başpiskopoza karşı çıkışıyla anlatmıştır (Brandt, 1992: s. 48). Bu noktada Dohm'un itirazını gerekçelendirmesi ve itirazının içeriği oldukça önemlidir. Çünkü Dohm, kadınların erkeklerle farkını doğaya dayandırarak açıklayan fikirlere aldırış etmemekteydi. Bu onun yaşadığı dönem için dillendirilmesi oldukça sıradışı bir iddiaydı. Örneğin Dohm'un da aktardığı dönemde yaşamış bir erkeğin ifadesi ile: kadın ve erkek arasındaki farklılık kafa ile kalp arasındaki farklılıkla betimlenerek açıklanıyordu. O erkeğe göre kadının duygu, yumuşaklık, uysallık ve sessizlik gibi 'doğal' özellikleri, erkekte ise karakter güçlülüğü ve enerji olarak beliriyordu.

Kadınların evlilikte erkeğe bağımlılığının doğanın bir gereği olduğunu söylüyordu. Oysa Hedwig Dohm, Heike Brandt'ın ifadesiyle öğrenim görmüş erkeklerden çok daha üstün birisiydi. Dohm, gözlemlerini mantıksal bir tutarlılıkla birleştirerek iddialara özgüvenle cevap veriyordu. Ona göre açıkça tüm avantajlar erkekler lehineydi. Bu avantajlı durumun erkeklerle sağladığı güçle erkekler kadınların toplumsal yönden sınırlandırılmışlığını haklılaştırmaya çalışıyorlardı (Brandt, 1992: s. 42).

Dohm kadınların evlilik kurumunda kocalarıyla eşitliğini savunmuştur. Bunun ön koşulu olarak kadınların ekonomik bağımsızlığını istiyordu. Aynı zamanda kadınların erkeklerle eşit bir eğitim almasının da onları evlilikte özgürleştireceğini söylüyordu. Çünkü Dohm'a göre kadının varlığının amacı kendisi olmalıydı, erkek değil. Ona göre insanlığın özgürlüğü ancak son kölenin boyunduruk altından kurtulduğu; yani erkeklerin eğitim ve meslek konularındaki ayrıcalıklı haklarının kalktığı ve bu haklar kadınlara da eşit biçimde tanındığı zaman mümkün olabilecekti. Dohm, bunu insanlığın asıl öyküsünün böyle başlayacağını söyleyerek dillendirmiştir (Brandt, 1992: s. 43).

2. 19. YÜZYIL SOSYALİST DÜŞÜNCESİNDE KADIN SORUNU

Karl Marx ve Friedrich Engels ise sosyalizme yön veren, 19. yüzyılın çok önemli iki düşünürüdür. Her iki düşünürün eserlerinde ve eylemlerinde kadın sorununa değinip değinmedikleri, kadın sorununa bakışları çokça tartışılmıştır. Bu sebeple iki düşünür, sosyalist düşüncede kadınların konumları bağlamında önemlidir. Marx ve Engels'in daha ayrıntılı olarak incelendiği başlık altında da düşünürlerin kadın sorunu konusundaki tutumları ve çeşitli feministlerce tutumlarına getirilen eleştiriler inceleme konusu yapılacaktır.

19. yüzyılın en önemli ideolojilerinden biri olan sosyalizm, bu yüzyıldaki önemli kadın sosyalistlerin bakış açısından, işçi kadınların konumlarının belirginleştirilmesi anlamında tartışılmıştır. 19. yüzyılın hem kadın hakları mücadelesi hem de sosyalist fikir anlamında öne çıkan iki kadın düşünür ve aktivisti

Flora Tristan ve Clara Zetkin bu bölümde daha ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılacaktır. Tristan, işçilerin sorunlarını gündeme getirmekle birlikte, işçi kadınların sorunlarına da özellikle değinmiştir. Zetkin'in 19. yüzyılın en önemli sosyalist şahsiyetlerinden biri ve yaşadığı yüzyıllarda Marksizm'in de inancı, davaya ömrünü adanmış eylemcisi, düşünürü ve yazarı olduğu ifade edilmektedir (Foner, 2012: s. 7) Bu sebeple de Zetkin gerçekten de 19. yüzyılın sosyalist düşüncesinde kadın sorunu incelenirken önemli bir yerde bulunmaktadır.

2.1. Flora Tristan

Flora Tristan Perulu bir babanın ve Fransız bir annenin evlilik dışı ilişkilerinden çocuğu olarak dünyaya geldi. Flora dört yaşındayken babasını kaybetti ve babasının vefatı üzerine yasal bir evlilikleri olmadığı için Flora'nın annesi babasının servetinden faydalanamadı. Flora da evlilik dışı bir çocuk olduğu için babasının mirasından faydalanamadı, bu durum aynı zamanda Flora'nın çocukluğunun fakirlik içinde geçmesine sebep olmuştur. 17 yaşına geldiğinde, genç bir kadınken daha sonra evleneceği erkek olan bir atölye sahibi Andre Chazal'ın yanında işçi olarak çalışmaya başlar. Ancak, Flora Tristan'ın Andre Chazal ile yaptığı bu evlilik de onun hayatında trajik bir hikâyeye sahne olacaktır. Chazal karısına karşı zorbaca davranan, onu fuhşa zorlayan ve ona şiddet uygulayan despot bir erkektir. Flora üçüncü çocuğuna hamileyken kocasının yanından kaçarak annesinin evine yerleşir (Saygılıgil, 1999: s. 25).

Flora Tristan'ın asi kişiliğini bu olay özelinde okuyabiliriz. Fransa da yürürlükte olan 1792 tarihli yasa boşanmak için üç neden öngörüyordu, nedenlerden biri de şiddet kullanmaydı. Yasal olarak tanınan boşanma ise fiilen kadınlar açısından hiç de kolay değildi, işte Flora Tristan'ın kendisine 'parya' lakabını takmasına sebep olacak hikâyelerinden birisi de buydu. Kocasını bırakıp çocuklarını da yanına alan bir kadındı o. Ardından da yine bir hukuk mücadelesi vererek, Chazal'ın Flora'dan velayetini aldığı bir kızını babasının cinsel tacizi dolayısıyla yeniden yanına almayı başaracaktı. Flora'nın aileye ilişkin tüm bu yaşadıkları, onun aile kurumuna yönelik ciddi eleştiriler getirmesine olanak sağlamıştır. Flora evliliği kadınlar için bir çeşit kölelik düzeni olarak görmüş, hatta kadının evlilikteki

durumunu köleliliğin köleliği olarak yorumlamıştır (Çağlayan, 2010: s. 16). Fransız Devrimi'nin neticesinde verilmiş pek çok hakkın, sonrasında bir kez daha yitirildiği ve kadınlar için hukukun daha da ayrımcı ve eşitsiz olduğu bir dönemde Flora Tristan'ın, yasal olarak kocanın karısından sorumlu olduğu; kadının velisi olduğu ve buna karşılık kadının da kocaya itaat borcu olduğu düzeni yâni bu evlilik kurumunu sorgulaması, kadın hareketine ilişkin özgürlükçü düşüncesiyle şekillenmiştir. Bu tutumları onu kadın mücadelesinde önemli bir yere oturtmaktadır.

Çamaşırcı kadınları gördüğünde Flora Tristan'ın söylediği şu cümle onun feminist mücadelesinin bir özeti gibi okunabilir: “Kız kardeşlerim sizleri kurtaracağıma söz veriyorum. Kadınlar da kendi 1789'larını yapmalı, kendi sınıflarını oluşturmalarıdır” (Saygılıgil, 1999: s. 25) Flora Tristan'ın sosyalist feminizme ilişkin, kadınların kurtuluşunun işçi sınıfının kurtuluş mücadelesiyle birlikte yürütülecek bir kadın kurtuluş mücadelesiyle gerçekleşeceğini söylediği ideolojik temellendirmesi, onu sosyalist feminizmin temsilcilerinden yapar. Ancak Flora Tristan için kadın sorunu öylesine önemlidir ki, kadın mücadelesinden bağımsız yürütülecek bir sınıf mücadelesinin neticesinde kadınlara özgürlük gelmeyeceğini düşünen Tristan için kadın “bir proleterin proleteridir”. Dolayısıyla işçi sınıfı erkeklerinin kadınlara karşı tutumunu da eleştirmiş ve hatta bu konuda onlara çağrılar yapmıştır. Tristan, burjuvaziye göre işçi sınıfının ve kadınların aynı görüldüğünü söylemiştir. Bu sebeple de ona göre, kadınların hak talepleriyle proleteryanın hak talepleri bir arada savunulmalıydı. Hatta, Tristan bu taleplerin birlikte savunulabilmesi için bir “işçi birliği” kurulmasını savunmuştur (Tekeli, 1982: s. 74). Tristan fikirleriyle ve eylemleriyle sosyalist mücadelede gerçekten de etkili olmuş bir kadındır. Arkadaşı, Pauline Roland ile birlikte çıkardığı, 1832-1834 yılları arasında basımı yapılan *La Femme Libre* isimli gazete de Tristan'ın kadın mücadelesindeki entelektüel etkinliğine örnek olarak gösterilebilir. Aktivist kişiliğiyle de, 1840 yılından itibaren Fransız Devrimi'nden ilham alarak kadın kulüplerinin kurulmasını teşvik etmiştir (Tekeli, 1982: s. 74).

Marx ve Engels'in de Tristan'ın fikirlerinden ve eserlerinden etkilendiğini ve yararlandığını biliyoruz. Engels Flora Tristan'a atıflarında ondan ütöpik sosyalist olarak söz eder. Flora Tristan ütöpik bir sosyalist olan Jean-Baptiste Joseph

Fourer'den ve Claude Henri de Saint Simon'un sosyalist fikirlerinden; Robert Owen'un sosyal reform felsefesinden oldukça etkilenmiş olsa da kendisini: "Ben ne Fourerci ne Saint Simoncu ne de Owen'cıyım" diyerek tanımlamıştır. (Saygılıgil, 1999: s. 25) Gerçekten Flora Tristan çeşitli düşünür ve siyasetçilerden etkilenmiş olsa da kendine özgü bir siyaset fikri ve kadın özgürlüğü nosyonu üretmiş ve bunu uygulamaya çalışmıştır. Flora Tristan'ın kısa ama çarpıcı hayat öyküsü onun bu özgün siyasal duruşu üzerinde de oldukça etkili olmuştur. Onun yaşamından ve bununla birlikte yaşamının ürettiği siyaset felsefesine olan etkisinden söz etmek yerinde olacaktır.

Why I Mention Women isimli makalesinde, Tristan işçilere (erkek işçiler) kardeşlerim diye seslenir, onların mücadelesine yürekten bağlılığını anlatır bununla birlikte onlara kadınların mevcut durumlarının eşitsiz ve adaletsiz olduğu ve bunun değiştirilmesi yönünde çaba sarfetmeleri gerektiği yönünde çağrılar yapar. Flora Tristan'ın gerekçelendirmeleri feminist diskurun önemli belgelerindedir. O kadınların insanlığın yarısı olarak, niçin o ana dek toplumsal olarak hiç olarak görüldüklerini, toplumsal olarak sayılmadıklarını sorgular. Ayrıca işçi sınıfının hayatında kadınların her şey demek olduklarını söyleyerek, kadınlar olmasa aslında hiçbir şeyin yürümeyeceğini ifade eder. Kadınlarla ilgili söylenen bir sözü alıntılar: "evi yapan da yapmayan da kadındır" ve bu sözün de kadınların aslında ne kadar üretken olduklarının bir göstergesi olduğunu söyler. Bu birincil önemdeki konularına rağmen, işçi kadınların yetersiz ya da hiç sahip olmadıkları eğitim hakkından, felsefî ve ahlâki gelişim imkânlarının yetersizliğinden ve siyasal mücadelelerindeki işlevselliklerinin önünün açılmamasından bahsederek, kadınlar aleyhine olan bu haksız durumdan rahatsızlığını dile getirir (Beik ve Beik: 1993: s. 112-113).

2.2. Clara Zetkin

Clara Zetkin 1857 yılındaki doğumundan 1933 yılındaki ölümüne kadar gerçekleştirdiği eylemleri ve ürettiği fikirleriyle, hem Alman sosyalizminin hem de enternasyonal sosyalizmin çok önemli bir figürü olarak görülmektedir. 1907 yılında Sosyalist Kadın Enternasyonel'in sekreteri olmuştur. 1917 yılına kadar da Alman

Sosyal Demokrat Partisi'nin kadın dergisi olan *Die Gleichheit*²⁶'ın editörü olmuştur (Grass, 2010: s. 3). Zetkin kapitalist toplumda kadınların konumuna ilişkin açıklamalar yapan öncü bir kuramcıdır. Aynı zamanda kadınların ezilmesinin kurumsallaştırılmasını ve erkek üstünlüğü ideolojisinin yarattığı toplum düzenini de aydınlatmayı ve ifşâ etmeyi amaçlayan bir stratejisttir (Davis, 2012: s. 11).

Die Gleichheit'da yayımlanan bir makalesiyle Zetkin, proleter kadınlar için bir yol haritası çizerek, Marx'ın fikirleriyle de bu yol haritasının alt yapısını oluşturmaya çalışmıştır. Makalesinde Zetkin, Marx'ın tarihsel materyalizm anlayışının kadın haklarının anlaşılmasında ve gerçekleştirilmesinde kritik öneme sahip olduğunu söylemektedir. O kadar ki, Zetkin'e göre kadın sorununu yalnızca materyalist tarih anlayışıyla kavramak ve anlamlandırmak mümkündür (Foner, 2012: s. 128). Çünkü ona göre materyalist tarih anlayışıyla birlikte, ahlâki hükümlere ya da tanrının buyruğuna dayandığı için kadının ailedeki ve toplumdaki konumunun tarih üstü olduğu, yâni hiçbir zaman değişmeyeceği ya da değişmeyeceğine ilişkin batıl inançlar un ufak edilmiştir (Foner, 2012: s. 128-129). Aynı makalede Zetkin, burjuvazinin hem kadın meselesine bakışını hem de Marksist yöntemle kadın sorununun ele alınış biçiminin burjuvazi tarafından anlaşılamayışını anlatır. Zetkin, Marx'ın *Das Kapital* (1867) isimli eserinde ve Engels'in *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* isimli eserinde ve her iki düşünürün de *Komünist Manifesto*'sunda, ailenin anakronistik yapısını çözümlediğini söyler (Foner, 2012: s. 130). Onların aileyi dönüştürmek istedikleri şekliyle de kadın özgürlüğünün gerçekten sağlanacağını açıklar (Foner, 2012: s. 131-132). Zetkin, Marx'ın, üretim araçlarının dönüşümüyle artık ailenin kaçınılmaz bir dönüşüme başladığı iddiasını şu alıntıyla açıklamaktadır: “Eski aile bağ ve ilişkilerinin kapitalist sistem altında uğradığı çözümlenme ne derece korkunç ve iğrenç görünürse görünsün, modern sanayi, kadınları, gençleri ve her iki cinsten çocukları, aile çevresinin dışına çekip kendilerine toplumsal üretim süreçlerinde önemli roller vermek suretiyle, ailenin ve cinsler arası ilişkisinin daha yüksek bir şekli için yeni ekonomik temeli yaratır” (Foner, 2012: s. 131).

²⁶ Dergi, Almanca eşitlik anlamına gelen Die Gleichheit ismiyle, Almanya'da 1890-1925 yılları arasında yayımlanmış ve proleter kadınları konu edinmiştir. Clara Zetkin ise dergiye 1892-1917 yılları arasında editörlük yapmıştır.

Zetkin, Marx'ın işçi sınıfına ilişkin çözümlenmeleriyle, burjuva kadın hareketinin işçi kadınlarla bir kadın dayanışması kurabileceğini öngören 'kızkardeşlik' kavramının da tarihsel materyalizm ile çürütüldüğünü, Marx'ın "burjuva ve proleter kadın hareketini ortasından bölen bir kılıcı kalıba döktüğünü ve işçi kadınlara onu kullanmayı öğrettiğini" söyler (Foner, 2012: s. 133). Bu noktada Zetkin'in burjuva, liberal kadın hareketiyle olan mesafesi de okunabilmektedir.

Burjuvazinin Marx'ın ve tarihsel materyalizm idealinin, kadınlara ilişkin; üretim araçlarının ortaklaşa kullanımıyla birlikte, her şeyin ortak kullanımının kadınların da ortak kullanılmasına yol açacağı sonucuna varmasını, aslında sosyalist hareketin değil burjuvazinin kadınlara bakışıyla ilgili olduğunu anlatır. Zetkin Komünist Manifesto'dan tam da şu alıntıyı yapar: "Burjuva, karısını basit bir üretim aracı olarak görür. Üretim araçlarının ortaklaşa kullanılacağını duyunca da pek doğal olarak her şeyin ortak olmasının, kadınların da ortak olmasına yol açacağından başka bir sonuca varamaz." Oysa Zetkin'e göre Marx "[g]erçek amacın kadınların basit birer üretim aracı konumundan çıkarılması olduğu aklının ucundan bile geçmez burjuvanın" (Foner, 2012: s. 132) derken burjuvazinin bir anlamda tutarsızlığını ortaya koymaktadır denilebilecektir. Burjuvazinin kadınlara bakışının proleter hareketle farklılığını anlatmak adına 'kadınların ortaklaşalığının' komünistler tarafından ortaya çıkarılacak olmasının nasıl da gerçek dışı olduğunu, komünistlerin yapacağını olsa olsa mevcut durumu dürüstçe ortaya koymak olacağını ifade ederek, Marx'a katıldığını deklare eder Zetkin. Burjuvaziye kadınlar konusunda ikiyüzlü bulunduğunu anlatır. Clara Zetkin, 1903 yılında, sosyalist kadın hareketi ile sosyalist işçi hareketi ve proletaryanın devrimci sınıf mücadelesinin içiçe olduğunu söyler. Ailenin dönüşümü ile birlikte kadınların gerçek kurtuluşunun da ancak sosyalist işçi hareketi ile mümkün olacağını anlatır (Foner, 2012: s. 133-134).

Clara Zetkin kapitalizm eleştirisi yaparak, kapitalizmin emek sahiplerini köleleştirdiğini buna erkeklerle birlikte kadınların da işçiler olarak dâhil olduklarını anlatır. Ancak, kölelik durumuna yaptığı vurguya rağmen kadın-erkek ilişkilerindeki ezen-ezilen ayrımının bu sayede ortadan kalktığını ve cinslerin eşitliğine ulaşıldığını belirtmesi, onun kadın mücadelesindeki yerini görmemiz açısından önemlidir. Bu konuda ilk alıntılanan cümlelerin devam eden bölümünde ise Zetkin'in o dönemde

(1889) feminizmin temel ilkeleriyle oldukça örtüşen kadınlara ilişkin talepleri dillendirdiği görülebilir: “Nitekim çok geçmeden kadınlar kendi kendine yeterli ve erkeklerden bağımsız konuma gelmelerini sağlayan ekonomik güçlerinin farkına vardılar. Kadınlar erkeğe olan ekonomik bağımlılıktan kurtuldukları anda, erkeklere toplumsal açıdan bağımlı kalmalarını gerektirecek nedenler ortadan kalkar” (Foner: 2012: s. 65).

Ancak sanayide daha çok kadın istihdamı sağlanıyor olmasının, esasen kapitalizmin ve işverenlerin de lehine olması dolayısıyla böyle bir gelişimin gerçekleştiği yine Zetkin tarafından açıklanmaktadır. Diyor ki Zetkin: “Kapitalist girişimci daha önceleri erkek işçi çalıştırmak zorunda kaldığı yerlerde artık sadece kadın işçi istihdam edebiliyor. Kadına iş vermeyi seviyor, çünkü kadın emeği ucuz, erkek emeğinden çok daha ucuz.” Bir anlamda, sermaye sahiplerinin daha fazla kazanmak ve emeğin daha ucuza sömürüsü adına kadınları çalıştırdığını anlatmaktadır. Ayrıca, buna ilişkin ampirik veriler de ortaya koyuyor. Leipzig Ticaret odasının verilerini aktararak kadın işçilerin ücretlerini erkek işçilerle kıyaslamıştır. Örneğin, o dönemde Almanya’da dantel imalat fabrikalarında erkeklerin kazandığı yirmi beş-otuz Mark’a karşılık, kadınlar yedi-on beş Mark kazanıyorlardı. Bir başka örnek olarak da, kumaş eldiven fabrikalarında erkeklerin kazandığı on iki-otuz Mark’a karşılık kadınlar altı-on beş Mark arası kazanıyorlardı (Foner, 2012: s. 74). Paylaşılan farklı istatistikî bilgilerin gösterdiği, kadın-erkek işçi ücretleri arasında açık bir eşitsizliğin bulunduğudır. Zetkin ise, kadın işçilerin haklarının savunusu adına bunu açığa çıkarmaya; dile getirmeye çalışmaktadır.

Zetkin, kadın ücretlerindeki bu düşüklüğün bir nedeninin de örgütsüzlük olduğunu belirtmiş ve kadın işçilerin sendikal örgütlenmesinin önemine vurgu yapmıştır. Ona göre kadınlar arasında sendikal örgütlenmenin yetersiz olması, kadınları birlik olmanın yaratacağı güçten mahrum bırakıyor ve bu durum bir örgütün sağlayacağı kuvvet hissi, doğuracağı cesaret ve dayanışma ruhundan eksik bırakmakla birlikte aynı zamanda örgütlülüğün sağlayacağı aydınlanma ve eğitimden de mahrum kılıyor. Örgütsüzlük hâlinin Zetkin’e göre kadınları içine sürükleyeceği bir dezavantaj da kadınların bilinçli, hesaplı ve birlikte hareket etme şansları olmadığı için refah dönemlerinin faydalarından yeterince yararlanamayacakları;

ayrıca ekonomik durgunluk dönemlerinde ortaya çıkabilecek olumsuzluklara karşı da kendilerini koruyamayacaklarıdır (Foner, 2012: s. 78). Daha iyi çalışma koşulları için kadınların örgütlü olarak mücadele etmesinin kadınların ücret artışını da çabuklaştıracağını, üstelik kadınların sendikal mücadelesinin yalnızca kadın işçilerin değil kadın ve erkek işçilerin ortak çıkarına olacağını anlatır. Şöyle de örnekler, eşit işe eşit ücret cinsiyet ayrımı yapılmaksızın böylece sağlanır ve erkek işçiyle örgütlü kadın işçi eşitlendiğinde grev kırıcı olarak rakip olmaktan da çıkar (Foner, 2012: s. 78).

Zetkin'in kadın sorununa ilgisi, onun kadın sorunu konusunda Viladimir İlyiç Lenin'le bu konuda gerçekleştirdiği diyaloglarda görülebilmektedir. Bu diyaloglarda da aslında Lenin'e yönelik, Zetkin'in sorgulamaları ve beklentileri ile Sosyalist/Komünist mücadeledeki kadın sorununa ilişkin Zetkin'in tutumunu okumak mümkündür.

Clara Zetkin, Lenin'in Kremlin'de, 1920 Sonbaharında; kadın sorununa ilişkin geniş bir çalışması olduğundan söz eder. Lenin'le olan bir diyalogunda Lenin'in, Komünist/Bolşevikler olarak uluslararası bir kadın hareketinin gerçekleştirilmesinin kendileri için ne denli zorunlu olduğuna ve bunun da ancak Marxist bir teoriyle mümkün olabileceğine ilişkin açıklamalarını paylaşır. Zetkin kendisinin de Lenin'in neden bahsettiğini anladığını ve Bolşevik devriminde Rus kadınlarının rolleri hakkında heyecanla dolduğunu, devam eden süreçte de, onların Bolşevik devriminin korunmasına ve gelişmesine olan katkılarını coşkuyla karşıladığını anlatır. Gerçekten de Clara Zetkin için kadın sorunu ve sosyalist/komünist kadın mücadelesi öylesine önemlidir ki, Lenin'in kadın sorununa bakışını irdelediği yazısında Lenin'in konuşmasını anlamasıyla birlikte, kadınların komünist mücadeledeki kazanımlarında geline nokta ilişkin heyecanını da açıkladığını deklare etmiştir (Zetkin, 1934: s. 3).

Ancak burada cinsiyetler farklılığı ve belki de kadınlar ve erkeklerin kadın sorununa bakışındaki farklılık; Zetkin'in Lenin ile kadın sorunu üzerine yaptığı görüşmelerde kendisini bir yönüyle göstermiştir. Çünkü, Zetkin, her ne kadar yazısının girişinde, Lenin'in konuşmasından ve kadınların Bolşevik Devrimi'ndeki

zaferinden etkilendiğini söylediye de, kadın sorunu konusunda Lenin ile ayrıştığı noktalar da vardır.

Lenin, kadın yoldaşların okuma ve tartışma toplantılarında cinsellik ve evliliğin politik eğitimlerine ilişkin en önemli konu olduğunu söyler. Zetkin ise buna karşılık; böyle bir şeyi duymakla kulaklarına inanmadığını söyleyip, proleter diktatörlüğün Rusya’da gerçekleşmiş olması, üstelik yeni devrim dalgalarının yaygınlaştığı bir dönemde kadın yoldaşların proleter kadınları yalnızca cinsellik ve evliliğin tarihsel ve gelecekteki formları üzerine eğitimleri gerektiğini düşüncelerinin ona akıl almaz geldiğini söyler. Zetkin’in cümlelerinden ilk bakışta, onun kadınların tutumlarına ilişkin bir rahatsızlığı olduğu gibi bir okuma yapılabilir. Aslında Lenin de ona benzer bir suçlamayı şu açıklamasıyla yöneltmiştir: “Clara kadın yoldaşlarını hatalı olmalarına rağmen, aklamaya ve savunmaya çalışmaktadır.” Zetkin ise kadın yoldaşlarının aile ve evliliğin dönüşümünün önemini farkında olduklarından bahseder. Cinsiyet/cinsellik meselesi ile aile kurumunun özel mülkiyete dayalı burjuva toplumunda pek çok problemi, çatışmayı ve kadınlar için pek çok sıkıntıyı barındırdığını söyleyip; bu meselelerin kadın yoldaşlar arasında tartışılmasının bu kadar önemsiz addedilmemesini istediğini belirtmiştir. Lenin’in konuşmasına da bu sebeple müdahale etmiştir (Zetkin, 1934: s. 8-9). Ayrıca Zetkin, kadınların bu konulara olan ilgisinin aile ve cinsiyet/cinsellik konusunda bir aydınlanmaya olan ihtiyacın üstelik de burjuva toplumuna karşı koyuşun bir örneği olduğunu söylemiştir. Özellikle şu nokta önemli görünmektedir, Lenin kadınların ilgilendiği meseleler dolayısıyla onları suçlayıp, bu meselelerin basitliği üzerinde dururken; Zetkin ise kadınların ilgilendiği sorunların işçi kadınların ve/hatta pek çok sınıftan ve statüden kadının sorunu olması dolayısıyla önemli olduğunu vurgulamış ve Lenin’e karşı çıkmıştır. Bu Zetkin’in ortaya koyduğu kadın hakları savunusuna, belki de kadın olmak –ve belki de erkeklerin cinsiyetleri dolayısıyla anlayamayacağı– dolayısıyla deneyimlerinin ona hissettirdiği şeylere ilişkin bir ses olarak okunabilecektir.

2.3. Karl Marx ve Friedrich Engels'te Kadın Sorunu

Karl Marx ve Friedrich Engels'in eserleri incelendiğinde zaman içerisinde kadın sorununa bakışlarında da kendi içlerinde değişimler olduğu gözlemlenebilmektedir. Örneğin, Engels ve Marx *Manifest der Kommunistischen Partei* (Komünist Manifesto) isimli eseri 1848 yılında birlikte kaleme almışlardır. Bu eserde kadın sorununa küçük bir iki bölüm dışında yer verilmezken, 1884 yılında; yâni aradan otuz altı yıl geçtikten sonra Engels'in *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats* (Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni) isimli eserinde kadınların sorunlarına ve ikincil konumlarına daha fazla yer verildiği görülmektedir.

Komünist Manifesto ve *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* isimli eserler, 19. yüzyıl siyasi tarihinin gerçekten de önemli belgelerindedir. Komünist Manifesto isimli eserde kadınların toplumsal ve siyasal konumlarına ilişkin açıklamalarına rastlamak aslında yukarıda da belirtildiği gibi oldukça zordur çünkü eserin konusu da bu değildir. İki düşünür bu eserde öncelikli olarak sınıflar hiyerarşisini ele alıp, sınıf mücadelesinin önemini vurgulamışlardır. Komünist Manifesto isimli eserin işçi sınıfının özgürlüğünü ve mücadelesini öngören baskın karakteri belirgindir. Buna örnek olarak yazarlarının eseri “[b]ütün ülkelerin işçileri, birleşin[!]” mesajını son söz yaparak bitirmeleri gösterilebilir (Marx ve Engels, 2015: s. 92). Ataerkil yapıdan bahsettikleri bir paragraf ve burjuva evliliğini kadınların ortaklaşa kullanımı olarak görüp eleştirdikleri bir bölüm dışında eserde kadın sorununa ilişkin pek bir veriye rastlanmaz. Ancak bu iki düşünürün burjuvaziyi, ataerkil düzeni ve çeşitli bağılıkları yıkmakla suçladıkları bir küçük bölümü okumak (Marx ve Engels, 2015: s. 52), her iki düşünürün kadın sorununa bakışlarını görmemiz açısından önemlidir. Engels ve Marx'ın bu çalışmayla ilgili olan, ‘ataerkil’ terimine yüklediği anlam üzerinde kısaca durmak yerinde olacaktır. Kadın çalışmalarında önemli bir yer tutan ataerkil terimi, erkek egemenliğini ve erkeklerin kadınlara ‘doğal olarak’ üstünlüklerini anlatmaktadır.²⁷ Marx ve Engels'in ataerkil kelimesine yükledikleri anlam, iki düşünürün kadın sorununa bakışının

²⁷ Ataerkil terimine dair bilgi için bkz.: Kandiyoti, 2013: s. 121, 131-vd. Millet, 2011: s. 59. Rowbotham, 1998: s. 151.

anlaşılabilmesi için incelenmeye değerdir. Marx'ın gerçekten de erkeklerin kadınlar üzerindeki hâkimiyetini meşru görüp görmediği; Marx'ın çeşitli yerlerde dile getirdiği kadınlara/kadın sorununa ilişkin fikirlerine atıflar yapılarak onun bu konudaki düşüncesi tahlil edilmeye çalışılabilir.

“Burjuvazi, yönetimi ele geçirdiği her yerde, tüm feodal, ataerkil ve kırsal ilişkilere son vermiştir. İnsan[oğlu]nu ‘doğal efendileri’ne bağlı kılan çapraşık feodal bağları acımasızca kesip atmış, insanla insan arasında katıksız çıkardan, katı ‘nakit ödeme’den başka bir bağ bırakmamıştır” ifadeleri (Marx ve Engels, 2015: s. 52), bu çalışmada bir önceki paragrafta bahsedilen, Komünist Manifesto’da ataerkil kavramını içeren bölümdür. Bu noktada ataerkil kavramını burjuvazinin yok etmeye çalışmasını eleştirmekle iki düşünürün temelde kadınların bağımlılığını sürmesini amaçladıkları gibi bir çıkarım bağlama çok da uygun görünmemektedir. Zirâ temelde, burjuvazi eleştirisi hedeflenmektedir. Marx ve Engels burjuvazinin sermaye ve kâr uğruna aslında ‘değerli’ olan tüm kurumları yıkabileceğini açıklamaya çalışmaktadırlar. Doğrudan doğruya ataerkil düzenin tahlil edilip olumlanması değil de, ataerkinin burjuvaziye yönelik bir eleştirinin parçası konumunda olumlandığı gibi bir çıkarımda bulunulabilir. Bununla birlikte, kavrama yüklenen olumlu anlam da bir yönüyle oldukça açıktır. Kadınların ötekileştirilişine sebep olan ataerkil sistemden ciddi bir rahatsızlık duymadıkları da anlaşılabilir.

Kadın Hakları Hareketi açısından *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* isimli kitabın ise *Komünist Manifesto*’dan daha ayrıcalıklı bir yeri bulunmaktadır. Engels bu kitapta Lewis Henry Morgan’ın antropolojik çalışmalarını temel alarak ailenin tüm tarihsel süreçteki dönüşümünü konu edinmektedir.²⁸ Aile kurumunun kuruluşu ve düzeni kadın özgürlüğüyle ilişkilidir. Bu noktada aile kurumu ve onun dönüşümüne dair olan bu eser, kadınların da toplumsal süreçteki dönüşümünü ele almıştır. Kadınlara atfedilen ‘doğal’, ‘içkin’ ve ‘biyolojik’ denilebilecek özellikler *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* isimli eserdeki bilgiler ışığında düşünüldüğünde, geçerliliğini de bir anlamda yitirmektedir. Engels, eserinde geleneksel, ataerkil, heteroseksüel ve tek eşli ailenin, yâni ‘doğal’ kabul edilen aile

²⁸ Engels’in eserindeki bilgilerin kuşku olduğu dair görüşler bulunduğunu da belirtmek gerekmektedir. Bu görüşlere iki örnek için bkz. Mitchell, 2006, s. 8; Butler, 2014, s. 93.

kurumunun aslında tek bir biçimi olmadığını, ailenin olgusal özelliklerinin tarihsel süreçlere, medeniyet hallerine ve kültürlere göre değişiklik gösterdiğini anlatır. Kadınların çok eşli olduğu anaerkil bir düzenin de tarihsel gerçeklik bağlamında mümkün olduğunu açıklar. Engels eserini kaleme alırken özellikle kadın özgürlüğünü hedeflemiş midir, bunu bilemeyebiliriz. Ancak, ortaya koyduğu veriler ve araştırmalarının kadının ‘doğal’ olarak, biyolojik özellikleri sebebiyle ait olması gereken ataerkil ailedeki konumunun tartışılmasına zemin hazırlayabilecek türdendir.

Bir önceki paragraftaki açıklamalara örnek olarak Engels’in eserinden grup halinde evlilikten sonra geldiğini açıkladığı iki başlı aile dönemini anlattığı şöyle bir bölüm okunabilir: “Genellikle evi kadınlar yönetirdi; ... çok beceriksiz davranan zavallı koca ya da aşığın hâli dumandı. Çocuklarının sayısı ya da ev içindeki kişisel mülkiyeti ne olursa olsun, her an bohçasını yapıp defolup gitme emrini almayı bekleyebilirdi[...].” (Engels, 2013: s. 59). Alıntılanan kısımdan, tarihin başka bir döneminde yürürlükte bulunan fiilî aile hukukunca bir kadının kocasını ya da sevgilisini; yâni birlikte yaşadığı erkeği evinden kovma hakkına sahip olduğunu okuyoruz. Üstelik yazarın ifadelerinden, erkeğin de buna direnme hakkının olmadığı gibi bir sonuca ulaşılabilmektedir. İşte Engels’in ortaya koyduğu eser, sunduğu bunun gibi tarihsel bilgilerle kadınların ataerkiye oluşturulan konumlarının değişmezliği fikrini sarsabilecek türdendir.

Engels’in eserinde kadınların ötekileştirilişine dair eleştirel olan bir bölüm de “[t]arihte ortaya çıkan ilk sınıf çatışması, erkekle kadın arasında uzlaşmaz zıtlığın karı-koca evliliği içindeki gelişmesiyle; ilk sınıf baskısı da dışı cinsin erkek cins tarafından baskı altına alınmasıyla gerçekleşmiştir” ifadelerini içermektedir (Engels, 2013: s. 79-80). Engels, aile kurumunun ve bu kuruma bağlı olan kadın erkek ilişkilerinin tarihsel ve antropolojik gelişimini anlatırken, yaşadığı çağdaki hüküm süren tek eşli aile biçiminin ataerkil yapısını eleştirir. Tıpkı analık hukukun yıkılmasını kadın cinsinin büyük yenilgisi olarak değerlendirmesi gibi (Engels, 2013: s. 69) uygarlık dönemindeki geleneksel tek eşli aileyi de kadınların erkekler tarafından tahakkümü olarak niteler ve eleştirir. Bu noktada yalnızca Engels’te değil, Marx’ta da kadınlara dair Engels’in taşıdığıyla benzer fikirler olabileceğini yine Engels’in bu eserinde görebiliriz. Engels, Marx’la birlikte yazdığı ama

yayımlamadıkları bir el yazmasında da “ilk işbölümünün kadınla erkek arasında, döl verme bakımından yapılan iş bölümüdür” diye bir ifade bulunduğunu anlatır. Hatta kadınların erkekler tarafından baskılandığına ilişkin fikrine de ilham verenin Marx’la birlikte kaleme aldıkları bu ifade olduğunu söyler (Engels, 2013: s. 79). Engels’in Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni isimli eserinde ortaya koyduğu fikirlerle kadın sorununa değinip, kadınların özgürleşmesine dair fikirler oluşturduğu ve bir anlamda erkeklerin kadınlara yönelik tahakkümlerine karşı çıktığı söylenebilir.

Marx’ın ise Engels’ten farklı olarak doğrudan kadın sorununa dair açıklamalar yapmadığı eserleri bağlamında haklı görünmektedir (Mackinnon, 2003: s. 32-33). Bununla birlikte, aile konusunda geliştirdiği söylem dolaylı olarak kadınları da etkilemektedir. Marx aileye ilişkin fikirlerinde bir yandan kadınların toplumsal konumuna ilişkin bir söylem geliştirmiştir. Marx ve Engels, burjuva toplumunun ve bu toplumun devamlılığını olanaklı kılan üretim ilişkilerinin oluşturduğu ailenin aslında ikiyüzlü bir ahlakçılığı olduğunu ve bu durumun da kadınların ücretli ücretsiz cinsel sömürsünden başka bir şeye hizmet etmediğini, kadınların cinsel anlamda ortaklaşa kullanımı demek olduğunu öne sürer (Marx ve Engels, 2015: s. 71). Şunu ortaya koymak da önemlidir: Marx ve Engels, kadınların ortaklaşalığı dedikleri düzen için, komünistlerin bunu meşrulaştırmak istemekle suçlanabileceğini önermesi ile kadınlara ilişkin bir problem konusunda duyarsız olmakla itham edilebilirler. Ancak, komünistlerin istediği düzen olan kapitalist üretim sistemi ortadan kalktığında kadınların bu sistemden kaynaklanan sömürüsü olarak niteledikleri, kamusal ve özel fuhşun ortadan kalkacağıının da hemen ardından açıklanması ile esasen kadınların ortaklaşalığının komünizm tarafından kaldırılmak istendiği gibi bir sonuç çıkarılabilecektir (Marx ve Engels, 2015: s. 72).

Marksizmin kadın hakları konusundaki tutumu Marx’ın felsefesinin bugüne bıraktığı mirasa ilişkin bir örnekle açıklanabilir. Özellikle sömürülen ve ezilen işçi sınıfının kurtuluşu için siyasî bir mücadele yürüten Marx’ın bugünkü demokrasi anlayışımızın geldiği noktadaki etkileri, onun öğrencileri tarafından kurulmuş olan Alman Sosyal Demokrat Partisi üzerinden de okunabilir. Bu bağlamda, SPD²⁹ nin

²⁹ Alman Sosyal Demokrat Parti, orijinal ismiyle *Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands*, SAPD olarak 1975 yılında Karl Marx’ın öğrencileri tarafından kurulmuştur. SPD ise SAPD’nin ardılıdır.

bugün için kadın haklarına dair tavrı üzerinden bir inceleme yapıлып bu noktada bir anlama çabası sürdürülebilir.

Şöyle ki; partinin kurucularından olan, Marx'ın öğrencisi August Bebel, 1875 yılında Gotha Kongresi'nde kadınlara erkeklerle eşit haklar tanınmasını önerdiğinde, onun görüşü çoğunluk tarafından reddedilmiştir. Bebel daha sonradan, 1879'da *Die Frau und der Sozialismus* (Kadın ve Sosyalizm) eserini yayınladı. Bu eserde de kadın ve erkek eşitliğini savundu. Ona göre kadınların kurtuluşu ancak sosyalizm ile mümkün olabilirdi ve kadınlar kendi kurtuluşlarını kendileri gerçekleştirmeliydiler (Tekeli, 1982: s. 84). Marksist bir çizgide olan SPD, 1988 yılında siyasî seçimlerde yüzde otuzüçlük kadın kotasıyla ve 1998 yılında da uyguladığı kadın kotasını, yüzde kırka çıkarmasıyla, kadınlara siyasette daha fazla aktif alan açmaya çalışmıştır. Ayrıca SPD 2012 yılında Bundestag'a (Alman Federal Meclisi) sunduğu bir yasa tasarısıyla, kadınların şirketlerde yönetim ve denetim kurullarında daha etkin olabilmeleri için yüzde kırklık bir kadın kotası uygulanmasına ilişkin teklifte bulunmuştur. Karl Marx'ın dünyanın siyasî ve felsefi yaşamına bıraktığı mirasın açık görünümünden birisi olan SPD'nin kadın haklarına ilişkin bu iki uygulaması Batı siyasetinde demokrasinin geldiği noktaya ve kadın özgürlüklerine Marx'ın katkıları olarak görülebilir.

Marx'ın kadınlara ilişkin öğretilerine eleştirel bir gözle bakanlar, ya onun kadın meselesine özellikle değinmeyip bu konuda suskun kalmasını eleştirmişlerdir; ya da kadınlar konusundaki fikirlerinin olumsuzluğundan bahsetmişlerdir. Marx ve Engels'i kadın meselesine bakışında eleştiren feministlerin tutumlarını açıklamak ve örneklemek gerekirse; bu konuda yazılmış ve konuyu etraflıca ele aldığı iddia edilen klasik bir metnin adının *Marxizm'le Feminizm'in Mutsuz Evliliği* (Hartmann, 2006) isminde olması Marxist ideolojinin kadın sorununa uzaklığına örnek olarak gösterilmiştir (Bora, 2014: s. 47). Hartmann eserinde marksizmin cinsiyet körü olduğunu vurgulamıştır (Hartmann, 2006: s. 2; s. 20). Marksizmin feminist eleştirisiyle birlikte, hem marksizmin tarihsel materyalizminden hem de feminizmin

William Liebknecht ve August Bebel tarafından kurulmaları, her ikisi de Karl Marx'ın öğrencileri olan iki siyasetçi tarafından partiye yön verilmiş olduğu anlamına gelmektedir. Marxist düşünüyü takip etme anlamında SPD'nin tarihsel ve güncel konumu oldukça öğreticidir.

ataerkiyi tarihsel ve toplumsal bir yapı olarak tanımlamasından yararlanarak yeni bir düşünce biçimi oluşmuş; sosyalist feminizm doğmuştur (Hartmann, 2006: s. 2-3).

Radikal feministler de Marx ve Engels'in felsefesini cinsiyet körü olmakla eleştirmiştir. Şöyle ki; her iki düşünürün de toplumu yalnızca sınıf açısından inceledikleri ve bu sebeple cinslerin farklı deneyimlerini göz ardı ettikleri söylenmektedir. Marksist taleplerin kadın-erkek eşitsizliği yok edilmeden de karşılanabileceği ve/hatta kısmen de karşılandığı bu eleştirilerin içeriğinin bir bölümünü oluşturmaktadır (MacKinnon, 2003: s. 23-24).

Eleştirilerden birisi de Marx'ın tanımına göre cinsiyetin toplumsal incelemeye tâbi tutulamayacak olan 'o maddî altkatman' içinde görülmesidir. Feminist eleştiriye göre, Marx için sınıf meselesinin sebep olduğu ayrımları toplum çizmiştir ve bu sebeple sınıf meselesinde toplum öncesi ve sonrası diye bir ayrım vardır. Oysa kadın meselesine bakışında böyle bir ayrıma gitmemiştir, kadınlar daha zayıf bir cinsin üyeleriymişçesine konumlandırılmışlardır. Marx'ın kadınlık tanımına göre kadınlar, aslında toplum değil doğa tarafından tanımlanmıştır Hatta Marx'a ücret karşılığı meta ürettiklerinde dahi kadınların öncelikli olarak anne ve ev kadını olduğu iddia edilmektedir. Bu eleştirilere göre, zaten Marx'ın cinsiyete ilişkin göndermeleri büyük ölçüde veya tamamen ikincil bir durumdadır (MacKinnon, 2003: s. 32).

Örneğin, kapitalizme karşı olan bir feminsit 'cinsiyet-sınıf' sisteminin, Marx ve Engels'in temel ilgi alanı olan 'ekonomik sınıf' sisteminden önce mevcut olduğunu ve kapitalizmin çöküşüyle birlikte, erkek egemenliğinin kalkıp kalkmayacağı'nın sorgulanması gerektiğini ifade etmektedir. Bu fikre göre kadınlar, cinsiyet temelli baskıya hitap etmeyen bir sistemde, işyerlerinde görece daha serbest olabileceklerken, evde kendilerini itaat ederken bulabileceklerdir (Firestone'dan Aktaran: Chancer ve Watkins, 2011: s. 43)

Ancak Marksizme karşı yöneltilen keskin eleştirilere itiraz eden feministlerin de olduğunu görebilmekteyiz. Örneğin Marksist bir feminist, Marksizmin cinsiyet körü ya da kadın düşmanı olmadığını açıklamaktadır. O savlarıyla Markssizmin

aslında kadın sorununu ikincilleştirmediğini, oysa Marksizmin baskıları ‘önem sırasına’ koymadığını iddia etmektedir (Smith, 2011: s. 60). Marksizmin eşitsizliğin ekonomik temellerini ortaya koyan teorisinin, görünürde önemsiz duran baskıların sömürü sistemini desteklemekteki önemli ve çoğunlukla birbirine bağımlı rollerini anlamının yolu olduğunu söylemektedir (Smith, 2011: s. 60). Kadınlara uygulanan baskının boyutlarının da ilk kez Engels tarafından ortaya konduğu iddia edilmiştir (Smith, 2011: s. 60). Buna göre, Engels’in Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin kökeni isimli eseri, ev içi baskı; cinselliğin metalaşması, ev işleri angaryası, dayatılan tek eşlilik gibi kadınlara uygulanan baskıyı konu edinmiştir. Üstelik de bunu savunmanın oldukça zor olduğu, bir dönem olan Viktorya döneminde Engels tarafından dile getirilmiştir (Smith, 2011 s. 61).

Bu bakış açısına, Engels’in Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni isimli eserinde Marx’tan yaptığı aile içinde kadın/erkek; karı/koca ilişkisine yönelik eleştiri haklılık kazandırmaktadır. Engels’in 1846 yılında Marx ile birlikte ürettikleri bir el yazmasından değindiği şu satırlar buna bir örnektir: “İlk iş bölümü, erkekle kadın arasında, döl verme bakımından yapılan iş bölümüdür. ... Tarihte ortaya çıkan ilk sınıf çatışması, erkekle kadın arasındaki uzlaşmaz zıtlığın karı-koca evliliği içindeki gelişmesiyle ve ilk sınıf baskısı da dişi cinsin erkek cins tarafından baskı altına alınmasıyla gerçekleşmiştir” (Engels, 2013: s. 79-80).

Engels’in bu açıklamasına rağmen, kadın ve erkek ilişkilerindeki çatışmaya ilişkin, birbiriyle çelişki içinde olan görüşlerini de paylaşmak faydalı olacaktır. Engels kadınların ikincil konumunun her zaman var olduğu kabulüne karşı çıkmıştır. Engels’e göre, kadınlar evsel alanda erkeklere göre başlangıçta üstün değillerse de onlarla eşitler. Kadın ve erkek eşitsizliğinin başlangıcının ise, özel mülkiyetin ortaya çıkışıyla paralellik gösterdiğini söyler. Özel mülkiyetin ortaya çıkışıyla, Engels’e göre kadınlar çeyizlerini de birlikte taşıyan birer özel mülk hâline gelmişlerdir (Aktaran: Chancer ve Watkins, 2011: s. 39-40). Engels’in kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik durumunun ortaya çıkışını özel mülkiyetin doğuşuyla açıklamasına çeşitli itirazlar ileri sürülmektedir. Bu kusurlar da şu sorularla ortaya konmaktadır: Engels’in özel mülkiyetin doğuşu olarak belirttiği, ihtiyaç fazlası ürünün elde edilişi neden erkeklere özgü alanlar olan avcılık ve toplayıcılık alanında

ortaya çıkıp, kadınlara özgü olan evsel alanda oluşmadı? Fazlalıklar yalnızca erkeklerin çalışma alanından kaynaklanmış olsa da, niçin kadınlar ve erkekler arasında eşit paylaşılmadı? Bir üçüncü soru olarak da, kapitalizm ve özel mülkiyetin gelişmesinden önce kadın ve erkek yâni cinsler arasında her şey uyumlu idiye neden erkekler bazen evde kalıp kadınların işi olarak tarif edilen işleri yapmadılar? Engels'in tezinin bu sorulara cevap üretmediğini, Engels'in teziyle kadın ve erkek ilişkilerindeki hiyerarşinin özel mülkiyet öncesi dönemde var olmadığını kanıtlanamadığı söylenmektedir (Chancer ve Watkins, 2011: s. 40). Yine Marx ve Engels'in ortaya attığı bir iddia ile de aslında Engels'in tezindeki kusurların ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Engels'in kastedilen iddiası ise şöyledir: Engels ve Marx'a göre, insanlık tarihinin ilk dönemlerinde cinsiyetçi bir sınıf sistemi mevcuttur. Bu da kadınların rolünün doğurmak oluşunun, erkeklerin de fiziksel olarak daha güçlü olmaları nedeniyle kadınlara zorla egemen olmaları imkânı tanıdığından, kadınların evsel faaliyetlere mahkûmiyeti kadınların iknâ edilmesiyle değil bunun erkeklerce onlara zorla kabul ettirilmesi ile gerçekleşmiştir (Aktaran: Chancer ve Watkins, 2011: s. 42).

Sınıfsal çelişkilerin ortadan kalktığı toplumlarda kadın-erkek eşitsizliğinin de ortadan kalkacağı varsayımının, Yugoslavya ya da Sovyetler Birliği gibi eski sosyalist ülkelerdeki, işçi kadınların durumlarına ilişkin yapılan incelemelerde geçerliliğini yitirdiği söylenmektedir. Komünizmin uygulandığı bu ülkelerde, kadınların çalışan-işçi sıfatıyla ekonomik koşullarında bir iyileşme gerçekleşmiş olsa da, ikinci işleri olarak ev temizliği ve çocuk bakımının kadınlara orantısız bir biçimde yüklenmeye devam ettiği araştırmalarla ortaya konmuştur (Chancer ve Watkins, 2011: s. 43).

Yukarıdaki bilgiler ışığında düşünüldüğünde, Marx ve Engels'in kadın karşıtı olduğunu söylemek çok haklı görünmemektedir. Ancak, her iki düşünürün de öncelikli olarak cinsiyet eşitsizliğine değil de sınıf çelişkisine önem verdikleri anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmayla toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden 19. yüzyılda Batı’da kadınların konumları araştırılmıştır. Çeşitli bağlamlarda kadınların konumları incelenerek toplumsal cinsiyet eşitliğinin bu yüzyıldaki görünümü anlaşılacak istenmiştir. Kadınların toplumsal konumları, siyasal aktivizmleri ve çeşitli hakları elde etmek için verdikleri mücadeleler incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca 19. yüzyılda kadın hakları konusundaki düşünsel iklim de inceleme konusu edilmiştir.

Kadınların toplumsal konumuna dair, örneğin bu çalışmada kadınların kamusal görünürlükleri incelenmek üzere kamusal alan/ özel alan ikiliği çerçevesinde kadınların 19. yüzyıl içindeki durumları anlatılmaya çalışılmıştır. Her ne kadar iki alan arasında kısmî geçişler bulunduğu ve özel alandaki kadın tipolojisinin de bir örnek olmadığı tespit edilmiş olsa da, kadınların daha çok özel alanla özdeşleşmiş varlıklarının ve erkeklere göre çok daha az görünür olabildikleri kamusal alandaki varlıklarının 19. yüzyılda da açık bir biçimde mevcut olduğu görülmüştür.

Başka bir ifadeyle 19. yüzyılda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin varlığının kadınların sosyolojik olarak konumlarında da görülebildiği söylenebilir. Örneğin, kamusal alanın toplumsal cinsiyet düzenlemeleriyle erkeklere özgü olarak konumlandırılıp, kadınlarinsa özel alan, ev ve çocuk yetiştirmeye özdeşleştirilmeleri 19. yüzyılda da sosyolojik bir gerçeklik olarak göze çarpmaktadır. Her iki alan arasındaki ayrımın çok keskin olmadığı iddia edilmesine rağmen, kamusal/özel ayrımında kadınların daha çok özel alanla özdeşleştirilip kamusal alandan bir anlamda dışlanmaları yüzyıla ilişkin okumalarda görülmektedir.

19. yüzyılda gelişen kapitalizmle birlikte kadınların ev içi üretimden çıkıp, ücretli iş yaşamına dâhil oldukları da bu çalışmada önemle vurgulanmış ve gösterilmiştir. Bu bağlamda ‘çalışan kadınların konumu’ açıklanmaya çalışılmıştır. İşçi kadınların, ücretli iş yaşamına dâhil olmakla birlikte çeşitli ayrımcılıklarla karşılaştıkları görülmüş; örneğin erkek işçilerle eşit ücrete lâyık görülmedikleri ve sendikalaşma konusundaki erkek işçilerle aralarında bir dengesizlik olduğu; işçi

kadınların sendikalardaki oranlarının erkek işçilere oranla düşük olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte, kadınların eşit ücrete hak kazanabilme ve sendikalaşabilme mücadeleleri verdikleri ve bu mücadeleler sonucunda kimi iyileşmeler gerçekleştiği de görülmüştür. Ancak maalesef, kadın işçilerin eşit ücrete hak kazanma ve sendikalaşma konusunda bu yüzyıl içinde tam bir eşitliğe ulaşabildiklerine dair bir bulgu elde edilememiştir.

Kadınların bedenlerine yönelik bir denetim olduğu da iddia edilen, kadınların üremeye dair haklarına ulaşmak noktasında 19. yüzyılda kısıtlamalarla karşılaştıkları görülmüştür. Kadınların anne olmayı ya da daha fazla çocuğa sahip olmayı tercih etme anlamında özgürlüklerinin 19. yüzyılda sınırlandırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Gebelik önleyici doğum kontrol metotlarına erişim güçlüğü, kürtaja ve yüzyılın kendine özgü bir doğum kontrol metodu olan yeni doğan bebeği öldürmeye duyulmuş olan gereksinimle okunabilmektedir. Ancak bu metotlara erişim hakları da yasaklanmaya ya da cezalandırılmayla yaptırıma bağlanmaya çalışılmıştır. Bu noktada kadınların rahimlerinin kadınların bedenlerinin bir parçası olarak görülmesinden ziyade, devletin denetlemeye çalıştığı bir bölge haline geldiği 19. yüzyıl hukukî düzenlemeleri göz önünde bulundurulduğunda söylenebilecektir. Çünkü yüzyılda rahme ve bağımsız bir birey olmayan, bu sebeple kadın bedeninin bir parçası olarak da adlandırılabilir olan fetüsün varlığına dair kararın kadınların denetiminde olmadığı görülmektedir.

Kadına yönelik şiddetin de, aile içi şiddet boyutuyla kadınlar tarafından deneyimlendiği yine çalışmanın 19. yüzyılda kadınların toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından konularının anlatıldığı bölümde özel bir alt başlık içinde açıklanmaya çalışılmıştır. Örneğin, boşanmanın yasallaşmasıyla birlikte boşanma talep edenlerin daha çoğunun kadınlar tarafından olduğu ve kadınların büyük bir bölümünün 'dayak' sebebiyle boşanmayı talep etmiş olduklarını gösteren tarihsel bir olay, bu çalışma sırasında incelenmiştir. 19. yüzyılda Batı'daki hukuk sisteminin ise kadınları şiddetten korumak bağlamında etkin düzenlemeler içermediği anlaşılmıştır.

Toplumsal cinsiyet eşitliği kavramının hukuki yönünün, çeşitli uluslararası hukuk belgeleriyle çağdaş uluslararası hukuk düzenince ortaya konduğu bu

çalışmada açıklanmaya çalışılmıştır. Örneğin; CEDAW'ın üçüncü maddesi özellikle politikada, sosyal, ekonomik ve kültürel sahalarda ve bütün alanlarda kadın-erkek eşitliğinin sağlanabilmesini için taraf devletlere önlem alma yükümlülüğü getirmektedir; ya da yedinci maddesi de doğrudan doğruya kadınların oy kullanabilme ve seçilebilme haklarını güvenceye almayı amaçlayan bir düzenleme getirmektedir. Bu çalışma sırasında ulaşılan bulgulardan birisi, yüzyıl içinde batılı kadınların politik sahada ve ekonomik özgürlükler bağlamında erkeklerle eşitsizliklerine karşı önemli ölçüde mücadele verdikleridir. Ayrıca, boşanma, miras, velâyet, mülkiyet hakkı gibi medenî hakların da batılı kadınlar tarafından kullanılabilmesi için bu yüzyılda verdikleri mücadeleler göze çarpmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin 19. yüzyıl özelinde –hukukî olarak yüzyılda kadınların konumu incelendiğinde– mevcut olmadığı ancak, kadınların da toplumsal cinsiyet eşitliğinin gerçekleştirilmesi üzerine etkin biçimde mücadele ettikleri bu çalışma sırasında anlaşılan durumlardan birisini oluşturmaktadır.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin 19. yüzyıldaki varlığıyla birlikte, bu yüzyılda kadınların önemli ölçüde özgürlük ve eşitlik mücadeleleri verdiklerini gerçekten de görebiliyoruz. Örneğin, Paris Komünü'ne kadınların aktif katılımı, Fransız Devrimi'yle birlikte kadınların özgürlük ve hak talep edişleri ve Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'ne karşı Duygular Bildirgesi'nin yayımlanarak kadın haklarının savunulması gerçekten de 19. yüzyıl kadın mücadelesinin önemli yönleridir.

Kadınların oy hakkı mücadelesi ve işçi kadınların mücadelesi ise 19. yüzyılda özel bir önemdedir. 19. yüzyılın ekonomik koşulları, işçi sınıfından kadınları sanayileşmenin de getirisiyle birlikte ücretli iş yaşamına daha çok dâhil etmiştir. Kadınların çalışması kadın özgürleşmesi anlamında iyileştirici bir etki yaratabilecekken, işverenlerin kadın işçileri 'ucuz işgücü' olarak görmeleri dolayısıyla bir sömürünün de gerçekleştiği görülmektedir. Bu yüzyılda işçi kadınların eşit ücret hakkı ve sendikalaşma hakkı gibi ekonomik haklar için güçlü bir biçimde mücadele verdikleri görülebilmektedir. Daha çok burjuva kadınlar tarafından talep edilmiş olan oy hakkı da, yine bu yüzyılda kadınların verdikleri özgürlük ve eşitlik mücadelesine önemli bir örnektir. Çalışmada daha ayrıntılı olarak

incelenmiş olan İngiliz ve Amerikan oy hakkı savunucusu kadınlar, yayımladıkları bildirimlerle ve kimi zaman da sertleşen eylem biçimleriyle yönetimde söz söyleyebilme hakkına erkeklerle eşit biçimde sahip olmak istediklerini dile getirmişlerdir. Bununla birlikte 19. yüzyılda Batı’da pek çok ülkenin kadınlara oy hakkı vermediği de görülmektedir. Örneğin ABD 1920, İngiltere ise 1928 yılında kadınlara erkeklerle eşit oy kullanma hakkını ancak tanımıştır.

19. yüzyıl Batı siyasal düşüncesinin kadın sorununa yaklaşımı da bu çalışmanın araştırma konularından birisi olmuştur. Bu noktada başlıca liberal feminizm ve sosyalist feminizm olarak iki kolda inceleme gerçekleştirilmiştir. Mary Wollstonecraft ve John Stuart Mill örnekleriyle 19. yüzyılın liberal feminist düşüncesi anlaşılacak ve açıklanacak istenmiştir. Batı düşünce tarihinin erkek düşünürleri arasında ilk kez kadın özgürlüğünü en açık biçimiyle savunan Mill’in bu yüzyıldaki varlığı, 19. yüzyılın siyasal düşüncesini kadın özgürlüğü anlamında gerçekten de önemli bir noktaya koymaktadır. Wollstonecraft’ın ise eserinde burjuva kadınların bu yüzyılda ikincil konumlarından rahatsızlıklarının dile getirilişini ortaya koyduğu görülebilir. Bu da orta sınıfın kadınlarının özgürlük isteğinin bu yüzyıldaki ortaya çıkışını anlamak bağlamında özel bir önemdedir. Örneğin, Wollstonecraft kadınların da akıllarını kullanabilecek varlıklar olduğu ve kullanmaları da gerektiğini eserinde savunmuştur. Kadınlara atfedilen zayıflığın ise onların doğalarından kaynaklanmadığını; ancak, yetiştirilme tarzının biçimlendirdiğini anlatmıştır. Ona göre kadınlar eğer erkeklerle eşit eğitime ulaşırlarsa erkekler kadar rasyonel varlıklar olabileceklerdir. Kadınlar için eşit eğitime ulaşma hakkının önemini de eserinde net bir biçimde vurgulamıştır. Mill, de Wollstonecraft’ın fikirlerine benzer biçimde, kadınların doğaları gereği ikincil olduğu fikrine itiraz etmiştir. Mill, doğal olarak kabul edilenin kültürel olarak belirlendiğini açıklamaya çalışmıştır. Kadınlara özgürlük verilmesine itiraz edenlere ise şöyle bir teklifle karşı çıkmıştır: kadınlar için haklar ve özgürlük bakımından erkeklerle eşitlik sağlandığında eğer doğaları bu işlere uygun değilse zaten bu alanlarda etkin olmayacaklardır, o hâlde kadınlara özgürlük verilmesinde korkulacak bir şey yoktur.

Clara Zetkin ve Flora Tristan ise, işçi kadınların sesini duyurmaya çalışmış mücadeleci olarak öne çıkmaktadırlar. Zetkin Marksizmin insanların gerçek

kurtuluşunu sağlayacağına güçlü bir biçimde inanmış bir sosyalisttir. Bununla birlikte, sosyalist mücadele içerisinde kadınların sorunlarını gündeme getirmesi de 19. yüzyılın sosyalist düşüncesinde kadınların konumunun sorgulanması için etkili olmuştur. Tristan ise proleter kadınların sorunlarına özel olarak eğilmiştir. Bu bağlamda işçi erkeklere de seslenmiştir, kadın proleterlerin öneminin tüm işçiler tarafından kavranması gerektiğini vurgulamıştır.

Karl Marx ve Friedrich Engels hem 19. yüzyıl siyaset felsefesinin çok önemli düşünürleri hem de sosyalizmin öncüleri olmaları sebebiyle kadın sorununa bakışları konusunda bu çalışmada ayrıca incelenmişlerdir. Marx ve Engels'e dair eleştiriler, kadın sorununu üzerine yeterince eğilmedikleridir. Marksist düşünce gerçekten de sınıf sorununu aslı olarak ele almaktadır. Kadın sorununa da, sosyalist feminizm haricinde sosyalist ideolojinin kurgusuna bakıldığında, sosyalizm özel olarak eğilmemektedir. Oysa 19. yüzyılda toplumsal cinsiyetin görünümü dikkate alındığında sınıf çelişkisinin ortadan kalkmasıyla kadın-erkek eşitsizliğinin de son bulacağı gibi bir fikir gerçekçi görünmemektedir. Örneğin, işçi sınıfının kadınları Tristan'ın ifadesiyle "proleterin proleteri" olarak tanımlanmaktadır. Burjuva kadınların da kendi sınıfından olan erkeklere oranla ikincillikleri bu çalışmayla birlikte anlaşılan durumlardan birisidir. Bu sebeple, kadın-erkek eşitsizliğinin sınıflar arası eşitsizlikten bağımsız olarak varlığını sürdürebileceği görülmektedir. Çalışmada sosyalizm uygulamaları gerçekleştirilmiş olan kimi ülkelerden verilen örneklerle, kadınların kurtuluşu için kadın sorununun özel olarak çözülmesi gerektiği anlatılmaya çalışılmıştır.

Aydınlanma Çağı'yla birlikte düşünüldüğünde; Fransız Devrimi, Sanayi İnkılâbı, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi gibi oldukça etkili sosyolojik gelişmeler bir yanıyla da Batı'yı etkileyen önemli bir özgürleşme havası estirmiştir. Yaşanan bu büyük gelişmelerle 19. yüzyıl Batı'nın tarihinde gerçekten de kritik bir öneme sahiptir. Özgürlük ve eşitlik taleplerinin kadınlar cephesinde de kuvvetli bir biçimde yankı bulduğu görülmüştür. Bu yankıların görünümüne birer örnek olarak verilebilecek, oy hakkı hareketinin İngiltere ve ABD özelindeki mücadelesi incelenmiştir. Her iki ülkede de 20. yüzyılın hemen başında kadınların erkeklerle eşit seçme hakkını elde ettikleri görülmüştür.

Ayrıca, medenî ve sosyal haklar bağlamında da gerçekleştirilen mücadeleler neticesinde kadınların örneğin eğitime erişebilmeleri bağlamında durumlarında kolaylaşmalar görülmüştür. Elisa Lemonnier'in kız çocuklarına laik eğitim olanağı sunan bir okullaşma yönünde girişimleri olmuştur. Onun 19. yüzyıldaki kız çocuklarının laik eğitime ulaşabilmesi yönündeki çabaları, kız çocuklar için laik eğitim modelinin Fransa'da prototipi sayılmıştır. Ya da velâyet hakkına ilişkin örneğin İngiltere'de 1839 tarihli bir yasayla erkeklerin çocuklar üzerindeki büyük yetkileri kısıtlanmıştır. ABD özelinde evli kadınların 1809 yılında kabul edilen bir yasayla kendi mülkiyetlerini kocalarının izni ya da onayına bağlı olmaksızın kontrol edebilme olanağı sağlanmıştır. Çalışma süresince daha ayrıntılı olarak incelenip, ifade edilmeye çalışılmış olan kazanımların birkaç örneği üzerinden görülebileceği gibi 19. yüzyıl hem kadınların hukukî eşitlik için yoğun mücadeleler verdikleri hem de tarihsel olarak hukuk karşısındaki ikincil konumlarının bir anlamda kırılmaya başladığı bir yüzyıldır denilebilecektir.

Kadınların özgürlük ve eşitlik için verdikleri mücadelede, değişik sosyal ve kültürel çevrelerden kadınların konumları bu çalışmada incelenmiştir. Örneğin, 19. yüzyılda feminist mücadelenin 'farklı' cepheleri olarak burjuva feminizmi ile sosyalist feminist hareket ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda oy hakkı, eğitim hakkı; boşanma hakkı talebi siyasî ve medenî haklarla; sendikalaşma ve eşit ücret talebi gibi ekonomik haklar için verilen farklı mücadele alanlarıyla da kadınlar birbirlerinden farklılaşabilmişlerdir. Fransız Devrimi'nin özgürlük dalgasının da etkisiyle birlikte özgürlük talep eden kadınlar olmuştur. Örneğin, Olympe de Gouges, Theorine de Mericourt gibi. Ya da sosyalist mücadelelerin, örneğin Paris Komünü gibi kadınların özgürleşmesi ve daha eşit bir statüye katılmaları üzerinde etkileri olmuştur. Çeşitli erkek düşünürler kadınlarla ilgili fikirlerini ortaya dökerken, kadın düşünürler de erkeklerin iddialarına cevap vermiş ve pek çoğu birbirinden farklı gerekçelerle ya da farklı taleplerle kadınların özgürlüğünü istemişlerdir. Bu çalışma da kadınların özgürleşme çabalarıyla ilgili yukarıda anlatılan tarihsel gerçeklikleri incelemeye çalışmış ve kadınların özgürlük mücadelesinin 19. yüzyıla özgü durumunu anlatmayı amaçlamıştır.

Çalışmayla anlaşılabilir bir durum ise tüm bu farklı kültürlerden gelen, farklı sosyal sınıflara mensup ve farklı ideolojileri benimsemiş kadınların ortak noktalarının cinsiyetleri yâni kadınlıkları olduğudur. Zetkin'in Lenin'e başkaldırarak sosyalist mücadeledeki yoldaşına karşı kadınlarla dayanışıp, ona kadın hakları konusundaki hassasiyetini belirtmesi buna bir örnektir. Ya da Wollstonecraft'ın Rousseau'yu eleştirisi böyle okunabilir. İşçi sınıfı içinde kadınların "proleterin de proleteri" olduğunu söyleyen Tristan'ın kadınlara ilişkin yorumları da aslında kadınların hayatın her alanında ikincilleştirilişlerine meydan okumalarının görünümünden birisi olarak yorumlanabilecektir.

Kadınların özgürleşmelerine olanak tanıyanın, onların erkek egemenliğine karşı itirazlarıdır denilebilecektir. 19. yüzyıldaki özgürleşme hareketleri, örneğin Fransız Devrimi ile mutlak monarşinin yıkılıp cumhuriyetin ilan edilmesi, ya da Paris Komünü gibi işçi sınıfının özgürlük hareketlerinde kadınların da geleneksel durumlarından bir uzaklaşma sağlayıp, özgürleştikleri görülmektedir. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesiyle ise kadınların Duygular Bildirgesi'ni yayımlayarak kadınların özgürleşmesini, savundukları anlaşılmaktadır. Fransız Devrimi sonrasında Olympe de Gouges'un yayımladığı kadın haklarını savunduğu bildirisi ile Duygular Bildirgesi arasında bu bağlamda bir yakınlık göze çarpabilecektir. Bu çalışmayla ortaya çıktığına inanılabilir olan şey, kadın özgürlük mücadelesini harekete geçiren ilk etkinin temelde kadınların ikincilliğe başkaldırıları olduğudur. Çünkü, esasen doğrudan doğruya temelde erkeklerin özgürleşmesini hedefleyen toplumsal hareketlerle kadınlar kazanımlarını elde etmiş değillerdir. Örneğin 'insan hakları' kavramı ortaya çıkışıyla birlikte, 'erkek insan'ların haklarını tanımlamıştır. Bu sebeple de kadınlar insan hakları nosyonuyla örneğin, 'insan' kavramının kadınları da kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiğini söylemişlerdir. İnsan hakları kavramının 'erkek insan' kabulüne çeşitli biçimlerde karşı çıkmışlardır.

Bu çalışmayla birlikte, kadınların tarihine ilişkin araştırma yapmanın çeşitli zorlukları taşıdığı da fark edilmiştir. Bu bağlamda, tarihin kurgulanışının ve tarihsel metinlerin daha çok erkekler tarafından oluşturulduğu, 'erkek dünyası'nı ele aldığı ve erkeklere hitap ettiği söylenebilecektir. Kadınların tarihi ve kadınların hukuk karşısındaki konumlarına dair kaynak sıkıntısı, 19. yüzyıl özelinde de kadınların

konumunu görebilmemiz açısından bu alanda daha çok çalışma yapılmasına ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü kadınların tarihsel konumlarının anlaşılabilmesinin, kadınların bugünkü konumlarının da daha iyi anlaşılabilmesine olanak sağlayıp, kadın özgürlük mücadelesini de güçlendirebileceği söylenebilecektir.

KAYNAKÇA

1. KİTAPLAR

Acar-Savran, Gülnur (2009). *Beden Emek ve Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin*. İstanbul: Kanat Kitap.

Altınay, Ayşe Gül, Yeşim Arat (2007). *Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet*. İstanbul: Metis Yayıncılık.

Arnaud-Duc, Nicole (2005). “Hukukun Çelişkileri”. Şu Kitapta: Geneviève Fraisse ve Michelle Perrot. *Kadınların Tarihi: Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Ayata, Gökçeçiçek, Sevinç Eryılmaz Dilek, Bertil Emrah Oder (2010). *Kadın Hakları Uluslararası Hukuk ve Uygulama*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Beauvoir, Simone de (1993). *Kadın: “İkinci Cins” (Genç Kızlık Çağı)*. İstanbul: Payel Yayınları.

Bebel, August (1975). *Kadın ve Sosyalizm*. Ankara: Toplum Yayınevi.

Beik, Doris, Paul Beik (1993). *Flora Tristan: Utopian Feminist, Her Travel Diaries and Personal Crusade*. Bloomington: Indiana University Press.

Berktaş, Fatmagül (2003). *Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınları.

Bock, Gisela (2004). *Avrupa Tarihinde Kadınlar*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Bora, Aksu (2014). *Feminizm Kendi Arasında*. Ankara: Ayizi Yayınları.

Brandt, Heike (1992) İnsan Haklarının Cinsiyeti Yoktur. İstanbul: Tümm zamanlar Yayıncılık.

Butler, Judith (2014). Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi. İstanbul: Metis Yayınları.

Cahn, Naomi R. (2002). Faithless Wives and Lazy Husbands: Gender Norms in Nineteenth Century Divorce Law. Washington: GW Law Faculty Publications.

Chancer, Lynn S, Beverly Xaviera Watkins (2011). Cinsiyet, Irk ve Sınıf. İstanbul: Babil Yayınları.

Cliff, Tony (1984). Kadınların Özgürlüğü ve Sınıf Mücadelesi. İstanbul: Atalol Yayıncılık.

Connell, R. W. (1998). Toplumsal Cinsiyet ve İktidar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Cooper, Duff (1986). Talleyrand. New York: Fromm International Publishing Corporation.

Çağlar, F. İrem (2011). "Türk Hukuk Mevzuatı Çerçevesinde Annelik" Şu Kitapta: Serpil Sancar. Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. 915-941.

Çakır, Serpil (2007). "Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi. Şu Kitapta: Birsen Örs. 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Davidoff, Leonore (2012). Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet. İstanbul: İletişim Yayınları.

Davis, Mary (2006). Sylvia Pankhurst. İstanbul: Versus Kitap.

Davis, Angela (2012). “İlksöz”. Şu Kitapta: Philip S. Foner. Clara Zetkin Seçme Yazılar. Ankara: Notabene Yayınları. 11-20.

Dauphin, Cecile (2005). “Bekâr Kadınlar”. Şu kitapta: Geneviève Fraisse, Michelle Perrot. Kadınların Tarihi: Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 398-412.

Engels, Friedrich (2013). Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni. Ankara: Alter Yayıncılık.

Federici, Silvia (2014). Caliban ve Cadı: Kadınlar, Beden ve İlksel Birikim. İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Foner, Philip S. (2012). Clara Zetkin Seçme Yazılar. Ankara: Notabene Yayınları.

Fraisse, Geneviève, Michelle Perrot (2005). Kadınların Tarihi (Cilt IV). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Francus, Marilyn (2012). Monstrous Motherhood: Eighteenth-Century Culture and the Ideology of Domesticity. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Fraser, Nancy (2013). “Feminizm Kapitalizm ve Tarihin Cilvesi” Şu Kitapta: Editör: Aynur Özuğurlu. 21. Yüzyıl Feminizmine Doğru. Ankara: NotaBene Yayınları. 69-94.

Fricker Miranda, Jennifer Hornsby (2000). The Cambridge Companion to Feminism in Philosophy. Cambridge: Cambridge University Press.

Gould, Carol C. (2004). Globalizing Democracy and Human Rights. Cambridge: Cambridge University Press.

Green, Nancy, L. (2005). “Modern Yahudi Kadının Oluşumu”. Şu Kitapta: Geneviève Fraisse ve Michelle Perrot. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 200-213.

Güriz, Adnan (2011). Feminizm Postmodernizm ve Hukuk. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Hanisch, Carol, Hanife Aliefendioğlu, A. Nazar Erişkin (2013). Radikal Feminizm Üzerine: Kişisel Olan Politiktir. İstanbul: Kült Neşriyat.

Hartmann, Heidi (2006). Marksizm’le Feminizm’in Mutsuz Evliliği. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Herminghouse, Patricia A., Magda Mueller (2001). German Feminist Writings. New York: The Continuum International Publishing Group.

İnsel, Ahmet (2003). “ ’Tikelci Evrensellik’ Mümkün mü?” şu kitapta: Ernesto Laclau. Evrensellik Kimlik ve Özgürleşme. İstanbul: Birikim Yayınları. 7-14.

Kandiyoti, Deniz (2013). Cariyeler Bacılar Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler. İstanbul: Metis Yayınları.

Käppeli, Anne-Marie (2005). “Feminist Sahneler”. şu Kitapta: Geneviève Fraisse ve Michelle Perrot. Kadınların Tarihi: Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 449-477.

Kergoat, Daniele (2015). “Cinsiyete Dayalı İşbölümü ve Toplumsal Cinsiyet İlişkileri” şu Kitapta: Hélèna Hırata, Françoise Laborie, Helène Le Doarè, Danièle Senoiter. Eleştirel Feminizm Sözlüğü. Ankara: Dipnot Yayınları. 87-96.

Lagemann, Ellen Condliffe (2000). An Elusive Science: The Troubling History of Education Research. Chicago: The University of Chicago Press.

Lamoureux, Diane (2015). “Kamusal/Özel”. şu Kitapta: Helena Hırata, Françoise Laborie, Hélène Le Doarè, Danièle Senoiter. Eleştirel Feminizm Sözlüğü. Ankara: Dipnot Yayınları. 215-220.

Legardinier, Claudine (2015). “Fuhuş I”. Şu Kitapta: Helena Hırata, Françoise Laborie, Hélène Le Doarè, Danièle Senoiter. Eleştirel Feminizm Sözlüğü. Ankara: Dipnot Yayınları. 161-166.

Lerner, Gerda (1977). The Female Experience. İndiana: The Bobbs-Merrill Company, Inc.

Lorber, Judith (2012). Gender Inequality: Feminist Theories and Politics. Oxford: Oxford University Press.

MacKinnon, Catharine A. (2003). Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru. İstanbul: Metis Yayınları.

Marcus, Jane (2010). Suffrage and the Pankhursts. New York: Routledge.

Marx, Karl, Friedrich Engels (2015). Komünist Manifesto. İstanbul: Can Yayınları.

Mathieu, Nicole-Claude (2015). “Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet” Şu Kitapta: Helena Hırata, Françoise Laboire, Hélène Le Doarè, Danièle Senotier. Eleştirel Feminizm Sözlüğü. Ankara: Dipnot Yayınları. 76-86.

Mayeur, Françoise (2005). “Laik Eğitim Modeli” Şu Kitapta: Geneviève Fraisse, Michelle Perrot. Kadınların Tarihi: Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 214-229.

Michel, Andrée (1994). Feminizm. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mitchell, Juliet (2006). Kadınlar: En Uzun Devrim. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Moczar, Diane (2013). The Church Under Attack. Manchester: Sophia Institute Press.

Mohanty, Chandra Talpade (2008). Sınır Tanımayan Feminizm: Teoriyi Sömürgeleştirilmekten Kurtarmak, Dayanışmayı Örmek. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Moses, Claire Goldberg (1984). French Feminism in the 19th Century. New York: State University of New York Press.

Perrot, Michelle (2005). “Dışarıya Adım Atmak”. Şu Kitapta: Geneviève Fraisse ve Michelet Perrot. Kadınların Tarihi: Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları. 419-448.

Pheterson, Gail (2015). “Fuhuş II”. Şu Kitapta: Helena Hirata, Françoise Laborie, Hélène Le Doaré, Danièle Senoiter. Eleştirel Feminizm Sözlüğü. Ankara: Dipnot Yayınları. 167-172.

Philips, Anne (2012). Demokrasinin Cinsiyeti. İstanbul: Metis Yayınları.

Plumwood, Val (2004). Feminizm ve Doğaya Hükmetmek. İstanbul: Metis Yayınları.

Rogers, Mary F. (1998) Contemporary Feminist Theory: a text/ reader, Florida: The McGraw-Hill Companies.

Rousseau, Jean Jaqcues (2011). Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine. Ankara: Kilit Yayınları.

Rowbotham, Sheila (2011). Kadının Gizlenmiş Tarihi: Kadınlara Uygulanan 300 Yıllık Baskının ve Bununla Savaşımın Tarihi. İstanbul: Payel Yayınevi.

Scott, Joan Wallach (2005). “Kadın İşçi” Şu Kitapta: Geneviève Fraisse ve Michelle Perrot. Kadınların Tarihi: Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 374-397.

Scott, Joan Wallach (2007). Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Smith, Sharon (2011). Kadınlar ve Sosyalizm. İstanbul: Yordam Kitap.

Stanton, Theodore (2015). The Woman Question in Europe: A Series of Original Essays. Cambridge: Cambridge University Press.

Tannenbaum, Donald G., David Schultz (2011). Siyasî Düşünceler Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri. Ankara: Liberte Yayınevi.

Tekeli, Şirin (1982). Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat. İstanbul: Birikim Yayınları.

Walters, Margaret (2009). Feminizm. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Walters, Margaret (2005). Feminism: A Very Short Introduction. Oxford: Oxford University Press.

Wollstonecraft, Mary (2012). Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Women's Rights in the United States of America (1979). A Report of the Inter-American Commission of Women. Washington D.C.: United States Commission on Civil Rights Clearinghouse Publication.

Woolf, Virginia (1966). Collected Essays of Virginia Woolf. (2. Cilt) Londra: Hogarth.

Yeliseyeva, N. V. (2009). Yakın Çağlar Tarihi. İstanbul: Yordam Kitap.

Zetkin, Clara (1934). Lenin On Women's Question. New York: International Publishers.

2. MAKALELER, BİLDİRİLER, DİĞER BASILI YAYINLAR

Arthur, Linda B. (1998). "Deviance, Agency, and the Social Control of Women's Bodies in a Mennonite Community". The Johns Hopkins University Press, Vol. 10, No 2, (Summer 2008), 75-99.

Barzilai, Gad (2004). "Culture of Patriarchy in Law: Violence from Antiquity to Modernity". Law and Society Review, 38(4), 864-887.

Berktaş, Fatmagül (2004). "Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye". Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları, No: 7, 1-30.

Berktaş, Fatmagül (2009). "Feminist Teorinin Önemli Bir Alan: Cinsellik". Cogito, Sayı: 58, 58-72.

Boardman, Kay (2000). "The Ideology of Domesticity: The Regulation of the Household Economy in Victorian Women's Magazines". Victorian Periodical Review, Vol. 33, No:2, 150-164.

Butler, Judith (2009). 'Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri'. Cogito, Sayı: 58, 73-92.

Chused, Richard H. (2013). "Married Women's Property and Inheritance by Widows in Massachusetts: A Study of Wills Probated between 1800 and 1850" Berkeley Journal of Gender, Law & Justice, Volume: 2 Issue: 1, 41-88.

Desan, Susanne (1997). "War Between Brothers and Sisters": Inheritance Law and Gender Politics in Revolutionary France. French Historical Studies, Vol 20, No 4 (Autumn 1997), 597-634.

Duman, Fatih (2012). "The Roots of Modern Feminism: Mary Wollstonecraft and the French Revolution". International Journal of Humanities and Social Sciences". Vol 2, No 9, 75-89.

Gil Ruiz, Juana Maria (2005). "John Stuart Mill and Gender Violence: Weaknesses and Strengths of Mill's Thought" *Revista Iberoamericana de Estudios Utilitaristas*, XVI/1, 83-98.

Grossberg, Michael (1983). "Who Gets the Child? Custody, Guardianship, and the Rise of a Judicial Patriarchy in Nineteenth Century America" *Feminist Studies*, Vol. 9 No. 2 s. 235-260.

Hartog, Hendrik A. (1991) "Marital Exists and Marital Expectations in Nineteenth Century America". *The Georgetown Law Journal*, Vol. 80:95, 94-129.

Janes, R. M. (1978). "On the Reception of Mary Wollstonecraft's: A Vindication of the Rights of Woman". *Journal of the History of Ideas*, Vol. 39, No. 2, 293-302.

Kılıç, Yıldız (2012). " 'Kutsal Damozel: Bir Yaşam Yoksunluğu Metaforu Olarak Ölümün Reddi' ". *LITERA*, Cilt: 23, Sayı: 1 (2010), 39-56.

Laurence, Anne (2009). *Women and the Transmission of Property: Inheritance in the British Isles in the 17. Century. Dix-Septieme siecle*, 244(3), 435-450.

Lott, John R., Lawrence W. Kenny (1999). "Did Women's Suffrage Change the Size and the Scope of Government?" *Journal of Political Economy*, Vol. 107, No. 6, 1163-1198.

Mohanty, Chandra Talpade (1988). "Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses" *Feminist Review*, No: 30, 61-86.

Mohanty, Chandra Talpade (2012). "Kadın işçiler ve Kapitalist Senaryolar: Egemenlik İdeolojileri, Ortak Menfaat ve Dayanışma Politikaları". Nancy Holmstorm, *Sosyalist Feminist Proje: Teori ve Politikanın Günümüz Okuması*, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 289-326.

Oranlı, İmge (2009). “On Dokuzuncu Yüzyıl Avrupa’ında Irkçılık ve Cinsiyetçilik”
Cogito, Sayı: 58, 339-349.

Pillard, Cornelia T. (2007). “Our Other Reproductive Choices: Equality in Sex
Education, Contraceptive Access, and Work-Family Policy” Emory L.J., Vol. 56,
941-991.

Shammas, Carole (1994). “Re-assessing the Married Women’s Property Acts”
Journal of Women’s History, Vol 6, No 1, 9-30.

Siegel Neil S., Reva B. Siegel (2013). “Equality Arguments For Abortion Rights”
Ucla Law Review Discourse, (160) 2013, 160-170.

Şentürk, Dilek (2014). “Özgürlük mü?”. Feminist Politika, Sayı 23, 60.

Tür, Özlem, Çiğdem Aydın Koyuncu (2010) “Feminist Uluslararası İlişkiler
Yaklaşımı: Temelleri, Gelişimi, Katkı ve Sorunları”. Uluslararası İlişkiler, Cilt 7,
Sayı 26, 3-24.

3. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Beer, Caroline (2009). “Democracy and Gender Equality”. Article in Studies in
Comparative International Development-September.
http://www.researchgate.net/profile/Caroline_Beer/publication/225151152_Democracy_and_Gender_Equality/links/54b3f4a10cf26833efcfcce.pdf/01.09.2015

Berktaş, Fatmagül (2010). bianet.org. <http://www.bianet.org/kadin/diger/120619-felsefeyi-oteki-ne-acmak/20.08.2014>

Bundestag.de. Erişim:13.02.2015,
<http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/17/088/1708878.pdf>

Bundestag.de. Erişim:13.02.2015,

http://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2012/38069491_kw10_sp_frauenquote/207936

Castro, Natalia Nollenberger (2013). “Three Empirical Essays on Gender Equality and Education”. Universitat Autònoma de Barcelona, Department of Applied Economics, PhD Program in Research of Applied Economics (PhD thesis).
<http://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/125719/nnc1de1.pdf?sequence=1/30/08/2015>

Çağlayan, Handan (2010). Eğitimsen.org.
http://www.egitimsen.org.tr/ekler/3dff0c9045b69c6_ek.pdf/23.02.2015

Day, Elizabeth (2009). Theguardian.com.
<http://www.bianet.org/biamag/dunya/110578-kizil-damga-ve-amerikan-puriten-ahlaki/19.01.2015>

Eckert, Penelope, Sally McConell (2003) “Language and Gender”. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
<http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam033/2002067619.pdf/11/08/2015>

Grass, Martin (2010). “Worlds of Women: International Material in the Collections of ARAB. Letters from Clara Zetkin”. Stockholm, Sweden: Library Stockholm Box.
http://www.arbark.se/pdf_wrd/grass-letters-from-clara-zetkin.pdf/07.10.2015

Hawkesworth, Mary (2006). “Gender and The Public: a Theoretical Overview”. 20th Congress of the International Political Science Association. New Jersey: Rutgers University Press. 1-33. http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_5315.pdf/29.11.2014

Inglehart, Ronald, Pippa Norris, Christian Welzel (2004). “Gender Equality and Democracy”. Institute for Social research, University of Michigan Ann Arbor. Michigan.

<http://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/Acrobat/Gender%20equality%20&%20democracy.pdf/01/09/2015>

Kafker, Frank A. (1984). “The Historical Heritage of the Encyclopedie” [Elektronik Sürüm]. United Nations Educational Scientific and Cultural Organisation/ International Symposium on “Significance and Impact of the Encyclopaedia of Diderot and D’Alembert and the Philosophy of the Enlightenment. Paris: Unesdoc. <http://unesdoc.unesco.org/images/0006/000617/061776eb.pdf/12.02.2015>

Kaya, Nihan (2012) “Kadının Kalemle İmtihanı”. sabitfikir Güncel/Edebiyat Dergisi. <http://www.sabitfikir.com/dosyalar/kadinin-kalemle-imtihani/15.08.2015>

Klein, Susan S. (1985). “Handbook for Achieving Sex Equity Through Education”. Baltimore: The Johns Hopkins University Press. <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED290810.pdf/25.08/2015>

Lüle, Zeynel (2001). hurriyet.com. <http://www.hurriyet.com.tr/index/ArsivNews.aspx?id=-218299/16.03.2015>

Madigan, Jennifer C. (2009). “The Education of Girls and Women in the United States: A Historical Perspective”. Montgomery Center for Research in Child & Adolescent Development: Printed in the USA. http://www.mcrcad.org/Web_Madigan.pdf/29/08/2015

Mağdur.adalet. (2011). “İstanbul Sözleşmesi”. http://www.magdur.adalet.gov.tr/dosyalar/istanbul_sozlesmesi.pdf

McGee, Suzanne ve Heidi Moore (2014). theguardian.com <http://www.theguardian.com/money/us-money-blog/2014/aug/11/women-rights-money-timeline-history/06.06.2014>

Monroe, Julie A. (1987). "A Feminist Vindication of Mary Wollstonecraft". University of Iowa.

<http://ir.uiowa.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1247&context=ijls/02/09/2015>

Ranganath, N. Santosh, K. Atchyuta Rao, N. Srinivas (2011). "Gender Equality in Education". International Journal of Multidisciplinary Research. Vol. 1, Issue 6, October 2011.

http://www.zenithresearch.org.in/images/stories/pdf/2011/Oct/ZIJMR/25_vol-1_issue6_%20N.%20SANTOSH%20RANGANATH%20GENDER%20EQUALITY%20IN%20EDUCATION.pdf/02.09.2015

Saygılıgil, Feryal (1999). pazartesidergisi.com.

<http://www.pazartesidergisi.com/pdf/51.pdf/03.01.2015>

Thompson, Phyliss Ann (2014). "Review of Marlyn Francus, Monstrous Motherhood: Eighteenth-Century Culture and the Idology of Domesticity". ABO: Interactive Journal for Women in the Arts, 1640-1830, Vol: 4, Iss. 2, Article 5.

<http://scholarcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1097&context=abo/09.07.2015>

UNESCO (2000). "Gender Equality and Equity: A Summary Review of UNESCO's accomplishments since the Fourth World Conference on Women (Beijing 1995) - Unit for the Promotion of the Status of Women and Gender Equality".

<http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001211/121145e.pdf/14.082015>

United Nations (1993). "Declaration on the Elimination of Violence Against Women" <http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r104.htm>

United Nations (1979). "Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women"

<http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm>

United Nations (1967). “Declaration on the Elimination of Discrimination against Women” <http://www.un-documents.net/a22r2263.htm>

who.int. Erişim: 13.08.2015,
http://www.who.int/reproductivehealth/publications/unsafe_abortion/induced_abortion_2012.pdf

who.int. Erişim: 13.08.2015,
http://www.who.int/reproductivehealth/publications/general/lancet_4.pdf

ÖZGEÇMİŞ

1988 yılında İstanbul’da dünyaya gelen araştırmacı, 2007 yılında Burak Bora Anadolu Lisesi’nde aldığı lise eğitimi tamamlayarak aynı yıl Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde lisans eğitime başlayıp 2011 yılında hukuk lisans derecesini almıştır. Halen Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku anabilim dalında yüksek lisans eğitimi sürdürmekte ve Kocaeli Üniversitesi Kamu Hukuku anabilim dalında araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır.